د پښتو ادب لنډ تاریخ

د پوهنتون د دریم او څلورم ټولګیو له پاره

لیکوال
علامه عبدالحي حبیبي

Ketabton.com

١٤٤٦ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ژبي موقعيت د ژبو په ویش کي

د ایشیا په ژبو کي دوه قسمه ژبي په منځنۍ او غربي ایشیا کي سته:

۱. یوه ډله یې اروپایي یا هندو اروپایي بولي، چي په هند او افغانستان او ایران او ماوراء النهر کي ویل کیږي او په اروپا کي هم دغه ژبي سته، لکه لاتین، جرمني، انګریزي، فرانسوي او نوري. دا ژبي اریایي له دې جهته بولي چي له پخوانیو اریایي اقوامو څخه پاته دي. دغه اقوام څلور زره کاله تر میلاد دمخه له یوه شمالي ځایه څخه چي هغه یې (اریانا وېجه) باله د افغانستان سیمو ته راغله، دوی په دغه وخت کي یوه ژبه ویله چي د هغې کومه بولګه او نخښه نه ده پاته او علماً یې (اریک) بولي یعني هغه ژبه چي اریائیانو ویله.

۲. بله ډله د ایشیایي ژبو څخه سامي ژبي بولي، چي په دغه کي عبري او عربي او سریاني او حبشي ژبي داخلي دي او د دغو ژبو څېړنه زموږ په بحث اړه نه لري.

د اریایي ژبو وېشنه

اریایي ژبي پر دوه ډوله دي، یوه ډله یې سیتم بولي او بله ډله یې سنتم بولي. پوهانو فقط یوه کلمه د سنسکریت او لاتیني څخه اساس ګرځولې ده، یعني "سل" چي په سنسکریت کي سیتم او په لاتین یې سنتم بولي، لومړۍ ډله نون په دغه کلمه کي نه لري او دوهمه ډله یې لري چي د دې جدول څخه دغه تقسیم څرګندیږي :

سیتم		سنتم	
سنسکریت	سیتم	لاتیني	سنتم
دري	سد	یوناني	هیکاتون
پښتو	سل	انګلیسي	هنډرېډ
هندي	سو	الماني	هنډرېډ
روسي	ستو	فرانسوي	سانت

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سنتم او ستم پر علمي اساس ټولي هندواروپايي ژبي په لاندي ډول وېشلي کيږي :

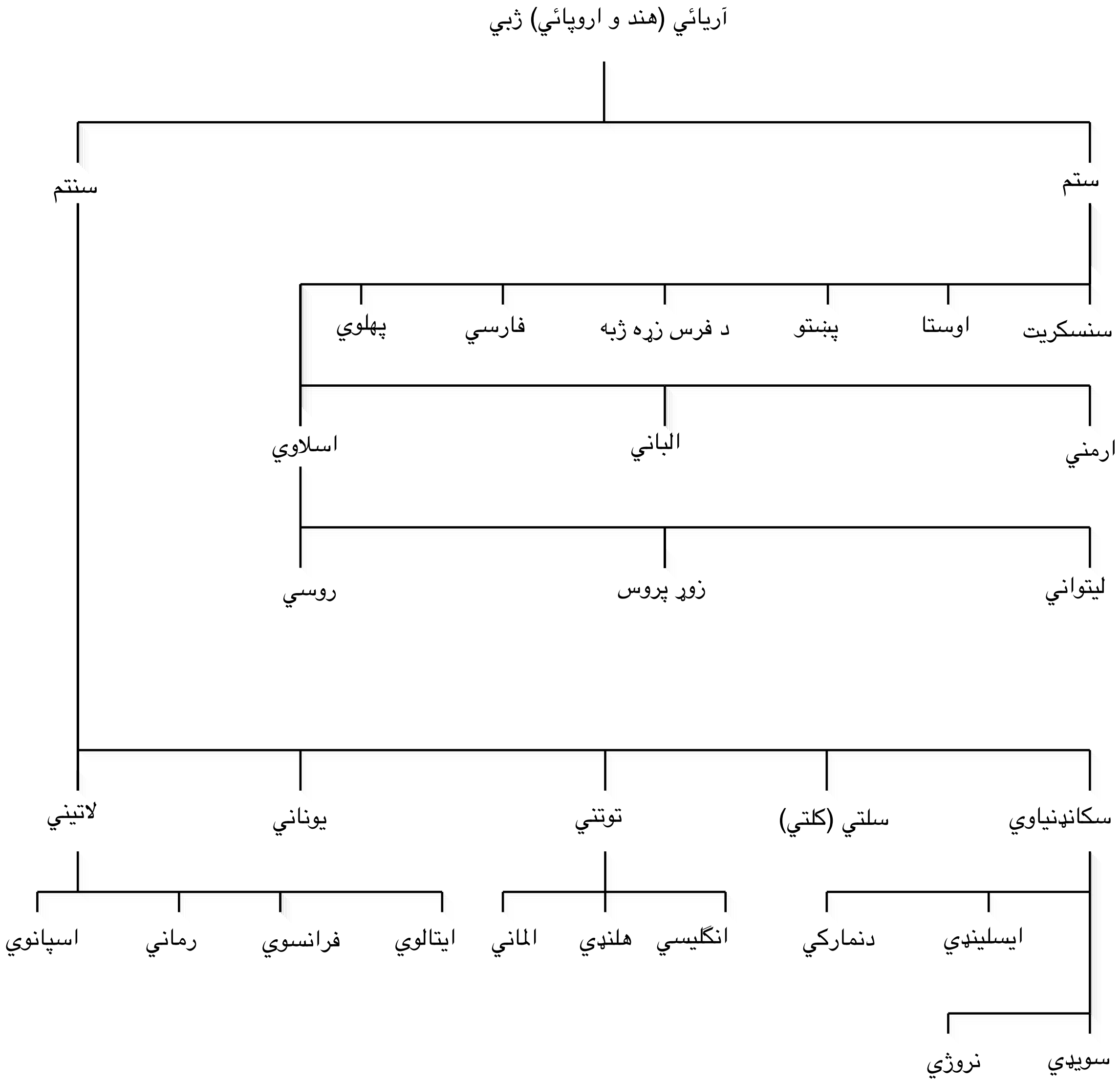

له دې لاندي جدول څخه د دغو هندو اروپايي ژبو نزدېوالی سره معلوميږي:

فرانسوي	جرمني	انګليسي	لاتيني	اوستا	سنسکريت	دري	پښتو
پير	وانر	فادر	پتو	پيتر	پنتري	پدر	پلار
مير	موتر	مدر	ماته را	ماتر	ماتري	مادر	مور
سور	شوستر	سستر	سوردر	هوګهر	سواچر	خواهر	خور
فرير	برودر	برادر	فراتر	براتر	بهراتر	برادر	ورور

(c) ketabton.com: The Digital Library

اريايي اقوام

كله چي څلور زره كاله تر ميلاد دمخه اريايي اقوام د باختر ځمكو او د هندوكش لمنو ته راغلل دوی پسله ډېره وخته څخه دلته ډېر سول او د شرق او غرب خوا ته يې هجرتونه وكړل، د شرق په خواكي تر اباسين تېر سول او په شمالي هندوستان كې خپل مدنيت خپور كړ، هلته دوی په هغه ژبي چي له اصلي اريايي ژبي څخه جوړه سوې وه يو كتاب وليكه، چي (ويدا) نوميږي او اوس يې څلور برخي موجودي دي :

١. ريگويدا

٢. سامه ويدا

٣. يجورويدا

٤. اتهرواويدا

دا اريائيان چي د ويدا سندري يې ويلې له افغانستانه هلته تللي وو، نو په ويداكي د افغانستان د ځايو او خلكو او قبيلو او مشرانو او غرو او دريابو نومونه راغلي دي، چي د دغو ټولو مطالعه د پښتو ژبي په تاريخ كي زموږ سره كومك كولای سي. دوهمه ډله غربي خوا ته تلونكي اريايان وو، چي دوی د افغانستان په غربي خواكي تر استانبوله پوري خپل مدنيت خپور كړ، له دوی څخه په دوو ژبو ځيني نوشتې پاته دي، يو د اوستاكتاب دئ، چي زردشت له بلخ څخه خپور كړ او په ټول ايران كي ومنل سو، داكتاب ټول (٨١٥) فصله او (٢١) نسكه و، په اوستاكي هم ډېر د افغانستان د ځايو او پاچاهانو او خلكو نومونه راغلي دي، او ډېر كلمات يې د پښتو ژبي سره نزدې دي، له دې جهته اوستا هم د پښتو په ادبي تاريخ كي زموږ په درد خوري.

بله ژبه چي د غو غربي اريايانو له خپلي قديمي ژبي څخه جوړه كړه هغه زړه پارسو بولي، چي ځيني نوشتې يې پر ډېرو باندي پاته دي او مطالعه يې د پښتو په ادبي تاريخ كي مفيده ده، د افغانستان په شمالي خواووكي د دريای امو پر ها بله څنډه له اريايي ژبو څخه سغدي او خوارزمي هم داسي ژبي دي، چي د پښتو سره نزدېوالی لري نو د دغو ژبو مطالعه هم د پښتو له پاره گټوره ده.

پښتو او اريايي كلمات

هغه ژبه چي تر اريايي هجرت دمخه ويل كېده دغه قديمه ژبه وروسته په نورو ژبو تبديله سوه او پوهان داسي وايي، چي دوه زره څلور سوه كاله ق م د اريايي اقوامو ژبه يوه وه، خو يو زر كال پس يعني د (١٤٠٠ ق م) په شاوخواكي تر اوسه د دوی ژبي سره بدلي سوي دي. د بعضو قديمو اريايي كلماتو له څېړني څخه داسي ښكاري چي په پښتوكي تر اوسه پوري هم هغه قديمي ريښې سته، چي د مثال په ډول يو څو كلمې دلته ښوولي كيږي :

اول - د اريا كلمه :

د اريا دكلمې معنی اوس مؤرخين اصيل او نجيب يا زارع بولي، ډاكټر جيگر المانی محقق وايي، چي د اريا كلمه له (آر)

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه مشتقه ده، چي په سنسکریت کي د اصل او بنیاد په معنی وه.
د دې په مقابل کي مکس مولر یو بل عالم وایي چي (آر) کرهنې او زراعت ته وایي، نو له دې جهته (ارین) کرونکی او بزګر دئ، د دې دواړو خبرو تحلیل د پښتو کلماتو په اساس کېدای سي. مثلاً که موږ (ار) د اصل او بنیاد په معنی واخلو نو دا کلمه په پښتو ادب کي مستعمله ده، مثلاً ملا الف هوتك وایي :

دی له "آره" و ښاغلی
څه که شو په ویر نتلی

بل شاعر پیرمحمد میاجي داسي وایي :

شیخ متي چي خلیلي و
دی له آره لــــوی ولي و

که داسي وي چي د آر کلمه د زراعت او کښت په معنی واخلو نو دا کلمه هم د پښتو په یوه خاصه محاوره کي موجوده ده چي د کښتونو د رېبلو پر وخت کله چي زارعین لوکوي نو د هغه خلکو حال داسي بیانېږي :
"اره اره لور پر غاړه" چي په دې ځای کي هم اره د زراعت معنی لري او دا ښکاره ده چي قدیمو اریایي اقوامو زراعت ته په ډېر ښه نظر کتل او زراعت د هر اصیل او شریف اریایي سړي کار و، نو له دې جهته لومړی قول او دوهم سره نزدې کېدای سي.

دوهم - ایانا وېجه :
هغه وخت چي اریایي قبیلو له خپله اصلي او قدیمه ټاټوبي څخه د باختر خوا ته هجرت نه و کړی، دوی هغه خپل قدیم د استوګني ځای (اریانا وېجه) باله.
د دې کلمې ریښه هم اوس په پښتو کي ژوندۍ پاته ده. په کندهار کي اوېجه د سرزمین په معنی وایي، مثلاً : "احمد محمود د خدای پر اوېجه نه پرېږدي" له دې څخه ثابتېږي چي وېجه هم پخوا دغه معنی لرله.
چي معنی یې هغه د ښاغلیو او اصیلو ټاټوبی ده، دغه کلمه اوس په پښتو کي د ورشو په شکل موجوده ده، چي معنی یې د څړ ځای دئ، ځکه چي د قدیمو اریائیانو ژوند په مالداري و، نو دوی د خپلي استوګني ځای او د څړ سیمه ورشو بلله. ورته او رشه دواړه یوه ریښه لري، هر وخت (س) په (ش) اوړي، مثلاً کتل او کسل چي (ت) په (س) باندي اوښتې ده، او د (س) اوښتل په (ش) هم ډېر سته لکه راسه او راشه.

پښتو او ویدي ژبه

ویدي ژبه اریائیانو په هند کي د اریایي هجرت سره نږدې ویله، له دې ژبي څخه هم یو څو کلمې د مثال په توګه دلته د اوسنۍ پښتو سره مقایسه کوو.
سیند :
دا کلمه په ریګویدا کي سیندهو او په اوستا کي هندو وه، په اوسنۍ پښتو کي سیند هم په هغه قدیمه معنی هر رود ته وایي او اباسین هم له دغي قدیمي ریښي څخه د لوی والي په سبب پر اوسني دریایي سیند باندي ایښوول سوی دئ.
کولا :
قدیمو اریائیانو کورنۍ او خاندان ته (کولا) ویله او دغه کلمه اوس هم په پښتو کي د کهول او کاله په شکل موجوده ده، چي

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنی یې هغه خانواده ده.

ستان :

دا کلمه په سنسکریت کي د ځای او مرکز او مملکت معنی لري، چي په پښتو او دري کي اوس د (ستان) په شکل مستعمله کلمه ده، لکه ګلستان، افغانستان، هندوستان وغیره، کله چي اریائیان په هندوستان کي خپاره سول دوی هغه مملکت دیوستهان وباله، چي معنی یې د عبادت ځای دئ، دغه کلمه په مفرد ډول هم په پښتو او دري کي استعمالیږي، مثلاً ښکارندوی د پښتو د غوري دورې شاعر وایي :

د اسلام د دین شهاب د نړۍ لمر دئ
تور "ستان" یې کـــړ رڼا په جهادونه

دغسي هم د فارسي ژبي لیکوال فخر مدبر لیکي :

"به ستان لوهور در میان شدند"

سوما یا هوما :

پخواني اریایي اقوام چي د افغانستان په غروکي اوسېدل دوی یو مقدس بوټی سوما باله او له هغه څخه به یې یو مشروب جوړاوه چي هغه به یې د عبادت پر وخت استعمالاوه، دغه نوم په اوستا کي هوما او په ویدي ژبه سوما راغلی دئ، چي په عربي یې (هوم المجوس) بولي، دغه کلمه اوس په پښتو کي د اومه یا هومان په شکل پاته ده، چي هغه خپل قدیم شکل یې **خوندي کړی دئ.**

اشلوک :

دا کلمه په سنسکریت کي د نظم او شعر په معنی ده، او دې ډول نظم په هندي اریائیانو کي رواج درلود، چي د هند د اشعارو په کتابو کي ذکر سوی دئ. په پښتو قدیم ادب کي دغه کلمه هم مستعمله وه، مګر معنی یې فقط منظوم کلام و او پیودلي ویناوي وې، چنانچه دغه کلمه په همدغه معنی د غوري شاعرانو په پښتو اشعارو کي راغلې ده، لکه ښکارندوی غوري چي وایي :

په بر بڼ چي بړغ د چونیو نغوړېده شي
ته وا چـــــندي سره پیودي اشلـــــکونه

په دې بیت کي بر بڼ د لوړ باغ او چونی د بلبل، نغوړېدل د اورېدل، چندي د شاعر او اشلکونه د نظمونو په معنی دي.

دسیو :

په اریایي ژبو کي د (ش) یا د (ژ) یا د (ښ) یا د (س) یو پېشوند (سابقه) وه، چي د نفرت او بدۍ او کرکي مفهومونه یې لرل له دغي سابقې څخه په قدیمو او اوسنیو ژبو کي ډېر کلمات راوتلي دي، چي له هغو څخه په ویدا کي دسیو یا داسه کلمې جوړي سوي دي او مطلب هغه خلک وه، چي پخوا په هند کي اوسېدل او د اریایانو دښمنان وو. په پښتو ژبه کي له دغه ریښې څخه د (نون) په نښلولو سره یو صفت جوړ سو، چي معنی یې هغه د کرکي مفهوم لري، لکه دښن او دښنه په فارسي هم له دغي ریښې څخه دشمن او دشنام، دشوار، دوزخ، دزد او داسي نور کلمات جوړ سوي دي، چي ریښه یې هغه د پښتو **سره مشترکه سابقه ده او تاریخ یې تر رګویدا پوري رسیږي.**

کشتري :

په پخوانو اریانانو کي د پاچاهانو او لښکریانو ډله کشتري بلله کېده، دا کلمه هم په ویدا کي ذکر سوې او بیا په سنسکریت او ویدي ژبو او هندي کي تر اوسه موجوده ده. په پښتو ادب کي دغه کلمه د پیر روښان په خیرالبیان کي د تورکښي په شکل راغلې ده، یعني هغه څوک چي توره کاږي او مقصد یې هم عسکري او د جنګ خلک دي، د لومړۍ کلمې لومړۍ ټوټه هم کښ او دوهمه ټوټه تري کټ مټ دغه معنی لري او د دغو ژبو سره نزدېوالی څرګندوي : کښ (توري) کشتري یعني شمشیري. له دغو مثالو څخه د پښتو ژبي مشارکت له ویدا او اوستا سره ښه معلومیږي مګر له دغو قدیمو ژبو څخه چي په غربي اریایانو او ایران کي ویله کېده زړه پاړسي هم ده، چي تر میلاد دمخه تقریباً (۵۰۰) کاله ژوندۍ وه، په دې ژبه کي کوم کتاب نه دئ پاته مګر ځیني ډېرلیکونه سته، چي پر هغو باندي د زړې پاړسو یو څه نوشتې پاته دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او زړه پاړسي

زړه پاړسي (۲۵۰۰) کاله دمخه په پارس کي ويله کېده او د هخامنشي پاچاهانو د دربار ژبه وه، خو د دې ژبي کوم کتاب نه دئ پاته، فقط د ايران او مصر پر ځينو ځايو باندي د دې ژبي يو څو ډبرليکونه په ميخي خط پاته دي، چي ټول (۴۰۰) لفظونه کيږي.
د هخامنشي کورنۍ يو لوی پاچا داريوش دئ (۵۲۲ تر ۴۸۶ ق م)، د ده په امر د بهستون پر غره يو ډبرليك کيندل سوی دئ، چي په څلورم ستون کي درې مسرۍ يوه اخلاقي حماسه ليکلې ده او هغه په دې ډول ده :
دا درې مسرۍ داسي لوستل کيږي :
ني ارې که اهم.
نې دروجه نه اهم.
نې زوره که ره اهم.
د دې شعر هره مسرۍ شپږ شپږ هجاوي لري او که مو ږ ورته ځير سو، نو دغه درې مسرۍ په لږ تغير داسي په پښتو را اوړي :
نې اړيکه اوم.
نې دوره جنه اوم.
نې ځورکړه اوم.

د کلماتو تطبيق

اول : نې Né د نه مخفف دئ.
دوهم : اړيکه Arika په پښتو کي د اړ له مادې څخه اړيکی اوس موږ استعمالوو چي معنی يې پای بند او مسامع او عضو ده دغسي اړتيا مشکلي او احتياج ته وايي.
دريم : اوم د وم يا ومه يو شکل دئ چي اوس يې هم بعضي پښتانه (اوم) وايي.
څلورم : په دوهمه مسرۍ کي د دروجنه کلمه اوس کټ مټ د دروه جن په شکل موجود ده چي معنی يې مکار او فريبنده ده.
پنځم : ځورکړه – اوس د پښتو ځورکړه يعني ځورکوونکی او ظالم او ستمګر څني جوړيږي او په دې ډول دغه کلمات په لږ تغير د پښتو له اوسنۍ کلمو سره برابر کېدای سي او دا موږ ته د پښتو او زړې پاړسي نزديکي راښيي، چي تر اوسه په دې لار کي نوره وسيعه مقايسوي مطالعه نه ده سوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او زړه دري

د افغانستان په شمالي خواوو او د هندوکش په لمنو کي (۳۰۰۰) کاله دمخه يوه ژبه ويله کېده، چي د اوسنۍ دري ژبي مور ګڼل کيږي، له دې ژبي څخه فقط يو ډبرليك په (۱۹۵۱ م) کال د بغلان په سرخ کوتل کي پيدا سوی دئ، چي (۲۵) سطره او (۹٤۷) يوناني حرفونه لري او ټول کلمات يې (۱٦۵) دي خو د هري کلمې په منځ کي يوه فاصله په دې شکل (ه) موجوده ده. په دې کتيبه کي (۲۸) حرفونه په دېواني رسم الخط استعمال سوي دي:

الف او زور
ب
پ
ف
ت
ث خ
خ
د
ر
ز
س
ش
ښ
ك
ګ
ڼګ
ل
م
ن
و
حفيف (و)
هـ
معروفه (ي)
مجهوله (ې)
فتحه
پېښ
کسره
فاصله

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو او قديمي دري مشابهت

دغه (۲۸) علامې چې د بغلان په کتيبه کې په (۱٦۰) کلمو کې استعمال سوي دي د پښتو سره يې ټول حروف بېله (ف هـ) مشترك دي، مخصوصاً (٦) نمبر حرف، د پښتو (ځ) ته نژدې دئ، دغسې په دغه الفبا کې (۷) نمبر حرف د (خ) آواز لري مگر په (۱۳) نمبر حرف (ښ) کې (ش) او (خ) سره يو ځای سوي دي او د پښتو (ښ) ږغ ادا کوي، او له دې څخه ښکاري چې دغه ږغ قديم دئ او په قديمه دري کې هم و، ځکه نو په پښتو کې اوس هم دغه درې سره آوازونه بېلې بېلې معناوي افاده کوي، مثلاً :

شندل -پراگندن

ښندل -بخشش

خندل -خنديدن

له دې څخه معلومېږي چې په قديمه دري کې هم د (ښ) صوت موجود و، مگر د پښتو خاص ږغونه لکه (ټ، ړ، ډ، ڼ) په قديمه دري کې هم نه وو او په دې کتيبه کې هم نه ليدل کېږي، نو دلته بايد سړی ووايي چې د ژبو د تقسيم له پاره د اباسين او هلمند تر منځ يو ايزوگلاس (هغه ځای ته وايي چې په هغه کې دوې ژبې سره يو ځای کېږي) پيدا کېږي، د پښتو او دري ږغونه او کلمات سره مشترك کېږي دغه دوې ژبې په ځينو نورو گرامري خصوصياتو کې هم سره نژدې دي، مثلاً :

اول حالت (condition) په اوسنۍ پارسي کې د کلماتو شکل يا حرکات د گرامري حالت په تغير سره نه تبديلېږي، مگر په پښتو کې ډېر کلمات د گرامري حالت په تبديل سره خپل شکل يا آواز اړوي او په دغه خاصيت کې زړه دري د پښتو سره شريکه ښکاري، مثلاً په دغه ډبرليك کې د کانيشکا نوم کله کانيشکي او کله کانيشکو راغلی دئ او ځيني نور نومونه هم دغسې سته، چې د فاعلي يا مفعولي حالت په تغير سره اوښتي دي.

دوهم په توصيفي ترکيب کې هم په زړه دري کې لکه اوسنۍ پښتو صفت تر موصوف دمخه ويل کېده، مثلاً (مشت خرگومن) يعني لوی خرمن يا لکه (بك شا) يعني لوی شاه.

دريم : ابتدايه ساکن : اوسنۍ دري ژبه ابتدايه ساکن نه لري، مگر په قديمه دري کې لکه پښتو په ساکن ابتدا کېدله، مثلاً د بغلان په کتيبه کې (STAD) ستاد د اوسني (ايستاد) په معنا يا د اوسني فرمان کلمه په قديمه دري کې فدومان (Fadoman) غرومان د (ف) په سکون تلفظ کېده.

د ځينو کلماتو سره نژدېوالی

د بغلان په ډبرليك کې چې کومه دري قديمه ژبه استعمال سوېده، ځيني داسې کلمات لري چې اوس د پښتو په يوه لهجه کې کټ مټ يا په لږ تغير موجود دي، چې دلته يې د نمونې په ډول يو څو کلمې ښوول کېږي :

بگ : دا کلمه پخپله د بگ لنگ په نامه کې موجوده ده، چې پخوا د بغلان نوم و، په اوستا او قديمه پارسي کې بگه (Baga) او په سنسکريت کې بهاگه (Bahaga) و، په روسي کې هم اوس بغ د خدای په معنا موجود دئ، دا کلمه په دغه کتيبه کې د يوه بل نامه په سرکې هم سته او دا کلمه بکپور (Bagpur) ده، چې معنا يې شهزاده وه. دغه بگ چې په ډبرليك کې جلا په معنا د خدای او عظيم يا بادشاه او د کلماتو په سرکې هم په دغو معناو ذکر سوی دئ، اوس د پښتو په محاوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي د لوی او عظیم په معنا سته. په کندهار کي وايي : پلانی بگ سړی دئ، یعني جسماً لوی دئ، د پښتو شاعر شمس الدین کاکړ، چي د (۱۲۵۰ هـ) په حدودو کي ژوندی و داسي ویلي دي :

هسي شوم طالع زما دئ
باطن ووړ په ظـــاهر بگ

د بگپور دوهمه ټوټه یعني (pur) هم د پښتو سره مشترکه کلمه ده، چي په تربور کي ژوندۍ پاته ده، نو د دې کلمې تاریخي تحول داسي دئ :

زړه دري (پوهر puhar) اوسنۍ پارسي پور، لکه شاهپور، پښتو بور لکه تربور، (تره بور). یوه بله کلمه چي په دغه ډبرلیک کي پښتو ته ډېره نژدې ده ایر(EIR) ده، چي د آتش پر ځای استعمال سوې ده او دا کلمه تر اوسه هم د پښتو په وزیري لهجه د (ایر) او په نورو لهجو کي د (اور) په ډول پاته ده، خو د پښتو په یوه بله کلمه کي چي (ایره) د خاکستر په معنا ده په ښه ډول موجوده ده، دغسي هم (مال) په ډبرلیك کي د وخت او هنگام په معنا راغلي دئ، چي تر اوسه هم په پښتو کي (مال یا مهال) وخت ته وایي او د پښتو په قدیمو اشعارو کي دا کلمه راغلې ده او دا ثابتوي چي دغه کلمه اصیله پخوانۍ کلمه ده او له عربي څخه نه ده اخیستل سوې. یوه بله ډېره ښه کلمه چي په دې کتیبه کي راغلې ده الوښال (ALOSHXAL) ده، دا کلمه که موږ تجزیه کړو اوله ټوټه یې الو ښکاري، چي د پښتو او اوسنۍ فارسي (اروا) یې اوسنی پاته سوی شکل دئ او په اوستا کي دا کلمه اورونت وه، چي په پهلوي کي اوروان او په فارسي کي روان ځني جوړ سوی دئ، نو د زړې دري (الو) د اوسنۍ پښتو د (اروا) له فارسي ژبي (روان) سره له یوې ریښې څخه دي.

د کلمې دوهم جزو پښتو اوسنی (ښاد) او د فارسي (شاد) او د پهلوي ژبي (شات) او د اوستا (شاته) او د زړې فارسي (شیاتي) و، د (د) او (ل) او (ت) ابدال په اریایي ژبو کي ډېر دي، لکه دست او لاس یا لس یا ده، نو مجموعاً د زړې دري الوښال د پښتو اروا ښاد دئ، چي معنا یې هم د عربي (مرحوم) او فارسي ژبي شاد روان ته نژدې ده، یعني هغه څوك چي له دې دنیا څخه تللی وي او په بله دنیا کي اروا خوښه وي.

تر دې ځایه د پښتو ژبي او قدیمو اریایي ژبو مقایسه او پرتله وسوه، چي د دغو ژبو پخواني روابط سره ښکاره کوي. ځینو پوهانو پښتو له هندي ژبو څخه د سنسکریت له لمسیانو څخه گڼلې او ځینو هم اېرانۍ ژبه بللې او د یو څو پوهانو دا هم عقیده ده، چي د ساکا له ژبو څخه پیدا سوېده. د سنسکریت او هم له اوستا او هم له نورو اریایي ژبو سره اشتراك لري نو نه خالصه هندي ده او نه اېراني. بلکي د افغانستان په لساني او فرهنگي ایزوگلاس کي له اصلي اریایي ژبي څخه راپاته ده، چي ډېر قدیم ممیزات یې هم تر اوسه خوندي کړي دي، چي په تېرو څېړنو کي د پښتو نژدېوالی له سنسکریت او اوستا او زړې پاړسي او دري سره په لنډ ډول بیان سوي دي.

د تفصیل له پاره یې د پښتو ادبیاتو تاریخ لومړی او دوهم جلدونه وگورئ او هم هغه کتاب وگورئ، چي ما په دري ژبه د بغلان پر ډبرلیك باندي د (مادر زبان دری) په نامه کښلی او چاپ کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر خوشحال دمخه

پښتو ادب ته یو لنډ نظر

د پښتو ادب لیکل سوي آثار فقط په اسلامي دوره کي پیدا سوي دي، چي تر ټولو قدیمتر شاعر امیر کروړ د غور پادشاه پېژنو او د (۱۳۹ هـ) په شاوخوا کي ژوندی و.
هم په دغه زمانه کي د غزني او ګردېز له پاچاهانو څخه د لویکانو کورنۍ سلطنت کاوه، چي له دوی څخه هم فقط یو پښتو بیت لاس ته راغلی دئ، تر دي زمانې وروسته د غوریانو په دربار کي پښتو ادب نشو نما وکړه او ډېر شاعران او مؤلفان او نثر لیکونکي پیدا سول، په دغه زمانه کي د ملتان د لودي پاچاهانو کورنۍ د (۳۰۰ – ۴۰۰ هـ) تر منځ پښتو ویونکي پاچاهان وو، چي له دوی څخه هم پښتو شعرونه پاته دي.
په عمومي ډول داسي ښکاري، چي د پښتو ژبي د ادب ساحه له ملتانه بیا تر غوره پوري خپره وه، له دغي زمانې څخه بیا د خوشحال تر عصره پوري تقریباً زرکاله تېر سوي دي او په دغو لسو پېړیو کي موږ د پښتو ژبي ادبي سیر په لاندي ډول تلخیص کوو:

پښتو ادب د امیر کروړ له عصره څخه یو خاص رنګ درلود، ژبه یې سوچه او سپېڅلې پښتو وه، ډېر داسي پښتو کلمات ژوندي وو، چي اوس یې موږ نه استعمالوو او داسي ښکاري، چي پر پښتو باندي د نورو ژبو اثر هغه وخت ډېر لږ و، او وروسته ورو ورو د عربي او فارسي او هندي ادب تاثیرونه پر سوي دي.

د فکر او موضوع له پلوه هم د پښتو پخوانی اثر خاص یو پښتني او محیطي شکل لري، یعني د شاعر او لیکوال د تخیل غورځنګ په یوه داسي محیط کي دئ، چي هغه له نورو محیطو څخه ځیني خاص امتیازونه لري، شاعر د یوه غرني او کلیوالي محیط څخه الهام اخلي، ملي او پښتني اخلاق او دودونه او رسمونه تصویر کوي، او په دې ډول خپل هنر ته یو خاص محیطي جوله ورښندي.

د دي دورې پاته سوي آثار یوه ښکلې او نفیسه ادبي مجموعه ده، چي له یوې خوا څخه خپلي محیطي ښېګڼي او مزایاوي لري او له بلي خوا څخه د نورو مجاورو ملتونو له ادبه څخه ځیني اثرونه قبلوي، نو په اشعارو کي د پښتو د ژبي خپل اوزان هم ساتل کېږي او د عربي او فارسي شعرو وزنونه او قواعد هم منل کېږي، نو د دغي دورې اشعار او آثار د معنی له پلوه حماسي، اخلاقي، دیني، تصوفي، تبلیغي، عشقي او کله کله فکاهي رنګونه لري، مګر په ظاهري جوړښت کي علاوه پر ملي اوزانو باندي قصیده، غزل، رباعي، مثنوي هم مېندل کېږي.

تر خوشحال خان دمخه په (۱۰۰۰ هـ) کال کي د پښتو ادب د سیاسي تحولاتو څخه هم اغېزمن سوی دئ، په دې لسو پېړیو کي د پښتو ژوند د خپلي آزادۍ او پښتونولۍ د ساتني له پاره په یوه مسلسله مبارزه کي تېرېده، لوی لوی تاړاکونه پر دې مځکه باندي راغلل، غټ غټ سیاسي او دیني او مذهبي تحولونه پېښ سول، خو پښتنو په دغو تحولاتو کي د دین او فرهنګ او ثقافت له پلوه ډېر نوي او ښه شیان ومنل، مګر خپله آزادي تر هر څه پر دوی ګرانه وه، نو سره د دې چي دوی د اسلامي جامعې کلك ملګري وه، او د اسلام د خپرولو له پاره یې تر بنګاله پوري جهادونه وکړل، مګر د ساسي تسلط قبلولو ته حاضر نه سول او که به زور ور باندي راغی نو د سمي څخه به غرو ته ولاړل او عمر به یې په کوچي ګري تېراوه، نو د پښتو ادب په دغسي یو کیفیت سره تر خوشحال خان پوري راورسېد، کله چي خوشحال خان دنیا ته راغی د پښتو ادب نظم پوخ سوی و او ډېر کتابونه هم پکښې موجود وه. د نثر کتابونه هم لیکل سوي وه، چي بهترینه نمونه یې د سلیمان ماکو د (تذکرة الاولیا) نثر دئ، چي په (٦١٢ هـ) کي لیکل سوی دئ او دغه نثر لکه د پښتو شعر یو ښه سبك او ښکلې جوله لري. دلته دا نکته هم نه هېروو، چي د (۹۰۰ هـ) په حدودو کي پیر روښان په خپل خیرالبیان کي یو داسي نثر لیکلی دئ، چي هغه د نظم او نثر تر منځ یو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مصنوع او متکلف نثر دئ، که څه هم د پیر روښان د آزادي خواهۍ جګړې او د پښتنو د ساسي وحدت له پاره د ده سعیه ډېره ښه او مشکوره ده، مګر په ادبي حرکت کي د ده د خیرالبیان نثر د پښتو ژبي یو ښکلی او هنري اثر نه دئ، نو خوشحال خان په داسي یوه ادبي او سیاسي محیط کي پیدا سو، چي په هیڅ ډول په زړه پوري محیط نه و. د پیر روښان په پیروي اخوند درویزه او د ده کورنۍ او نورو لیکوالو قلمونه را اخیستي وه او په پښتو ژبه کي د مصنوعي او متکلف نثر لیکلو پیروي کوله، په سیاسي لحاظ هم پښتانه د هندوستان د مغولو تر اثر لاندي او مظلوم واقع سوي وه او خوشحال خان ناچاره و، چي په داسي یوه چاپېر کي په دوه ډوله مبارزه وکړي :

لومړی سیاسي او جنګي مبارزه د پښتنو د آزادۍ له پاره.

دوهم ادبي او واقعي مبارزه د پښتو ژبي د ادبي ارزښتونو د ساتلو له پاره.

خوشحال خان

د پښتو ادب منځنۍ دوره له خوشحال خان څخه شروع کېږي، دی د خټکو د ملك اکوړي له کورنۍ څخه و، د سرای په کلي کي د ربیع الثاني په میاشت (۱۰۲۲ هـ) د شهباز خان خټك په کورنۍ کي پیدا سو، دا کورنۍ د پېښوره تر اباسیند پوري د خپل عصر په سیاست کي پېژندل سوې کورنۍ ده او خوشحال خان د پښتنو د قومي سیاست په مرکز کي تربیه سو، ده د خپل عصر علمونه ولوستل او د قلم خاوند سو، په دغه وخت کي د ډهلي د مغلو له کورنۍ څخه شاه جهان پادشاه و او د سلطنت غربي سرحدونه یې تر قندهار او بلخ پوري رسېدلي ښارونه او لویي لاري د مغلو تر اداري لاندې وې، د قبایلو داخلي کارونه قومي جرګو سمول، د خوشحال خان د کورنۍ د استوګني ځای د پېښور او کابل پر لویه لار باندي واقع و، نو همېشه د مغلو د دربار له خوا د دغي لاري ساتنه د خوشحال خان پلرو او نیکونو ته سپارل کېده او دغه کورنۍ د پښتنو په داخلي چارو کي مقتدر حکمرانان وو، مګر د مغلو د دربار سره یې هم دوستانه روابط ساتل، په (۱۰۶۹ هـ) کال اورنګزېب خپل پلار شاه جهان بندي کړ او پخپله پر ټول هندوستان باندي مقتدر پادشاه سو. د اورنګزېب سیاست دا و، چي هغه د سلطنت په ټول قلمرو کي له کلکتې څخه بیا تر بلخه داسي څوك نه پرېږدي، چي هغه په قوت کي له ده سره مقابله وکړي، اورنګزېب ته د افغانستان د مشرقي خوا ساتنه او د کابل او بدخشان او بلخ او کندهار اداره خورا مهمه معلومېده او دا لار د اباسیند تر غاړو پوري د خوشحال خان په لاس کي وه او ده غوښتل چي خپل اقتدار دلته ټینګ وساتي، په پېښور کي چي کوم حکمران د اورنګزېب له خوا مقرر و د هغه قدرت فقط په ښار کي محدود و، نو اورنګزېب د خپل حکومت او اقتدار د ټینګولو له پاره د خوشحال خان وجود په دغه سیمه کي مضر ګاڼه نو یې خوشحال خان په یوه دسیسه په پېښور کي ګرفتار کړ او په (۱۰۷٤ هـ) د روژې په میاشت کي دی له پېښوره ډهلي ته د محبوس په ډول واستاوه او کوښښ یې وکړ، چي د خوشحال خان په زامنو او کورنۍ کي نفاق واچوي. خوشحال خان څلورکاله په هند کي بندي و، چي وروسته په (۱۰۷۷ هـ) له اګرې څخه د خپلو پښتنو یارانو په ملګري راووت او ځان یې وطن ته راورساوه، دلته خوشحال خان خپل محیط وکوت او ځان ته یې دوې لاري د ژوند له پاره وموندلې، لکه چي وایي :

پس له بنده دئ دا عـــزم
د خوشحال د خاطر جزم
یا نیولی مـــخ مـــکې ته
یا مـــــغلو ســــره رزم

مګر په دې دووکارونو کي خوشحال خان د مغلو سره مبارزه غوره کړه او دې مبارزې دوه شکله درلودل :

(c) ketabton.com: The Digital Library

اول : د جنګ په میدان کي د توري مبارزه.
دوهم : په شعر او ادب کي د قلم مبارزه او د پښتو ژبي د روزلو له پاره د پښتنو د ملیت د ساتلو له پاره مبارزه، چي د خوشحال خان شخصیت هم دغه دوې خواوي لري. خوشحال خان د پښتنو د آزادۍ له پاره د اورنګزېب سره ډېر جنګونه وکړل او دا یې کوښښ و، چي په پښتنو کي د اتفاق او د ملي جهاد روحیه ژوندۍ وساتي او علاوه پر دې جنګي شخصیت د ده ادبي شخصیت هم ډېر فعال و، ده تقریباً څلوېښت تر پنځوسو زرو اشعارو پوري په پښتو ادب کي یوه مهمه ذخیره پرېښوده، چي حقیقتاً دی د پښتو ژبي تر ټولو لوړ شاعر ګڼل کیږي. ده په خپلو اشعارو کي حماسي او وطني او پښتني خصوصیات وروزل او هر ډول شعرونه یې په ادبي او بدیعي ښکلا وویل، ده قصیده د غوري دورې د قصایدو دورې ته ورسوله، د پښتو غزل یې د ژبي د روانۍ او سلاست سره په ډېرو ادبي ښکلاوو مزینه کړه، رباعي، مثنوي، مخمس، مربع، مسدس، معشر ټول د ده په دېوان کي سته.
خوشحال خان تر منظوم کلام علاوه د پښتو نثر ته هم توجه وکړه او د نثر لیکلو سبك یې داسي غوره کړ، چي د پیر روښان او اخون درویزه لیکونه یې پرېښودل او د پښتو د نثر د قدیمتر سبك پیروي یې وکړه، یعني د سلیمان ماکو غوندي نثر لیکونکي لاره یې غوره کړه او کوښښ یې وکړ، چي د پښتو ژبي د محاورې له جریانه سره خپل مطلب په روانه او سلیسه پښتو ولیکي.
د خوشحال خان منثور کتابونه هم ډېر دي، دی د عمر په (۷۸) په ۲۸ ربیع الاول ۱۱۰۰ هـ کال وفات سو او وروستنۍ وینا یې دا وه :
"ما هلته ښخ کړئ، چي د مغلو سیوری مي پر خاوره ونه لوېږي او د مغلو سپرو ګردونه مي پر هدیره ونه لوېږي".
د خوشحال خان د کتابو څخه فضل نامه، دستارنامه او عیاردانش مشهور دي او کله چي دی تر جهان تېر سو نو یې یوه داسي ادبي ګرانبها ذخیره پښتنو ته پرېښووه، چي هغه به تر ابده پوري زموږ په ادبي حرکت کي د لارې څراغ وي او د ده دا بیت به په رشتیا ومنل سي، چي ویلي و :

همېشه به پرې نارې وي د بلـــــــبلو
دا چي ساز کړ نن خوشحال په ویل باغ

د خوشحال خان د شعر سبك په پښتو ادب کي ډېر شهرت او مقبولیت وموند او پښتو ادب د خوشحال خان په ادبي مکتب کي د هري خوا بشپړ سو، په دې سبك کي د ادبي فنونو او رواني ژبي مراعات ډېر سوی دئ او اشعار یې هم روان او خواږه او هم د صنعت په ګڼه ښکلي سوي وه، د خوشحال خان د سبك خاصیتونه دا دي :

دې سبك د پښتو شعر ډېر پراخ کړ، علاوه پر غزل، مثنوي او قصیدې او رباعي چي تر خوشحال خان دمخه ویل سوي وه، ده نور ټول د عربي او پارسو د شعر اقسام په پښتو وویل او ځیني نوي قسم اشعار یې په پښتو کي زیات کړل، لکه مثمن او نور.

په دې سبك کي هر ډول صوفیانه، اخلاقي، فلسفي، فکاهي مضامین او مدح، هجو، مرثیه، محاکات، اجتماعي خبري سته، چي ملي ښېګڼي او خویونه هم تلقین کوي.

په دې سبك کي کله کله د پښتو او پښتونولۍ او ملي احساساتو څرګندونه هم سوېده او خاص بیا د خوشحال خان خپل اشعار د ملي جذباتو ډك دي.

په دې سبك کي اوږدې اوږدې قصیدي هم ویل سویدي، چي هره قصیده ځانته یو بېل اجتماعي یا تاریخي یا تبلیغي یا د منظرنګارۍ یا نور موضوعات لري او په خپله د خوشحال خان او د ده د زامنو لکه عبدالقادر خان او اشرف خان هجري په قصیدو کي د غوري دورې د قصیدو تقلید او پیروي ښکاره ده او بدیعي صنایع او تلازمات او تشبیهات هم لري، مګر شاعرانو یې د اشعارو ساده ګي او سلاست تر صنعت او تکلف نه دئ جار کړی او ډېري پېچلي ویناوي په اشعارو کي نه راوړي.

په خپله خوشحال په دې سبك کي حماسي احساسات داخل کړل او شاګردانو یې لړ پیروي وکړه.

انتقاد او هجو (غندنه) هم په دې سبك کي سته او د پښتنو شاعرانو مخصوصاً د هندوستان د مغولي استعمار طلبانو سره ډېره قلمي مبارزه کړېده، خوشحال خان وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

زمـــــا ژبه نه ده اور ده
ګوزارونه د ټوپک کا

د خوشحال خان د مکتب په اشعاروکي ډېر حکمتونه او نصیحتونه او فلسفي مطلبونه هم سته، چي د ژوندانه ژور اسرار پکښې ویل سوي دي، مثلاً اعتماد په نفس داسي تلقین کوي :

د مزریو مړنتوب په لښکر نه شي
مټ یې هرکله یوازي په خپل ځان شي

خوشحال خان د اجتماعي منافعو په توزیع کي داسي وایي :

دولتـــــمند ســـړی هـــغه بللی بویه
چي له سینده یې جدا د چا ویاله شي

خپل ثبات او ټینګه روحیه داسي ښیي :

د عالم ډېري خبري لور په لور توري لښـکري
زړه مي نه ښوري له ځایه غر خو هسي وي کنه

د خوشحال خان په نظر کي د انسان ټولي ګټي په خپل همت، شجاعت او توریالي توب پوري اړه لري او مړنی سړی قابل د دې بولي، چي نوم یې په تاریخ کي یاد سي او وایي :

کل ګټـــــنه ده د توري
که کابل دئ که کشمیر
میړني دي چي یادیږي
په ســــــندرو هم په ویر

په ادبي ارزښت کي هم دا سبك تر ټولو جامع او ښکلی دئ هم یې د معنی خوا قوي او هم یې ظاهري او شعري قالب ښکلی دئ، تر خوشحال خان دمخه د پیر روښان د مکتب شاګردان په خپلو اشعاروکي معاني روزي، مګر د هغو شعر ښکلی او د هنر په ګېڼه مزین نه دئ، مثلاً د صوفیانو شاعرانو دا عقیده ده، چي د خدای تعالی نور په هر ځای کي تجلی کوي او وحدت په کثرت بدلیږي، نو خدای تعالی په هر ځای کي سته، دا مطلب میرزا انصاري، چي د پیر روښان مرید و داسي ویلی دئ :

د کـــــــثرت په بازار راغی
په هر ځای کي دی مکین دئ

خوشحال خان هم دغه مطلب په داسي ادبي پیرایه اداکړی دئ، چي هم یې مقصد عالي دئ او هم یې الفاظ ښکلي دي او هم هنري ارزښت لري، لکه :

راشه وغـــړوه ســـترګي د جـــــهان ننداره ګوره
چي ښایست لري د ســـتورو د آسمان ننداره ګوره
د دې خپل وجود په باغ کي په هر شان ننداره ګوره
و هرګل ته چي نظر کړې د باغـــــوان ننداره ګوره

په تخیل کي هم دا سبك ډېر ښه دئ، خورا لوړ او د نزاکته ډك شاعرانه تخیل پکښې سته، په خپله خوشحال خان او نور شاګردان یې د تخیل خاوندان او قهرمانان دي، اوکله کله ابتکارونه هم لري، مثلاً شاعرانو د معشوقې د مېلمستیا له پاره ډېر ډول ډول تخیلونه کړیدي، چا د زړه کباب ورته ایښی دئ او بعضي شاعران په دغه باب کي یو له بله ښخه مضامین رانقل کوي، خوکوم ابتکار نه لري، د خوشحال خان زوی عبدالقادر خان په دې موضوع کي یو نوی مضمون پیدا کوي اوکله چي د عشق په دنیا کي سرې اوښکي تویوي هغه په دې ډول یوه یاقوتي مهماني بولي، او وایي :

سرې سرې اوښکي مي پر مخ عبدالقادره
نن و یار ته د یاقـــوتو مهـــــماني ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خوشحال خان په کورنۍ کي
د پښتو ادب روزنه

لکه چي خوشحال خان پښتو ادب ته درانه خدمتونه وکړه، ده په کورنۍ کي د پښتو ليکوال او شاعران زامن هم وروزل او دغه ادبي ميراث پښت پر پښت له پلاره زامنو ته نقل سو. د پښتو ادب په تاريخ کي که موږ يوه درنه او ډېره فعاله کورنۍ وغواړو نو هغه هم دغه د خوشحال خان کهول دئ، چي دوی په نظم او نثر کي د پښتو ژبي اوله درجه آثار پرې ايښي دي، د خوشحال خان مشر زوی اشرف خان هجري دئ، چي دی هم د توري او قلم خاوند و او په پښتو يو ښکلی ديوان لري چي اشعار يې تر څلورو زرو بيتو پوري رسيږي. دی هم د پښتنو د آزادي خواهۍ په جګړو کي د اورنګزېب د لښکرو په لاس کي لوېدلی او په (۱۰۹۳ هـ) د دکن په بيجاپور کي بندي سوی، او وايي :

بيجاپور هجري په خـــوب ليدلی نه و
آخر پېښ شي هغه کار چي يې قضا کا

د اشرف خان هجري په وينا کي د وطن د ميني تاوده احساسات پراته دي، لکه چي وايي :

بې وطـــــنه تنـــها پروت يم په غربت کي
نن له مـــا سره هـــمدم د وطــن غـــم دئ
د هـــيواد اشـــنا په ســـترګو ليده نه شي
که په خوب راته حاضر شي بس کرم دئ
قاصـــــدان له روهــه نه راځي مـــدت شو
ســــــلام باد را رســـوي منت يې تم دئ

د ده اشعار عشقي، اخلاقي، وطني او ساده او روان دي او کله کله داسي قصيدې انشاء کوي، چي د غوري دورې د قصيدو تقليد ځني ښکاري، د هجري ديوان په پېښور کي چاپ سوی دئ، دی ښکلي معاني په ښکلو الفاظو ادا کولای سي، د صبر او استقامت ترغيب داسي کوي :

شورش مه کړه د ګردون له کشمکشه
لومه کلکه کړي مرغۍ په اضــطراب

دا غزله د ده د کلام نمونه ده :

سترګي هله کا ژړا چي زړه په درد وي چي په داد د دهر پوه آزاده مرد وي په مجلس چي د حق ورشي مخ يې زرد وي هر چي تل په فکر ډوب د اب و خورد وي لا په ځ م که قرار نه بدن يې ارد وي		اه و سوز مي باطل مه ګڼه دروېشه تخت و تاج ته به سرکوز د همت نکا هغه مرد چي په دغل سود و سودا کا په حساب د فرزانه ترګاو بتر دئ ګردنده ګردون چکۍ انسان دانه شه

دا مـحال دئ چي شاعر په پښـــتنو کي
بل "هجري" غوندي په فن د شعر فرد وي

هجري پسله څورلسو کالو قيده څخه په (۱۱۰٦ هـ) کال کي هلته وفات سوی دئ چي آزاد خان د ده د مرګ تاريخ داسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویلی دئ :

د هـــجرت یې زر سل شـــپږ و
اشرف خان چې فوت شو یاره

د اشرف خان په شاعري کي د ظاهري ښکلا او د ادب د هنري مزیت له خوا داسي اثرونه معلومېږي، چي دی د پښتو شاعرانو د ډلي په لومړي صف کي ودروي او کله کله د فارسي شعر هم وایي، د ده د خپل هنر په خصوص کي دا دعوه ده :

په پښـــتو ژبه مي سیال د شـــعر نشته
د معنو په جهان شاه اشرف ختټك یم

د بند او هجران په زمانه کي خپل وطن داسي یادوي :

د زړه باز یې تل د روه په ځـمکه ګـرزي
که هجري په دکن ناست خالي بدن دئ
کـــه نصیب بنده بندکـــړی په دکن دئ
دامنـــګیر یې همېشه عشق د وطن دئ

د اشرف خان په قصایدو کي د ده ادبي قدرت ښه ښکاري، چي وروسته به یې ځېړنه وسي.

عبدالقادر خان ختټك

د خوشحال خان بل ادیب او شاعر زوی عبدالقادر دئ، چي په (۱۰۶۱ هـ) کال پیدا سوی او تر (۱۱۲٦ هـ) پوري ژوندی و. دی په نظم او نثر ډېر تالیفات لري، دېوان یې تقریباً څلور زره بیته دئ، چي غزل، مثنوي، قصاید، رباعي او قطعات لري. د ده شعر خوږ او روان دئ، د معناوو په اداکولو کي ډېر قدرت لري او کله کله په تخیل کي ابتکار هم کوي.
عبدالقادر عملاً د تصوف په سلسله کي داخل او د شیخ سعدي لاهوري مرید و، نو ځکه د ده په شعر کي د تصوف رنګ هم سته او نور اشعار یې عشقي، اخلاقي او اجتماعي دي.
د اشعارو تر دېوان علاوه د عبدالقادر خان نورکتابونه دا دي :

(۱) ګلدسته :

چي د شیخ سعدي فارسي ګلستان یې په پښتو نثر ترجمه کړی دئ، په دې کتاب کي ده د خوشحال خان په پیروي یو ښه نثر لیکلی دئ، چي د شیخ سعدي د ګلستان مقاصد یې په پښتو ژبه ښه اداکړي دي. دا ترجمه په (۱۱۲٦ هـ) کال تمامه سوې ده او په مقدمه کي عبدالقادر د هغه عصر د اجنبي حکومت په باب کي داسي لیکي :
"دستور د مصنفانو دئ، چي مدح د خپل وخت د پادشاه وکاندي، لکه چي شیخ سعدي علیه الرحمه نورالله مرقدهٔ د ابوبکر سعد بن زنګي صفت په ګلستان کي کړی دئ، اما موږ په داسي زمانه کي پیدا یو، چي حاکمان پادشاهان د دې عصر واړه ظالمان او مبتدعان دي. په مدح کي یې مادح د ذم شي یعني تر خالقه تر مخلوقه کوم شی چي په دنیا کي ښه عام پرې بدګمان شي په آخرت یې د دین زیان شي، لکه مولوي روم % فرمایلي دي :

می بلرزد عرش از مدح شقی
بدګمان ګردد زمدحش متقی

په دا سبب د عصر د پادشاه معینه مدح ونشوه ... هر پادشاه حاکم چي سعید وي که قریب وي که بعید وي که زنګي وي که فرنګي وي که ترك وي که تاجك وي که حبشي وي که د روم وي که پښتون که هندکي وي، چي عادل وي حق تعالي دي یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دنیا کي سیوری په مسلمانانو ممدوده لري او په عقبی کي دي یې مرتبه مسعوده لري.

مثنوي

پادشاهان چي عادلان شي عدل کاندي		په قیامت به وي د عرش تر سیوري لاندي
سرداران به یې دینداره نېکوکار شي		په هر قوم چي کرم د ګردګار شي
بد صورت که د انسان لري شیطان دئ		ښه حاکم رحمت په خلکو د سبحان دئ
چي هیڅ عدل انصاف نه لري ظالم دئ		نښانه د خدای د قهر بد حاکم دئ
پکښې زړونه د عالم کا جلي بلي		په هر لوري کا د ظلم لمبې بلي
چي یې چېرته آرام شي هورې ته لېږدي		که هر څو وطن شېرین وي خو یې پرېږدي

ظالـــمان جـــهان و جـــان لـــره بلا دي
هغه خوار شول چي په ظلم مبتلا دي

په دې ډول عبدالقادر خان د پاچا د صفت پر ځای د حکومت د طرز عمل په خصوص کي خپله نظریه او انتقاد څرګندوي، دا ځکه چي په هغه وخت کي پر پښتنو باندي یو اجنبي حکومت غالب سوی و او له دې څخه موږ دا خبره فهمولای سو، چي د حکومت په باب کي د پښتنو پوهانو نظریه څنګه وه.

عبدالقادر خان دګلستان په ترجمه کي د سعدي د نثر ښېګڼي او ادبي مزیتونه هم ساتي، مثلاً د فارسي دغه عبارت :

"ابلهی دیدم خلعتی در بر و مرکبی در زیر، و قصبی مصری بر سر، کسی گفت : سعدی ! چگونه می بینی این دیبای معلم بر این حیوان لایعلم؟ گفتم :

خط زشت که به اب زر نوشته است".

عبدالقادر خان دغه فصیح نثر په پښتو داسي ترجمه کوي :

"شیخ وایي یو احمق په ښه تازي آس سور جامې اغوستي ورېښمیني زریني په شان په شوکت تېرېده، چا راته ووې چي اې سعدي ! څرنګ یې وینې؟ وې مي خط دئ ناښکلی په اوبد د زرکښلی".

په دې ترجمه کي عبدالقادر آزاد تللی دئ، مګر د پښتو سلاست او شېریني یې پکښې ساتلې ده او مطلب یې هم په ډېرو لنډو کلماتو کي سره یو ځای کړی دئ، په دې کتاب کي نثر په نثر او نظم په نظم ترجمه سوی دئ او هغسي موفق دئ لکه د نثر په ترجمه کي، مثلاً د سعدي دا شعر :

زرد بینی شکـــــسته پیـــشانی
تو که بازی به سرکنی با قوچ

عبدالقادر وایي :

ژر به ووینې سر مات ماغـزه وتلي
چي له مېږ سره ټکر وهي پرې زغلي

حکایت

یو په لارکي مست پروت و د عقل وپاست یې د لاسه پرېوتلې وه، د عابد پرې ګذر وشو، د ده په قبیح حال یې په کراهت نظر وکړ، هغه ځوان سر پورته کړ ویې وې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

قطعه

سپك نظر عاصي ته مه كړه پرهېزګاره
د رحمـــت د بخشــايش په ده نظر كــــړه

(۲) پښتو يوسف زلېخا :

دا كتاب د مولانا جامي له فارسي مثنوي څخه په پښتو خفيف بحر ترجمه سوی او د اورنګزېب عالمګير په وختو كي په (۱۱۱۲ هـ) كال نظم سوی دئ، چي دلته يي د نمونې په ډول يو څو بيته را اخلو :

چي دولت يې بې احصا و		د مغرب په لور پاچا و
لوی يې ملك لوی يې ناموس و		د ده اسم شاه طيموس و
چي د ده و د بل نه و		مهيا ورته هر څه و
چي په حسن لكه حور وه		ترې زوولې يوه لور وه
چي مثال د دې معدوم و		زلېخا يې د لور نوم و
له دې بابه تل مقال كړم		كه يې وصف د جمال كړم
چي يې كا د چا قدرت دئ		لكه حق يې د صفت دئ
له خرواره موی نمايم		لږ به تا وته ووايم
تر قيامته شرمسار دئ		كه عرعر دئ كه چار دئ
په رفتار لكه تندر وي		قد يې سم لكه د سروي
به تر مشك و تر عنبر وه		چي وېښته د دې د سر وه
زړه پيبي لكه عقيق		په هر تار يې په تحقيق
د وېښتو په تار يې بند و		كه زاهد كه دانشمند و
چي يې زه كړم د سنبلو		څه نسبت يې د كاكلو
دا په سر د دلربا كي		سنبل اوسي په صحرا كي
تور مارونه كج ترې لاندي		دوې يې زلفي اوېزاندي
چي هر راز پكښې مبين و		صاف يې هسي رنګ جبين و
پټ احوال به ور ظاهر شو		چي به څوك ورته ناظر شو
لا بهتري وې ابروی		تر هلال يې د مهروی
هم دا به اختصار كړم		نور به څه تر دا زيات شمار كړم

سـر تر پايه خـــــزانه وه
هسي ښكلې جانانه وه

(۳) د پټې خزانې مؤلف محمد هوتك د عبدالقادر خان يو بل كتاب هم ليدلی و، چي نوم يې حديقه ختك و، مګر د دې كتاب كومه نسخه اوس نه ده معلومه.

(۴) عبدالقادر خان يوه نصيحت نامه هم لري، چي د ده د دېوانه سره يو ځای په كندهار كي چاپ سوې ده. راورټي انګرېز مؤلف د عبدالقادر خان تاليفونه تر شپېتو پوري شمېري. ده په خپل كلام كي متانت او سلاست دواړه ساتلي دي. استعارات او تشبيهات يې خبري ور ښايسته كوي او غزله يې خورا ښكلې او خوږه ده او په خپل ادبي قدرت او هنري ارزښت د خوشحال خان د مكتب لومړنی شاګرد دئ.

عبدالقادر خان د خپلي كورنۍ په حوادثو كي ډېر وخت له كوره ليري تللی، كله په هند او كله په كابل كي ښكاري، نو له دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

جهته د ده په کلام کي علاوه پر محلي او پښتني خصوصیاتو یو ډول جهان بیني هم لیدله کیږي او شعر یې د فارسي ادب ډېر اثرونه قبلوي، مثلاً د فارسي په تصوفي ادب کي د خپل ځان پر نېست کولو تاکید سوی دئ، عبدالقادر خان د دغي فنا پر لار باندي تګ د مقصد وره ته رسېدل ګڼي، او وايي :

د نېستۍ پر لاري ځه عبدالـــقادره
ګوندي بیا مومې د یار د در سراغ

د عبدالقادر خان په کلام کي علاوه پر نورو صنایعو د حسن طلب مزیت هم موجود دئ او دا هغه معنوي صنعت دئ، چي یو شاعر د خپلي غوښتني له پاره یو ښکلی او شاعرانه منظر او په زړه پوري تخیل پیدا کړي، مثلاً :

باران اورېږي ځخواکي څـــاځي
نسیم راوالوت سنبل پرې ناځي
اسباب د عیش واړه موجود دي
ساقي ته ګورو چي دی راپاځي

صدر خان خټک

د خوشحال خان د کورنۍ یو بل ځلاند ستوری صدر خان د ده
زوی دئ، چي پخپله خوشحال خان د ده توره ستايي او دی د پښتنو په داستان لیکونکو شاعرانو کي محترم مقام لري او د
پیدا کېدو کال
یې د (۱۰٦٥ هـ) څخه بیا تر (۱۰۷۰ هـ) پوري تخمین کیږي. صدر خان علاوه پر دېوان چي هر راز اشعار لري دوې قصې یې
هم په پښتو نظم کړي دي، چي لومړۍ قصه یې (آدم او درخانۍ) ده او په (۱۱۱۸ هـ) یې نظم
کړې ده.
دوهمه قصه یې (دلی او شهو) ده، چي په (۱۱۱٥ هـ) یې نظم کړېده. په دې دواړو قصو کي، چي د پښتنو له قدیمو رومانو
څخه ګڼلي کیږي صدر خان خپل ادبي تکړه توب ښکاره کړی او دغه قصې یې په ادبي ګېڼه ښکلي کړي دي.
صدر خان خپل تربیت د پلار په سیوري کي داسي بیانوي :

تربیت یې ډېر زمـــــــا کــــړ
هـــر تعلــــیم یې و ما راکـــــړ
په تعلیم یې سخــــندان کــــړم
په ویل یې سخــنران کــــــــړم
چي یې درست په دا فنون کړم
په ویل یې نور مـــــاذون کــړم

خوشحال خان دا اراده کړې وه، چي د آدم خان او درخانۍ داستان پخپله نظم کړي مګر په دې کار کي موفق نه سو، نو یې
خپل زوی صدر خان ته وویل چي دغه قصه په نظم کي وساتي، صدر خان د خپل پلار له خولې داسي وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

له کارباره فرصت زما وي		که د عمر څه وفا وي
بویه ښې سخنرانۍ		له آدم له درخانۍ
یادګار پاتو په ستنه شي		چې منظوم یې یوه قصه شي
زه روان شم له جهانه		او که پاتې شي له ما نه
دا قصه په ښکلي نظم		ته منظومه کړه بالجزم

دی د خپل کتاب (دلي او شهۍ) په سرکي دغه معشوقه داسي ستایي:

په نامه حیات خان و ښه افغان و		هغه وخت په یوسفزوکي یو ځوان و
میشته په مېنه د تورپۍ مېني دی و		لوی سردار د ملېزیو بنیری و
په نامه مسمی وه شهۍ ګلرویه		زوی یې نه و یوه لور یې وه نېکخویه
خوش خرامه آهو چشمه نېکفرجامه		شهي نامه سهي قده ګل اندامه
په ګفتار هر ګور فصیحه وه بې عده؟		په رخسار هر ګوره (ښکلې) وه بې حده
شوه به سروه سرنګونه زر غلتانه		چې به دا په لاري شوه سمه روانه
په ښه بوی به یې نسیم واړه بویا شو		په ښایست به یې د ځمکي مخ زېبا شو
چې هم درد وه د وګړي هم درمان وه		په چشمانو په لبانو هسي شان وه
په وحشت یې شاګرداني کل آهو وې		دواړه سترګې یې استادي د جادو وې
هم فتنې هم غمزه ګري هم شهلا وې		هم یې سترګې جادوګري هم بلا وې
د صاف تن یې د وېښته وه ډېره وېره		ملا یې وه لکه وېښته بلکه لاغره
رسېده به یې آزار و باریك تن ته		که ګل پاڼه یې خت شوې وای بدن ته
شاید دا د دې له رشکه پرې پیدا ده		د سپوږۍ په مخ سیاهي چې هویدا وه
د سرو لعلو په دبلي کي تل پنهان و		غاښ یې دودېرش ملغلري درخشان و
دواړه شونډې یې پیالې وې د شرابو		لینګي یې دواړه ګل وه د ګلابو
ویل کړل به همېشه په څو څو شانه		له ښایسته یې وګړي د زبانه
په ښه مخ کي بنفشه هم سمن زار ده		چا به وې شمعه یا باغ د نوبهار ده
بنفشه یې توري زلفي یا سنبل دي		اننګي یې یاسمن یا ګلاب ګل دي
دواړه سترګې یې نرګس غنچه دهن ده		سپینه پوزه یې کلې د نسترن ده
تر ښه قد یې ناځېزونه د شمشاد وه		پابسته یې تر قیامت سرو آزاد وه
په ښایست کي پخپل دور یګانه وه		غرض دا چې د خوبیو خزانه وه
پرې ژوندی به شو مرده د سلوکالو		چې آواز به یې پیدا شو د خلخالو
تاو ځنځیر به د عشاقو شو په غاړه		چې اوږۍ ځنځیر به پوري کړه دې واړه
کله ژیړي زعفراني کله وربښمیني		ښې جامې به یې اغوستې تل میني
بې سوختن به پاتو نه شوه چېرته خونه		چې به دا په سرو جامو شوله ګلګونه

ورسره به رنګا رنګ جوني طـــنازي
مجلسي وې طربناکي خوش آوازي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول صدر خان د ادبي تصوير په فن کي استاد ښکاري او دی يو سحرکار شاعر او داستان ليکونکی دئ، چي خپل هنر يې په دغه فن کي په اعلی درجه ښکاره کړی او حقاً يې ځان د پښتو په لوړه درجه شاعرانو کي درولی دئ.

ګوهر خان خټک

د خوشحال خان د کورنۍ يو بل شاعر او نثر ليکونکی د ده زوی ګوهر خان دئ، چي دی د خپل وراره افضل خان خټک د حکومت تر زمانې پوري ژوندی و او د ده د شعر ديوان تر اوسه پوري نه دئ پيدا سوی، خو ځيني متفرق اشعار يې موجود دي. ګوهر خان د پښتو په نثر کي يو کتاب د ترجمې په ډول پرې ايښی دئ، چي نوم يې (قلب السير) دئ، چي د فارسي څخه په پښتو په (۱۱۲۰ هـ) کال ترجمه سوی دئ، د ګوهر خان نثر په هغه ډول دئ لکه خوشحال خان چي (کليله و دمنه) پښتو کړې وه، د ده نثر له تاريخ مرصع سره چي په همدغه زمانه کي افضل خان خټک ليکلی دئ، لږ څه فرق لري، يعني د افضل خان ژبه د ګوهر خان تر نثر لږ څه ساده او روانه ده، ګوهر خان د (قلب السير) په سيزه کي داسي وايي :

تأليف د کتاب

"دا چي اکثر کتابونه له عربي فارسيانو بزرګانو و خپل عالم ته چي په تازي ژبه کي به يې فهم پرې ښه نه کېده په فارسي يې د دوی دپاره ترجمه کړل، سهولت يې شو او ښه مينه به يې پرې پيدا کړه، مطالعه به يې کړه، ډېر کتابونه د فقه د مسايل د اخلاق و غيره بزرګانو فارسيانو بيان کړل چي معلوم دي. په پښتو کي دا رواج نه و، اخند درويزه يو کتاب مخزن ويلی دئ، حق تعالی دې وښښي اکثر خلکو ترې فيض بيا مونده، زموږ پلار مرحوم خوشحال خان خټك الله تعالی دې په قبر نور کا، هر ګونه کتابونه يې تصنيف کړل، داد يې د بلاغت او فصاحت د پښتو ژبي ورکړ، فارسي ته يې په لذت نژدې کړه. د غزل، رباعي، مخمس، ترجيع بند، ترکيب بند و غيره صنايع شعر يې وکړ، د فارسي د شعر رواج يې و پښتو ته ورکړ، په عروض په قافيه کي درست ووې د نظم نثر يې ښه کتابونه بيان کړل، چي خود په عالم مشهور دي، اګر چه د پښتو ژبه په علت د دورنشينۍ هومره لذت نه لري چي عربي، فارسي سره نسبت شي لاکن از راه ضرور پښتنو ته هم په پښتو ويل بهتر دي او سنت الهي ضرور پښتنو ته جاري دئ، هر کتاب چي نازلېده هم د هغه قوم په ژبه به نازل شو دا په دا چي د هر چا پخپله ژبه فهم کيږي.

رباعي

دوه ياران چي راز د زړه تر بله نمايي
بايده دئ چي پخــــــــــــپله ژبه وايي
د فارسيانو کن مکن ويل چه سود کا
پښـــتنو ته کــړه مکړه ويل ښه ښايي

نور بل سبب د کتاب دا و، چي افضل خان زوی د اشرف خان مرحوم لمسی د خوشحال خان خټك کرلانی غفرالله له چي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سن زر سل شل دئ دی د پلار نیکه په ځای قایم مقام دئ ښه سرداري لري، نظر يې په نېکنامي په اباداني دئ په دا قحط الرجال دی غنیمت دئ، اللهم تزد احسانه، حق تعالی دې شرم وساتي نور مساعي کا، چي د پښتو کتابونه له هره قسمه لکه فارسیانو کړي دي مرتب شي. د نیکه شعر يې واړه په بیاضونو هر ځای متفرق وه، د ده په تلاښ چي څو مدت په دا سعی کي و له هره ځایه يې جمع کړ، دېوان يې مرتب کړ، بلکه کلیات د شعر يې چي څه و په نظم نثر لکه دستارنامه، فراقنامه، فضل نامه او دېوان و غیره کتابونه يې واړه په کاتبانو په څو څو ځله وکښل په اطراف به يې د شعر دپاره و هر چا و ته استول حق تعالی دې توفیق د نېك رفیق کړه. په مجلس کي به يې همېشه ویل چي که د چا په طبیعت قوت وي چي پښتو کتابونه لکه فارسیانو له عربي په فارسي ترجمه کړل څوك يې له فارسي په پښتو ترجمه کاندي. و ما ته به يې اکثر اوقات مخ راجاریوست. اګر چي ځما قوت هونبره نه و، لیکن چي نظر مي په تضیع وکړ، ومي لیده چي عمر ګرانمایه ضایع درومي، په هر حال مي و دې محنت ته ملا وتړله، نور مي اکثر د کتابونو مطالعه کړه چي له يو کتاب چي په قال په حال مضبوط او معتبر وي له فارسي ژبي نه يې په پښتو ترجمه کړم. دا کتاب مي بیا موند چي نهایت په افعال په قال په حال د موږ د پیغمبر صلی الله علیم وسلم پخته او معتبر و، چي تعریف يې د پختګۍ مصنف په فارسي کي نهایت طولاني کړی دئ، (چي که پدا کتاب کي يې راوړي ګنجایش نه لري)[1]، نور مي شغل ورسره واخیست چي دا شغل مي عظیم نعمت دئ له فارسي مي په پښتو ژبه ترجمه کړ، نوم يې قلب السیر کښېښود شو.

نظم

دا کـــــتاب په پښـــتو ژبه غـــــــنیمت دئ
په لوستوني يې نازل د خدای رحمت دئ
چي يې لولي یا يې کښـــینه ما دي یاد کا
په تکـــبیر په فـــاتحه مي دي ډېر ښاد کا

دګوهر خان د نثر نمونه دغه وه، چي د پښتو يو متوسط نثر شمېرل کېږي، اوس به د ده د شعر يوه نمونه هم ولیکو :

غزل

چي په مهر دي نظر شي هر انسان ته	په بهانه بهانه يې وبولي خپل ځان ته
چېرته فارس چېرته به شام یا مدینه وه	چي دي وښیله لار راسته آسمان ته
مجوسي آتشپرست یار د احمد کړې	چي هيڅ نه رسېږي عقل او ګمان ته
عجمي له اهل بیت سره حساب کړې	سکه تره د احمد خوشي کړې شیطان ته
په مکه کي بولهب څرنګ ګمراه کړې	له ملکونو سلمان راولې ایمان ته
بوالحکم د مکې څرنګ دوزخي کړې	له حبشه بلال ورولې رضوان ته
ځای د دم وهلو نشته هر څه کاندې	حیراني ده په هر کار کي و سبحان ته
و خاکي بنده ته څو مراتب ورکړې	د ملك غوندي يې ګشت وشي آسمان ته

شفیع کړی مي سلمان دئ ستا و در ته
ما "ګوهر" ایماندار بیایه بل جهان ته

---

[1] په لېندیو کي نیول سوی عبارت، په اصل کي نسته، ما د اروانښاد علامه حبیبي د يوې مقالې څخه چي د ګوهرخان تر سرلیک لاندي خپره سوې ده، راواخیسته. (روهیال)

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاظم شیدا

د خوشحال خان په کورنۍ کي یو بل ادیب او شاعر د پېژندلو وړ دئ، چي دی کاظم خان نومېږي، او د افضل خان زوی دئ په (۱۱٤۰ هـ) کال د ختکو په افضل آباد کي زېږېدلی او عمر یې په کشمیر او سرهند او رامپور کي تېر کړی دئ. د ده اشعار عشقي او اخلاقي خواوي لري، مګر په پښتنو شاعرانو کي د ده امتیاز دا دئ، چي شیدا یو نازك خیاله او د قوي تخیل خاوند او په شاعري کي د سبك هند پیرو دئ. د شیدا پر ژبه او ادب د فارسي ژبي د سبك هند اثرونه لوېدلي دي، چي د ده شعر یې د پښتو له طرز ادا څخه لیري کړی دئ، مګر د شیدا امتیاز په همدې کي دئ، چي دی ډېر نازك او نوي خیالي مضامین پیدا کوي او هغه په داسي ژبه او داسي تعبیر وایي چي د فارسي ژبي نازکي او لطافتونه په پښتو کي ځایوي او د ده له شعر څخه یو خوږ او مرکب معجون جوړوي. د شیدا په شاعري او شاعرانه تخیلاتو کي د پردېسۍ اثرونه هم ښکاره کېږي، مثلاً خپله اواره ګي او د زمانې جفاکاري په داسي ژبه بیانوي او آسمان ته وایي :

د کورې نیل دي پورې په دیده کړه
بصارت د تمیز نه لرې آســـمانه !
زمـــانه په رعـــایت د ګاو خـــر ده
پرورش د علف زار بویه باغـــوانه
آخـــر وژاړي په شـــان د غـــریبانو
که هر څو د وطن صبحه ده خندانه

د شیدا په شاعري کي د یادولو وړ هغه برخه ده، چي ده د وطن په یاد ډېره مضمون آفریني کړې او د تخیل په میدان کې نیلی ځغلولی دئ، په دې رباعي کي د خپل وطن مناظر څنګه تصویر کوي :

په زړه مي ګرځي د غرونو څوکي
حـــملې د بازو د زرکـــو کـــوکي
ووایه څـــــه کا د روه نســـیمه !
ګـــیرا منـــګولي زېبا مشـــوکي

بل ځای د صبا باد ته داسي خطاب کوي :

چي ګذر وکړې صبا د سرای په لـــوري
آواره بلبل یې یاد په ګل زمـــین کـــړه

کله چي د هند د سبزانو حسن ویني د خپل وطن د ګلرخانو ښکلا وریادېږي او هند ته په خپل راتګ پښېماني کوي :

ســـبزان کله وي همـــسر د ګلرخـــانو
بېهوده راغی شـــــیدا تر هـــندوباره

په دې بیت کي د هند د خلکو سیاهي په شاعرانه تلازم د خپل وطن د معشوقانو د تورو سترګو سره داسي ښیي :

پکښې نشته سیاه مست د هغو سترګو
ګرزېدلی په درست هند په بنـــګاله یم

بیا چي د هند د سبزانو په پانو سرې شونډې ویني نو د وطن د غرونو د زرکو په یاد کي وایي :

چي د هند سبزو خوړلی پان وي
لعل و یاقوت یې دواړه لبان وي
زرکي چي ګرزي د روه په غـرونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښايسته روغي په دغه شــان وي

شيدا کله د هندي پېغلو په ناز و ادا مسحور کېږي، او دلته خپله پښتني ساده روحيه داسي بيانوي :

په هـــندي ادا يې وکـــړې په ما چـــاري
زه شـــيدا په زړه ســـاده د روه افــغان يم

شيدا د سبك هند د نازك خيالۍ او مضمون آفرينۍ يو ښه تکړه نماينده په پښتو ادب کي ګڼل کيږي او دی پخپله خپل هنر ته ملتفت دئ او داسي وايي :

د ســـوسن ژبه حـيرت کـړه سرمه سايه
چي شيدا په دا بهارکي سخنګوی شو

په دې بيت کي د خپل زړه بنديوالی له زلفو سره په ډېره نازکخيالي تعبير کوي:

زما زړه يې کله رانيو ســــــــتا له زلـــــفو
که هر څـــو يې شانې تاوکړه مـــړوندونه

د شيدا په شاعري کي د نوي مضمون آفرينۍ سره سره کله کله ډېر ګټور اجتماعي او اخلاقي مطلبونه هم پيدا کيږي، مثلاً د اجتماعي ايثار په خصوص کي داسي مضمون آفريني کوي :

افروخته يې وي محــفل په شان د شمعي
چي سوخته د بل په کارکي خپل دماغ کا

د ناتوانانو سره خپله همدردي او تعاون داسي ښيي :

دلــــــداري د هر ناتوان زما عـــــادت دئ
بار په دوش وړي د هر خس طوفان زمـــــا

همدغه مطلب په بل مضمون کي داسي اداکوي :

دلداري لـکه غنــچه د هر شـــــبنم کـــړم
تل د بل په اوښــــــو تر زمـــــا استين دئ

د لوړهمتۍ تصوير داسي کوي :

د آفـــتاب په کمـــــند نه خېژم آســـمان ته
نه وړدم بار لکه شـــــــــبنم په دوش دګلو

بل ځای دغه مضمون په بل ډول اداکوي :

که دي جــام لکه حـــباب ونه نيو سين ته
آفـــــرين دي په همت شـــــيدا خــــتکه

د بل چا له پاره خپل راحت قربانول په دې الفاظو ښيي :

چي راحت درڅخه سترې ستومان مومي
خپل صورت دي لکه سيورى د بېديا کړه

د شيدا يوه غزله :

(c) ketabton.com: The Digital Library

مه آرزو د تخت و تاج مه د سپاه کړه		خسروي په هفت کشور لکه شاه راه کړه
چي آستان دي تل مرجع د خاص و عام وي		د دوام افتادګي علو د جاه کړه
مکدر په ګرم و سرد د دوران مه شه		په جهان کي زيست په شان د مهر و ماه کړه
چي زيردست سوزې په دا درازدستيه		زمانه دي لکه شمع دست کوتاه کړه
پرېشانه يې شوه جمع لکه شمع		چي په حال يې توجه روز سياه کړه
سرکښي دي په حباب لکه سېلاب ده		کروفر د زمانې په دا کلاه کړه

کاشانه بويه شيدا چي اشيانه وي
يعني وضـــع د بنا په پرکاه کــــړه

رحمان بابا

په پښتو شاعري کي بل د پېژندني وړ او لوی صوفي شاعر عبدالرحمن د عبدالستار زوی په قوم مومند دئ، چي پښتانه يې رحمن بابا بولي. په (۱۰٤۲ هـ) د پېښور په جنوبي خوا کلو کي پيدا سوی و، دی د بهادر دکلي دئ چي د پېښوره تقريباً درې ميله د جنوب طرف ته پروت دئ او په دغه علاقه کي د رحمان بابا ځای هزارخانه نومېږي. د پټې خزانې د مؤلف روايت دئ، چي رحمن بابا د ملا يوسف څخه فقه لوستلې وه، د ده د وفات کال د (۱۱۱۹ هـ) په شاوخوا کي ټاکل کېدای سي. داسي معلومېږي، چي رحمن بابا يو باعمله صوفي او د يوه ساده ژوند خاوند و، مګر سره د دغه چي دی له غريبي طبقې څخه بلل کېدی د عشق او لوی همت په برکت د ده ژوند د استغنا او عالي همتۍ په سايه کي تېرېده، لکه چي وايي :

هـــم په دا چي نه له ځايه چېرته خوځـــم
نه د هيـــــخ يوه مخـــــلوق يم منت بار
آب و خـــور لکه آســـيا په ځای را رسي
پخپل کور کي مي سکون دئ هم رفتار

د رحمن بابا د ژوند زمانه د اورنګزېب د پادشاهۍ په وخت کي ده او دا هغه وخت و چي مغلو په پښتنو کي نفاق او مخالفتونه پيدا کول، چي دوی سره وجنګوي او خپله پادشاهي پر وکړي، نو ځکه په دغه زمانه کي جنګ جګړې او ظلمونه ډېر و، نو رحمن بابا دغو خونرېزيو ته په انتقادي نظرګوري، او وايي :

هزار حيف دئ چي دا هسي رنګه چاري
واقـــع کـــــيږي د دنيا په ســـــود و زيان

د رحمن بابا د ژوند اکثره برخه تر هغه ځايه چي د ده د اشعارو څخه معلومېږي په درويشي او انزوا کي تېره سوېده، دی ويني چي د استعمار د ظلم اور له ډهلي څخه پر پښتنو بل دئ او له دې جهته نو د خپل کور وکلي څخه تښتي او وايي:

په سبب د ظالـــــمانو حاکـــــــــــمانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کور او کور پېښور درې واړه یو دي

د رحمن بابا پر شاعري باندي د خوشحال خان د فکر اثر هم لوېدلی دئ او دوی دواړه په یوه زمانه کي تر یوه اجتماعي سازمان لاندي ژوند کاوه، اما فرق یې دوني و، چي رحمن بابا د زمانې له ناوړو سره مبارزه نه کوله، خو استقامت یې درلود:

لکه ونه مستقیم پخپل مکان یم
که خزان راباندي راشي که بهار

مګر خوشحال خان خو یو مبارز او جنګي سردار و، نو ځکه دغه دواړه شاعران خو د مغلو د ظلمو څخه ژاړي، د رحمن بابا ژړا د یو صوفي او واعظ ژړا ده، چي په نتیجه کي صرف ظالم د دنیا په نابودي او د مرګي په تاخت و تاراج بېروي :

اورنګـــــزېب چي آرایش د تخـــت و تاج کا
تخت و تاج به یې مرګی تاخت و تاراج کا

دروېش رحمان بابا بې له دغه شاعرانه تهدیده بل څه په لاس کي نه لري او وایي :

په جهان کي به یې پاتو ښه بد نوم شي
ده زده چاري د کسری که د حـــجاج کا

اما خوشحال خان تنها په دغسي شاعرانه نصحیت ګویي نه قانع کېږي، بلکي دی د ظلم په مقابل کي توره هم استعمالوي او وایي :

د افـــــغان په ننــــګ مي وتړلـــه توره
ننګیالی د زمانې خوشحال ختټك یم

د رحمن بابا په شاعري کي د تصوف لو برخه شامله ده، چي په هغه جمله کي یوه هم د وحدت او عشق مسئله ده، د وحدته څخه مطلب دا دئ چي صوفي شاعر په ټولو کایناتو کي د یوه خدای د نور تجلیاتویني او بې له دغي رڼا بل څه نه سي لیدلای، رحمن بابا وایي :

نه یې څوك په سترګو ویني نه لیده شي
خـــو بې چـــونه بې چـــګونه نمایان دئ

د رحمن بابا نظر د ابدي نور په تماشا کي هسي تېز و، چي په بت خانه کي یې هم دغه جلوه کتله، دی وایي :

دا زما د یار جلوه ده چي لیده شي
لـــکه نمر په صومعه په سومنات

او بیا وایي :

رحمن حسن د یار وینم په پرده کي
نه پټېږي نور د حسن په فـــانوس

رحمن بابا د پښتو د صوفیانه او عاشقانه تغزل استاد دئ، تر دې اندازې چي ده ته د عشق او جمال شاعر ویلای سو. وایي چي ده له موسیقۍ سره هم عشق درلود او په خپله به یې هم رباب ږغاوه، یعني ده د آرټ دوه مهم توکي سره یو ځای کړي وو، هم د کلماتو د انسجام او د معنی د پرورښت آرټیسټ و هم د ږغولو د ترتیب د رباب په تارو کي هنرمند و او دا خبره د ده هنري استعداد ښه ښکاره کوي. صوفي شاعر همېشه د عقل نارسایي د حقایقو په لیدنه کي ویني او ګوري چي ډېر پټ اسرار سته، چي د انسان عقل یې له درکه څخه عاجز دئ، نو له دې جهته رحمن بابا هم لکه نور صوفي شاعران د عقل او جدل له هرکارې څخه د عشق او محبت حریم ته تښتي، نو وایي :

څو د عشق په میخانه یې داخل نه کړم
پخـــــته نه دئ دغه خـــام عـــقل زمـــا

بل ځای داسي وایي :

لاس د عـــقل دي آســـــــمان ته نه رســــېږي
دا خو عشق دئ چي په عرش کرسي قدم ږدي

(c) ketabton.com: The Digital Library

صوفي شاعر دا دعوا لري، چي د عشق په وزرو سره اسمانونو ته ختلای سي او عقل په دې کار کي نارسا دئ، مګر د شلم قرن انسان د عقل په لارښوونه د سپوږمۍ کره تسخيروي، خو دا خبره هم د صوفي ادعا نه سي باطلولای، ځکه صوفي وايي چي د عشق په برکت د ده نظر دوني وسعت او تېزي مومي، چي علاوه پر سپوږمۍ نور ټول کاينات او نظام شمسي ليدلای سي :

عشوه مفروش بمن ای ملك الحاج که تو

خانه می بینی ! و من خانه خـــدا می بینم

حافظ

د رحمن بابا په نظر کي درويش د انسانيت دکمال يو سمبول دئ او دا هغه څوك دئ، چي ده خپل ځان او روح داسي روزلي دي چي دکايناتو د حقايقو کشف په خپل قوت سره کولای سي، او په هغه ځای کي چي د عقل پښه لنډېږي صوفي د عشق پر نيلي سپور او نامعلوم حقايق ويني، رحمن بابا وايي :

چي په يو قدم تر عرشه پوري رسي

ما لـــــيدلی دئ رفـــتار د درويشانو

رحمن بابا هم لکه نور صوفيان عشق د انسان د پيدا کېدو اصلي محرك بولي او وايي :

دا جهان دئ خدای له عشقه پيدا کړی

د هـــمه وو مخـــــــلوقـــاتو پلار دئ دا

دغه عشق د ساينس په ژبه عمومي جاذبه بولي، چي نظام شمسي ټول يو له بله سره نښلوي او د رحمن بابا په نظر دوني وسيع دئ، چي د نظام شمسي ټول متعلقات په صوفيانه تعبير داسي ښيي :

دا آسمان چي لوی په عقل کي ليده شي

په محـــــيط د عاشقۍ کي يو حباب دئ

د رحمن بابا په شاعري کي يو ډېر مفيد عنصر دا دئ، چي دی د اجتماعي ژوند د سمون له پاره ځيني ښه ښه نصيحتونه هم لريچي زموږ په روزمره ژوند کي په درد خوري، مثلاً په ژوندانه کي آرزو او طلب دواړه د انسان له پاره ضروري دي او رحمن بابا داسي دغه مطلب راښيي :

د ذرې په څېر آفتاب په طلب خـــپل کړه

لکه تيره هسي پروت په زمــــين مه شه

کار په تش لستوني نه کـــېږي بې لاسه

لاس په بېره کړه بې لاسه آستين مه شه

هنر او د انساني کار کړني داسي ستايي :

بې هـــــنرو لـــره قـــند زهر قاتل دي

قند يې وګڼه که زهر په هنر خورې

د انساني همدردۍ او خدمت په خصوص کي داسي وايي :

هغه زړه به لـــــه طـــوفانه په امـــــان وي

چي کښتۍ غوندي د خلکو باربردار شي

په دې بيت کي د پښتنو د ژوندانه يوه بده نقشه کاږي او د ځان له پاره له هغې څخه امان غواړي :

خدای امان راکـــړه له هسي زندګۍ

چي ته بد وايې لـــــه بلـــه بل لــــه تا

د رحمن بابا يو غزل :

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دنیا کي مخ د یار دئ نور څه نشته چي و هجر و وصال ته يې نظر کړم کارخانه چي د دې دهر لیده کیږي هر مژګان يې په ما هسي چاري کاندي بویه مرد چي يې له مخه زلفي واخلي هر طبیب ته چي ځان ونښایم دا وایي		هر څه دي د یار دیدار دئ نور څه نشته يو دوږخ دئ بل ګلزار دئ نور څه نشته همګي د عشق سرکار دئ نور څه نشته وایم عین ذوالفقار دئ نور څه نشته دغه ګنج دئ دغه مار دئ نور څه نشته چي له عشقه دي آزار دئ نور څه نشته

خوار "رحمن" که بې تا مینه په چا وکا
عین د قـــتل سزاوار دئ نور څه نشته

عبدالحمید مومند

د (۱۱۰۰ هـ) په شاوخوا کي د پېښور جنوبي خوا ته په ماشوخېلو کي عبدالحمید پیدا سو، د ده ژوند تر (۱۱٤۸ هـ) پوري یقیني دئ او ښایي تر (۱۱٦۰ هـ) پوري لا ژوندی وي، مګر د مرګ د مرګ یقیني نېټه يې نه ده معلومه او قبر يې د ماشوخېلو په هدیره کي معلوم دئ، چي کله کله د پېښور پښتانه پر هغه باندي مشاعرې کوي. د حمید د شعر دېوان په ټولو پښتنو کي شهرت موندلی دئ، چي تقریباً (۳۰۰۰) بیتونه لري او اکثره يې غزلي دي، د حمید دوهم کتاب د شاه او ګدا قصه ده، چي په (۱۱۳۷ هـ) داخوندزاده غلام محمد په اشاره په پښتو مثنوي ترجمه سوې ده، دریم اثر يې د مولانا غنیمت د فارسي نیرنګ عشق په پښتو مثنوي ترجمه ده، چي دا هم ډېر ادبي ارزښت لري. د حمید څلورم لوی کتاب د عربي شرعة الاسلام په پښتو مثنوي ترجمه ده، چي پنځلس زره بیتونه لري او په (۱۱٤۸ هـ) کي ختم سوی دئ، نو که موږ د حمید دغه موجوده آثار وشمېرو تر شل زره بیته زیاتېږي، مګر د حمید امتیاز له نورو شاعرانو څخه یوازي د شعر په ډېروالي نه دئ، بلکي دي هنري او ادبي داسي لیاقتونه لري، چي هغه په نورو شاعرانو کي لږ لیدل کیږي او موږ لاندي د حمید د هنر خصوصیات شمېرو :

حمید پښتو شعر ته نازك تخیل او شاعرانه موشګافي راوسته مګر دی لکه شیدا ختك داسي نه دئ، چي د رنګین فکر د اداکولو له پاره د پښتو ژبي له اصلي قالبه څخه ووزي، بلکي دی پخپله ژبه او خپل هنر باندي دوني غښتلی دئ، چي هر رنګه نوی مضمون او ښکلی تخیل په پښتو ښکلیو الفاظو کي اداکولای سي، خو د پښتو خپل خاص د ادا رنګ هم پکښې ساتي، د ده په کلام کي کي لکه شیدا فارسي جملې او تعبیرونه نسته.

په فارسي شاعري کي د سبك هند خصوصیت دا و، چي شاعر به د تخیل په مرسته ډېر نازك او دشوار مضمونونه په پېچلو الفاظو او ادبي تلازماتو او د شاعرانو په ظاهري او معنوي بدیعي فنونو جوړول او په نتیجه کي به يې داسي شعرونه ویل چي فهم به يې مشکل و او هم به يې د بیان ظاهري اسلوب داسي و، چي د فارسي ژبي د عراقي ساده او روان سبك سره به يې ډېر تفاوت درلود او د همدې جهته دئ، چي د ایران خلك د سبك هند د شاعرئ ځیني د مبالغې ډکي نمونې نه خوښوي، حمید پخپله شاعري کي د سبك هند نازکخیالي راداخله کړه او په همدې سبب د ذوق خاوندانو د ده دېوان (در و مرجان) او پخپله دی يې موشګاف وباله، مګر د حمید کمال دا و، چي خپلي شعري ښېګڼي يې د سبك هند تر موشګافئ نه کړې قربان بلکي په متوسط ډول يې د هندي سبك ځیني ښکلاوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخپل شعر کي په استادانه ډول وروزلې که موږ له فارسي شاعرانو سره د حمید او شیدا مقایسه وکړو نو حمید لکه صائب او کلیم ګڼلای سو او شیدا لکه ناصر علي او بیدل او دا ښکاره ده، چي صائب او کلیم د سبك هند معتدل استادان دي.

د حمید د هنر یو بل ارزښت هم دا دئ، چي د ده د شعر اقسام لکه غزل، مثنوي، رباعي مخمس ټول یو راز ادبي مزیتونه خوندي کوي، یعني د ده په شعر کي لوړ او ځوړ او نشیب او فراز ډېر لږ ښکاري، لکه په غزل کي چي نازکخیاله او مقتدر خیال پرست شاعر دئ دغه مزیتونه د ده په مثنوي او داستان سرایي کي هم ښکاري دا ځني ثابتیږي، چي دی یقیناً تکړه شاعر او استاد و او خپل هنري لیاقت په هیڅ ځای کي د لاسه نه باسي.

حمید پخپله شعر یوازي په لفظونو بازئ یا یوازي نظم جوړول نه بولي خو داسي نظر لري، چي شعر لکه یو هنر چي دئ دغسي هم د انسان له نازکو احساساتو او د زړه له دنیا سره علاقه لري، یو شعر به په ظاهري ښکلیو الفاظو مزین وي، جمله بندي او ظاهري انسجام به یې هم سوی وي، مګر د زړه څخه به نه وي راوتلی نو داسي شعر ته موږ شعر نه سو ویلای، بلکي نظم دئ. د پښتو ژبي ډېر دغسي نظمونه موجود دي خو هنري ارزښت هیڅ نه لري، حمید خپله هنري نظریه د نیرنګ عشق په مقدمه کي داسي څرګندوي :

غوړو ورکړه یو له بل مبارکي		ما چي وپېیل دا دُر په باریکي
یا وتلی وروستی دم له خولې د مړه دئ		شعر نه دئ دا خوناب د زخمي زړه دئ
یا مجنون ته معما ښکلې لیلې ده		یا نغمه د نیم بسمل مرغه د خولې ده
یا له ښاره د حیرت وتلی فوج دئ		یا د وینو اباسین وهلی موج دئ
زیاتوي زما خبري هومره خوند		څو وهي د فکر زامي باندي شخوند
چي قدم ږدي د دې ناوي په جوس		نه دئ کار د هر نااهل بوالهوس
د ښایست مخي یې نسته هیڅ پلو		که یې څوك له مخه پورته کا پلو
ازمېیلی دوباره ازمویه نه شي		دا ګوهر له نازکیه پېیه نه شي

دلته حمید د هنر او نظم فرق کوي او هر ناظم ته حق نه ورکوي چي د هنر د ناوي په ښکلي جوس کي قدم کښېږدي.

د حمید هنري استعداد هغه وخت ښه ښکاره کېږي، چي سړی د ده هنر د استعمال په مختلفو اړخونو کي وګوري، مثلاً په نیرنګ عشق کي د معشوقې نڅا او د هغې نازنین حرکات په داسي الفاظو تصویر کوي :

هـــــر اندام د ګل اندام به نڅــېده
لــکه مـــوم د اور له تاوه څـڅېده
کېناستو یې کښېنول سل آفتونه
پاڅېدو یې پاڅـول سل قیامتونه

دا خو د حمید یو شاعرانه ښکلی تخیل و، چي د یوې ښکلي نڅا تصویر دئ، مګر کله چي جدي اجتماعي مطالب لیکي هغو ته هم د تخیل یو شاعرانه او هنري رنګ ورکولای سي، مثلاً وایي :

بیا به نه مـــومي بوسه د خـــــوږو شونډو
څو دي زړه په شان د پانو پر خون نه شي
څو شبنم غوندي شبګیر په سر وانه خلي
د ګلـــرخ سره به نه شي هــــم اغـــــوش

په دې بیتو کي د کوښښ او مجاهدې فلسفه د ژوندانه په عملي دنیا کي ښیي او د پانو په اصلي سرخي چي د محبوبانو شونډې ور سرې کوي او په دوهم بیت کي د شبنم شبګیري او په نتیجه کي یې له ګلرخانو سره هم آغوش شاعرانه استدلال

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي او دغه موضوع چي شاعرانو په قسم قسم ويلې ده يو هنري بيان څرګندوي. په ژوندانه کي احسان د اجتماع له پاره ډېر مفيد عنصر دئ او که دغه شريف احساس د يوې جامعې په افرادو کي مونده سي هلته به د غريب او بډاى فرق هم لږ سي، د دې نېك خوى د تبليغ له پاره شاعرانو رنګا رنګ مضمونونه پيدا کړي دي، د حميد په دغه بيت کي دغه موضوع په يوه نوې شاعرانه تعبير سره ويل سوې ده :

چي د اوسپني ځنځير شلوي په ګوتو
هغه دېو په اومــه تار د احسان نښلي

کله چي موږ د حميد هنر د ده په شعر کي مطالعه کوو، نو دا په ټينګه ويلاى سو چي حميد تر هر څه زيات د عشق او شريف احساس او د ښکلا يو مصور شاعر دئ او تر هر څه زيات به دى هنري مهارت لري، مثلاً د ده د ښکلا تعبير يوه نمونه دا ده :

چي نظر په نوخېز حسن کړم د ښکليو زه د يار مړاو کتو ته حيرانيږم شورماشور کاندي خلوت په خلوتيانو		راته هيڅ شي د بهار د ګلو خېز چي ګذار کاندي په سسنه لينده تېز چي ور وښيي جمال فتنه انګېز

که يې لب د شکر لب زيبښلى نه دئ
د حـــــميد زبان په څه شو شـــکر رېز

عبدالرحيم هوتك

عبدالرحيم له هغو شاعرانو څخه دئ، چي پخپله يې خپله اغلب سوانح په خپل دېوان کي ځاى پر ځاى ښوولې ده. د ده مسقط الراس او اصلي وطن کندهار دئ او په غربت کي يې ډېر ډېر يادوي[1] د ده دېوان د مطالعې څخه معلوميږي، چي دى د هوتکو په عصر د کندهار په زاړه ښار کي اوسېدلى دئ او هلته يې دوستان درلودل[2] او بيا چي د افشار نادر شاه په لاس د (۱۱۵۰هـ) په حدودو کي کندهار خراب سو نو عبدالرحيم په مفارقت او مسافرت کي هم د خپل ښار ياد له زړه نه دئ ايستلى.

عبدالرحيم ذاتاً له هوتکو څخه د ښه بولان (کلات) معلوميږي، او د زاړه او اوسني کندهار په حدودو کي يې هم ژوند کړى دئ او بيا نو له وطنه جلا سوى دئ[3] دى پر لسم کال د څه ناچاريو په سبب له وطنه وتلى دئ[4] د ده د مفارقت او غربت دا زمانه تر اتيا کالو پوري رسيږي، او د دې مفارقت او جدايۍ په عمر کي دى تل وطن او د وطن ياران يادوي او په سوران سوران ژاړي، او وايي :

زه رحـــيم په بخــــارا کي آرزو کــــــړم
که مي خداى کړي په بلاد د کندهار ګډ

عبدالرحيم د خپل مسافرت او پردېسۍ ځايونه ټول ياد کړي دي، نيشاپور، تهران، ورامين او بيا له دې ځايو څخه بخارا ته تللى دئ او په تورکستان کي يې ډېر عمر په يو جهان سوز و ګداز کي تېر کړى دئ[5] د ترکستان په مشهورو ښارو بخارا او سمرقند کي يې پنځوس کاله په يوه اوږد انتظار او فراق کي پاى ته رسولي دي[6] بيا نو په دغه غربت او مسافرت کي بوډاتوب او سپين ږيرتوب ته رسېدلي، نور حالات يې نه دي ښکاره.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشعار او افکار :
عبدالرحیم یو مرتب او مردف دېوان لري چي تقریباً په (۳۰۰) مخونو کي تخمیناً زر مردفي غزلي لري او ټول ابیات یې تقریباً شپږ زرو ته رسیږي، مګر کوم دېوان چي زموږ لاسو ته راغلی دئ، متاسفانه د سر او آخر پاڼې نه لري[۷] د دې دېوان متن په جلا خط لیکل سوی دئ، او د غزل پر سر یې لیکلي دي (وله ایضاً مد ظله تعالی) لکه چي د ده په ژوند لیکل سوی دئ او پر حاشیه باندي یې څه نوري غزلي په بل خط لیکلي سویدي، لکه پخپله د شاعر خط چي وي، عبدالرحیم په پښتنو شاعرانو کي د رحمان بابا د مکتب یو رکن دئ، دی طرفدار د ساده ویلو دئ. په کلام کي یې هیڅ تکلف نسته.
عبدالرحیم یو خوږ وینا مقتدر شاعر دئ د شعر ژبه یې خورا سلیسه، روانه او خوږه ده. دی هیڅکله په تلازم کي د طبیعت د دائرې نه وزي. د عبدالرحیم اشعار او غزلیات لکه په پارسي کي د حافظ دغسي خواږه، روان او د سلاسته ډک دي.
عبدالرحیم په اصل کي د وطن د علمي خلکو څخه و، ده غالباً د وطن متداول علوم، لکه : فقه، تفسیر، صرف، نحو، فلسفه، منطق ویلي دي[۸] په دغه سبب د ده په شعر کي قوت، متانت او علمي رنګ ښکاره دئ. د عبدالرحیم په شعر کي عشقي، اخلاقي، اجتماعي او فلسفي اقسام ټول سته.
د وطن محبت د ده د شعر یوه خاصه ممیزه ده. عبدالرحیم د روحاني دنیا سره ټینګه علاقه لري، غالباً له مادیاتو څخه تښتي، له دې جهته د ده په اخلاقي شعر کي د غزلت او تجرد، صبر او د نفس د اصلاح خوا ډېره ده، دی په دنیا کي د روحاني خوند او ذوق قائل دئ، د جد و جهد او کوښښ تبلیغ هم کوي.
د عبدالرحیم په شعر کي رباعي، غزل، قطعې او د شعر اکثره اقسام سته، دی لکه رحمان او خوشحال په اوله درجه شاعرانو کي ګڼل کیږي، اخلاقي او عرفاني مضامین ډېر وایي، مثلاً :

منبر وسوځه په اور کي شراب وڅښه
درته وایم خو د زړونو آزار مه کړه
په ظاهر شکستګي فایده نه کاندي
په باطن کي ځان د هر چا خدمتګار کړه
ناخوانده له کوره مه وزه که مرد یې
چي دي نه بولي، مېلمه د خپل پلار مه سه
که ته غواړې چي په دوه کونه عزیز سې
بې له خدایه د مخلوق طمع دار مه سه

د خاموشۍ تلقین په دې ډول برهان سره کوي :

همېشه بې حلق شیرین لکه نبات وي
چي بسته یې خوله په مهر خاموشي کړه

د نورو د زړه زهیرولو بدۍ داسي ښیي :

که هزار ځله تقوا پرهېزګاري کړې
ښه دي نسته چي مدام دل آزاري کړې

دا خبره چي انسان باید پر ځان ویسا یعني پر خپل نفس اعتماد ولري، د اوسنیو اجتماعي ترقیاتو او اخلاقو اساس ده، عبدالرحیم دا پر ځان ویسا په داسي ډول بیانوي :

چي د پلار او د نیکه په نوم خوښیږي
لکه سپی ښادي په محض استخوان کړي
دا یې واړه بې عقلي ده که پوهیږي
چي هوس د نورو خلکو په بیان کړي

د سعي او عمل تلقین داسي کوي :

د هر چا برخه له خپله برآورده

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي کار ډېر کا و هـــغه وته مـــزد ډېر ســــو

د عبدالرحيم عشقي اشعار هم ډېر تاوده دي، خپل مشتعل احساسات په شعرکي داسي ښکاره کوي او د سهار نسيم خپل وطن ته داسي رالیږي :

سحر باده ! د اشنا پر مقام ورسه لوی وکم چي وي ټول ووينه په سترګو هر يوه چي زما له حاله پوښتېدو وي که خبري زما دپاره درته وکړي		ځما دپاره پکښې وګرزه کوتر سه په احوال سره د هر يوه خبر سه په ژړا ورته په اوښکوکي احمر سه مخ راکوزکړه زما و لوري ته چپر سه

د نسيم په زباء دي ښه نه سي "رحيمه"

د دلـــدار پر لور پخــــــپله قلـــندر سه

له دې لاندي بدلو څخه د عبدالرحيم د کلام سلاست او رواني او د ميني تاوده احساسات او د عشق د دنيا سوز او ساز ښه څرګندېږي :

راسه راسه ستا تر دواړو سترګو جار سم د زړه ولي مي په تا پسي پرې کېږي شېريني به دي د وصل هېره نه کړم چي دي خيال په زړه کي راسي دننه د اختر په ورځ که مخ راته څرګند کړې جنتونه پر خاطر کله را دروي		هم تر مخ دي پروانه غوندي نثار سم راته وګوره قربان دي تر ديدار سم که هر څو غربت زده او خوار و زار سم اور مي واخلي په نارو او په کوکار سم قرباني به دي په مينه د رخسار سم چي په شوق ګډ ستا د حسن په ګلزار سم

ستا وصال په بخاراکي "رحيم" بيا موند

صـــــدقه تر ټوله مځــــــکه د بخار سم

بهار راغی خلك درومي و صحرا ته لوی اوکم دي پله ګډ ښادي هوس کا هر سړی يو کار لري مشغول په کار دئ د عاشق له خپله ياره سروکار دئ		رنګا رنګ ګلونه ډېر د غره و خوا ته ما له غمه ملا تړلې و ژړا ته د مجنون دي دواړه سترګي و ليلا ته بې له يارکله ګوري و بل چا ته

اويا کاله د "رحيم" په عشق کي تېر سوه

عقل، هـــوښ يې مـــدام وي و دلربا ته

د وطن بېلتون :

دا بدله عبدالرحيم په بخاراکي د خپل ګران وطن په ياد ويلې ده :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښایسته کندهار ډېر ډېر یادومه[۹]		نه هېرېږي که هر څو یې هېرومه
خصوصاً د ارغنداو باغ او ولو ته		زړه مي غوړځي بې طاقت سم ندرمه
سرپوزه او کاغانك چي پر زړه راسي		اور مي واخلي پر ځان پیك وښورومه
کوکران او ګندیګان د خدای په حکم		څه فیضونه باندي اوري کې شمېرمه
سرپوزه چي لو ویاله پکښې بهېږي		د ویل ږغ یې مدام پر زړه لړمه
یو دم کښېنه په ایوان د چلزینو کي		تماشا وکړه چي زړه دي سي بې غمه
څه فیضونه چي له دې ځایه زه وینم		چي له غیبه باندي تل اوري هر دمه
ما هم یاد کړه که دي خدای کړي برخه لویه		چي غریب په بخارا کي یم له غمه
نیازمن درو له پر زړه نارې وهنه		چي دي ورسي ناره پر درست عالمه

دغه خوار "رحیم" چي دا اشعار بیان کړه
غــــــرض دا چي قـــــــدردان وژړومـه

لمن لیکونه :

(۱) ښایســـــته کـــــــــندهار ډېر ډېر یادومه
نه هېرېږي کـه هـــر څـــــــو یې هېرومه
(۲) پر زاړه ښـــــــار مي راوړای قـــــدمونه
د فــــــراق نارې مي وکــــړای په کوکار
هــــغه ښــــه یاران چي ما لـــــیدلي ونه
پرې پوهـــــــېږم یو به نه وي په قـــــرار
(۳) ستا قسمت سو بخـــارا عـــــبدالرحیمه
عزیزانو اختــــیار ټولو ښــــه بولان کړ
(۴) لـس کلن له ملـــــکه ووتم بېرون ســوم
په ســــراغ د مهوشانو ځــګرخون سوم
(۵) بخارا او ســــــمرقند مي زړه زخمي کړ
غـــواړم پاڅـــم په زیارت د کـــــندهار
(٦) پنځوس کاله زیات وکم وسوه رحـــیمه
په سراغ د اشـنا ناست په ترکستان یم
(۷) د پېښور د اسلامیه کالج په کتابخانه کي د دې دېوان مکمله نسخه سته.
(۸) صــرف و نحـــوه، فلســـفه، تفســــیر او فقه
ټول مي هېر کړه چي مي زړه په عشق خبر سو
(۹) په دې بدله کي د کندهار شاوخوا سرسبز کلي ارغنداو او سرپوزه، کاغانک، کوکران، ګندیګان، چلزینه ستایل سوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

احمدشاه بابا

اعلیحضرت احمدشاه بابا د زمان خان زوی د دولت خان لمسی د سرمست خان بن خواجه خضر بن سدو کړوسی و.
دی په خټه سدوزی او د بامیزو پښتو له پښته و، اعلیحضرت احمدشاه بابا د پښتنو یو فاتح او برمیالی شهنشاه او د منځنۍ آسیا لوی بریالی دئ، چي د (۱۱۳۵هـ) په حدودو په هرات کي زوکړی، او پلار او اکاګان یې د هرات پاچهان وه، اعلیحضرت احمدشاه بابا په (۱۱۶۰هـ) د افشار نادرشاه تر مرګ وروسته کندهار ته راغی، او د شېرسرخ په کلي کي د پښتنو مشرانو په پاچهي وټاکلی، احمدشاه بابا پخپله پاچهي کي پښتانه سره یو کړه، او د افغانستان طبیعي حدود یې فتح کړه، په بخارا، خراسان، او هند کي یې ډېر فتوحات وکړه، په خراسان کي یې شاهرخ میرزا پاچا کی، او د بخارا د پاچا شاه مراد بېګ سره یې روغه وکړه، نه واره هند ته ولاړ او هلته یې لوی لوی فتوحات وکړه.
اعلیحضرت احمدشاه بابا د پښتونوالي په دود د ډهلي تر نیولو وروسته د هغه ځای مغولي پاچا هلته پر خپل حال پرېښود، په (۱۱۷۴هـ) کي چي یې د پاني پت پر ډګر د تقریباً لسو لکو مرهټانو سره جګړه وکړه، په دې جنګ کي اعلیحضرت احمدشاه بابا او پښتانه چي تقریباً (۸۰) زره تنه وه بریالي سوه او تر دوه لکه پوري دښمنان یې مړه کړه، بیا هم احمدشاه بابا د ډهلي تخت شاه عالم مغولي ته وسپاره او خپل وطن ته فاتح راغی.
اعلیحضرت احمدشاه بابا یو مدنیت روزونکی او عالم او متدین پاچا و، د کندهار او د تاشقرغان ښارونه ده جوړ کړي دي، د سند د حیدرآباد ښار هم د ده نائب الحکومه جوړ کړ.
احمدشاه بابا د اوسني افغانستان د سلطنت مؤسس دئ، چي دا مملکت یې په خپله توره او تدبیر سم کی، تر (۲۶) کالو پاچهۍ وروسته د جمعې په شپه ۲۰ رجب (۱۱۸۶هـ) وفات او د کندهار په ښار کي ښخ سو[۲].

ادیب او شاعر احمدشاه بابا :

تر اوسه خلك احمدشاه بابا د منځنۍ آسیا یو نامور بریالی او معروف شهنشاه ګڼي، او دی د توري او مېړاني خاوند بولي، چي په دغو اوصافو یې ځکي نیولي او د افغانستان د شاهنشاهۍ لومړۍ تیره یې کښېښوه، مګر احمدشاه بابا لکه د آسیا دمخني فاتحین (چنګېز، تېمور، نادر) یوازي پخپلو عسکري سوقیاتو او د توري په برکت جهانګیري نه ده کړې، بلکي ده د خپلي توري سره قلم او د خپلي سربازۍ او توریالیتوب سره علم او فضیلت، تقوی او ادب هم ملګري درلوده، ځکه نو دی د پښتو ژبي یو زبردست ادیب، یو عالم او عادل پاچا، لوړ شاعر، او اجتماعي مصلح او روحاني مقتدا هم ګڼل کېږي.
اعلیحضرت احمدشاه بابا د شعر یو مدون او مردف پښتو دېوان لري، چي په (۱۳۱۹ش) پښتو ټولني نشر کړی دئ او تر (۳۰۰۰) بیتو پوري رسېږي، دا دېوان بدلي، قطعات، رباعیات او نور د شعر اقسام لري او د ده په شعر کي د ده لوړ فکر او هسك همت او د پښتونوالي جذبات او د شاهنشاهۍ جګ افکار، د بخښني او ښندني هسك عواطف، د توریالیتوب برجسته احساسات د جهانګیرۍ د شجاعت عزم د ایمان او عقیدې ټینګار، د عشق سوزان دردونه، د میني د دنیا عجیبي پېښي ښکاره دي.
احمدشاه بابا د توري پر میدان یو بریالی او ننګیالی سرباز دئ، د پښتونوالي پر ډګر بشپړ پښتون دئ، د سیاست او مشرتوب له پلوه، د خپل عصر لوی سیاسي مشر او فاتح دئ. په اجتماعي دنیا کي تکړه مورالیسټ Moraliste یعني اخلاقي شاعر دئ.
ویل یې ډېر ساده مؤثر دي، شعري صنایع او بدیعي فنون هم د ده پر وینا اثر لري، د تصوف له دنیا څخه ډېر رغېږي، شاعري

---

[۲] د احمدشاه بابا سوانح له سراج التواریخ او تاج التواریخ او تتمة البیان او خورشیدجهان او نورو څخه خلص سوه، ځیني مؤرخین د ده عمر (۵۰) کاله ښیي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې د تصنع او نمايش له پاره نه ده بلکي د زړه ږغ يې دئ، تشه وينا نه ده پخپله وايي :

بې له عشقه شعر وايې
له ويلو شـــــرم ته که

احمدشاه بابا په شعرکي د رحمان بابا مکتب ته نسبت لري، وينا يې له تعقيد او ابهامه تشه ده، خپل لوړ افکار او د سوي زړه ږغ په ساده او خوږو الفاظو ښکاره کوي، ګران تشبيهونه نه لري، له وينا څخه يې پښتونوالی ښکاره دئ، د تصور او تخيل په دنيا کي د پښتونوالي تر حدودو نه وزي. اوس به موږ د ده د وينا ځيني ټوټې تاسي ته در وړاندي کو:

د وطن مينه :

احمدشاه بابا د خپل وطن سره دومره مينه لري، چي په لږو شاعرانو کي ليدله کيږي، لکه ده چي عملاً هم خپل وطن ګران ګاڼه او دغه خاوره يې د ټولو افتخاراتو او ادبي او عمراني او اقتصادي چارو مرکز کړه، دغسي هم قولاً خپله مينه ستايي.
احمدشاه بابا د شهنشاهۍ د شوکت او عظمت سره د هندوستان په ځنګلو کي پروت دئ، د ده بريالی لښکر د ډهلي ښار فتح کړ، او د پښتنو پلار په برم او جلال ور داخل سو، مګر په دې حال کي هم د خپلو غرو خوږ نسيم نه هېروي، او د زړه ګل يې بې له دې ورمې نه غوړيږي.

د زړه ګل به مي له خاوروکا سر پورته
که نســـــيم له کوهســـــتانه وزېده

په دې رباعي کې هم خپل وطني احساسات ښه ښکاره کړي دي :

د زړه فــــرياد مي له جــــدايۍ
اور مي ورك نه سي د آشـــنايۍ
چي پر وطن وي زړه څه قرار وي
يم بې طاقــــــته په پردېسۍ

د احمدشاه بابا دا لاندينۍ وطني بدله د يوه ديوان قيمت لري او د پښتو په وطني ادب کي خورا مهمه ده :

ستا د عشق له وينو ډك سوه ځګرونه		ستا په لاره کي بايلي ځلمي سرونه
تا ته راسمه زړګی ځما فارغ سي		بې له تا مي اندېښني د زړه مارونه
که هر څو مي د دنيا ملکونه ډېر سي		ځما به هېر نه سي دا ستا ښکلي باغونه
د ډهلي تخت هېرومه چي را ياد کړم		ځما د ښکلي "پښتونخوا" د غرو سرونه
د رقيب د ژوند متاع به تار په تار کړي		چي په تورو پښتانه کا ګزارونه
د "فريد" او د "حميد" دور به بيا سي		چي زه وکاندم پر هر لوري تاختونه
که تمامه دنيا يو خوا ته بل خوا يې		زما خو خوښ دي ستا خالي تش ډګرونه

"احمدشاه" به دغه ستا قدر هېر نه کا
که ونيسي د تمام جــــــهان ملـــکونه

په دې بدله کي تاسي وګورئ چي زموږ ښاغلي پلار د شاهنشاهۍ ټوله ښېګڼې او خوندونه تر خپله وطنه پوري هېروي، او د شېرشاه سوري (فريد) او سلطان حميد لودين د پښتونوالي روڼې دورې پخپل همت او وطنخواهي بيرته جوړوي.

ملي وحدت :

(c) ketabton.com: The Digital Library

احمدشاه بابا ډېر مدبر او هوښيار سړی و، دی پوهېدی چي د پښتنو لوړتيا په ملي وحدت اړه لري، د پښتنو تاريخ يې کتلی او دا يې ځني را ايستلې وه، هرکله چي پښتانه سره يو سوي دي، نو يې هري خوا ته خپل د برم او جلال توغ جګ کړی دئ، نو ځکه دا پوه او نوميالی پلار خپل ښاغلي ملت ته د ملي وحدت تبليغ کوي او وايي :

قافله د عشق راغلې له کوم خوا ده ټوله يو دي که غلجي دي که اودلي چي عمل يې د نېکۍ وي مېړه هغه		پر زړګي باندي مي سته کا څه غوغا ده ښه هغه چي يې ښيښه د زړه صفا ده که اغوستې يې ګدله د خمتا ده

پښتانه دي ټوله لاس سره يو کاندي[۳]

چي مو نن غزا هر لوري شاوخوا ده

د بري لار :

احمدشاه بابا په ژوندون کي د ټولو لوړتياوو او بريو لار زيار او مېنود ګڼي، لکه چي وايي :

بې زحمته راحت چيري مونده نه سي
د "احمد" ځکه پر هر لوري غــــزا ده

احمدشاهه دلته جوړه سربازي ده
د لوړتيا خريد کوه له دې بازاره

احمدشاهه څو دي کار په لاس دي مټ کړه
حيف هغه چي په تېرکار موږي لاســـــونه

حماسيات :

احمدشاه بابا د پښتنو په دود لوړ لوړ حماسيات لري او لکه عملاً چي هم يو بريالی قوماندان و، په وينا کي يې داسي لوړ احساسات ښکاره دي :

راته يو دئ بحـــــــــــروبر
که څـــه ســـمه دئ که غـــر
په همت به يې تسخيرکړم
شــــــاهانه په شـــان وفر

په بريښنا د توري ژوندکوه "احمده"
د بري جـولان پر لور د هـــــر ديارکړه

په پښتونواله کي پت او ننګ هغه مقدسات دي، چي تل يې پښتون په سر ساتي، احمدشاه بابا د پښتونوالي پر دغه ښېګڼه داسي ټينګ ولاړ دئ :

---

[۳] ابدالي په پښتو اودل بولي دا د درانو زوړ نوم دئ، پښتو متل دئ : "د خدای داسي رضا ده، چي اودلي ودوي ترين يې ورا ده".

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر ننګ مړ خو څه مړ نه دئ لاس به وانه خلم له ننګه چي سر پرې کړي "احمدشاهه"		د بې ننګه ژوند جفا ده که په ننګ پاته دنیا ده د هغو مینه رشتیا ده

په دې بدله کي زموږ د پلار حماسي او رزمي افکار ښه برېښي :

چي بر کړی مي خدای لاس پر رقیبانو چي د هند د ملکو فتح مي روزي سوه پر دا کړي داد دي خدای نه سي ناراضه چي څما د ولایت فتحه روزي سوه		ترو به زه د هند پر لور په تماشه ځم نور اېران لره په توغ په نغاره ځم تر نګین مي اېران لاندي شاهانه ځم ترو به څه د یار له نازه کناره ځم

اخلاقیات :

د احمدشاه بابا د وینا اخلاقي برخه هم خورا مفیده او ښه ده، مثلاً د شاهنشاهۍ د برمه سره هم ځان نه ورکوي :

یاره زه خـو هغه ســـتا د درګدای یم
څه سو نن که احــمدشاه درانی یم

تکبر داسي غندي:

تکـبر دئ له شیـــــطانه مه یې نغوږه
چي په کبر به سر وچ کړې لکه لوخه

عجز داسي ستایي :

کمیني شکســــتګي ستا کمال دئ
خـــــودبیني په بډایي ګنه ګـــــــناه

د وفا ضرورت داسي بیانوي :

مـرګی ښــه دئ په دنیا کي
نه چي څـــــوك سي بې وفا
سر په تېغ پرېکړی ښه دئ
تر بې پتـــه په دنیــــــــــــا

رشتیا په څه ښه ډول ستایي :

په رشتیني بازار تل قلـــپي کـــــوټه ځي
سخ د هغو چي په دې بازار مخ سپین کا

اجتماعي پېرزوینه :

په اجتماعي تعاون کي احمدشاه بابا داسي پاخه افکار لري :

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي د یار په درد رضا کا له اخلاصه یو د بل په درد او غم چیري خبرېږي یار هغه دئ چي په غم د یار شریك وي یار چي ښه وایي له یاره هغه یار دئ		په دنیا کي دغه هسي کار د مرد دئ مګر هغه چي په درد یې بیا همدرد دئ چي په غم یې غمجن نه، هغه نامرد دئ کله یار دئ چي له یاره یې نبرد دئ

"احمدشاهه" بې پتي ننګ کړه یارانو
چي پر پټ د یارۍ سر ښندي اوس فرد دئ

تصوف :

د احمدشاه بابا د وینا لویه برخه تصوف دي، مګر دا تصوف یو راهبانه منفي تصوف نه دئ چي سړی به ضرور دنیا پرېږدي، او د رهبانیت په ګوټ کي به میشتېږي، بلکي د احمدشاه بابا د تصوف افکار له هغه کانونه تاوده سوی دي، چي د حضرت شیخ احمد فاروقي کابلي مجددي الف ثاني تړوله عرفاني او سلوکي اصلاحات پکښې سته. احمدشاه بابا د میان فقیرالله جلال آبادي ثم الشکارپوري لوړ جناب ته ارادت درلود او د تصوف درس یې له ده څخه لوستی و، د دوی په تصوف کي جهاد او عمل او د خلکو هدایت ډېره برخه درلوده، نو ځکه احمدشاه بابا یو مجاهد او مصلح او متشرع صوفي و، د ده په دېوان کي ډېري د تصوف خوږې بدلي سته، چي دلته یو څو بیته راوړو:

د انسان فطرت :

دا ځـــــما د صورت خټه
په څـــــلور عنـــصره پټه
که څلور عنـصره واخلې
پخپل څېر ده دا کټ مټه

د انسان د اصلي وطن یاد :

چي د روح په رڼا ورك ســـــــــوم
ځــــــکه مـــــا لـــــــــــیدلی یار و
"احمدشاه" اوس که یك تنها سوې
ســـــــــــتا وطن د یار کـــــــــنار و

علم ته تشویق :

احمدشاه بابا عالم پاچا و، نو ځکه په خپله وینا کي ملت ته د علم ډېر تشویق ورکوي، مثلاً :

څو ډېوې د علم دي همېشه بلي دا یقین علم له ځانه سره مله کړه له څلور خوا به دُر درته ځلیږي روح له علمه رڼا اخلي هله زده کړه علم ګوره څه څرګنده لوی دریاب دئ دا د علم دریاب هر چیري محیط دئ		د غفلت په تیاره څو ګرزې عجوزه د همت په وزر الوزه، الوزه که د علم روڼ څراغ ته درته بل کړې "احمدشاهه" چي بدخوی په ښه بدل کړې بیا هم دی رابهېدلی په څو باب دئ علم زده کړه چي د علم لوړ جناب دئ

بدیعي صنایع :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د احمدشاه بابا کلام بدیعي صنایع هم لري، چي یو دوې نمونې یې دا دي :

طباق :

زړه مي تورو زلـــــــفو بند کړ
اوس ارمان د سپین رخسارکړم

تجنیس تام :

ستا پر مخ گوره اوربل دئ
ځکه اور بل په کـــوگل دئ

د احمدشاه بابا یو څو بدلي :

گوره بیا په سره گلزارکي		لاله رنګ په سپین رخسارکي
لونګین یې تل په غاړه		بلبل مست کا په چیغارکي
هوسیږم ورته گورم		خزان سوی په ناتارکي
د وصال نوبت مي دا دئ		نن د ګلو په بهارکي
یار مي ګل او ګلبدان دئ		لکه زرکه په رفتارکي
مخ یې لمر غوندي ځلیږي		زلفي مشك دي په تار تارکي
رنګا رنګ ګلونه ډېر دي		د بلبل عشق په ګلنارکي
تا چي حسن د ګل واخیست		زړه به څه وي په قرارکي
څه علاج یې څه طاقت دئ		چي شها سي په سینګارکي
همېشه یې روزګار دا دئ		مین زړه نیسي په ښکارکي
لېندۍ وروځي بانو غشی		عاشق ولي په کنارکي

ناري وکړه "احـــــمدشاهه"
د روغ خوی نسته بیمارکي

څه سوه زه که په ظاهر صورت زهیر یم		چي د خپل یار نظر سته په زړه امیر یم
بدایي هرګز پخپله لویي نه کړم		همېش ستا د قدمونو دامنګیر یم
که مي برق د سپیني توري بیا بربېښنا کړي		ستا په مهر په هر لوري عالمګیر یم
و بل لوري ته مي هیڅ مخ مخی نسته		یاره زه چي ستا و ور ته تل فقیر یم

د رقیب له لاســه نه ژاړم و تـــا ته
د بېلتون په توره شپه احمد په ویر یم

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیرمحمد کاکړ

دکندهار د خوا له پښتنو شاعرانو څخه و، چي په شعر کي یوه خاصه شېوه لري. پیرمحمد کاکړ دئ، چي د (۱۱۲۰ هـ) په حدودو کي په ږوب کي پیدا سوی او عمر یې په کندهار کي تېر کړی دئ.
پیرمحمد د احمدشاه بابا د دربار یو نامي او عالم او محترم سړی و د خپل اصلي ځای څخه یې د کندها ښار ته هجرت کړی او د شهزاده سلېمان د احمدشاه بابا د زوی استاد و، په (۱۱۹۶ هـ) د ده د شعر دېوان تمام سوی او یو د پښتو ژبي لنډکی ګرامر یې د معرفةالافغاني په نامه هم په (۱۱۸۶ هـ) هغه وخت کښلی دئ، چي د ده دغه شهزاده شاګرد په دغه کال د احمدشاه بابا تر مرګ وروسته په کندهار کي موقتاً پاچا سوی و.
وایي پیرمحمد کاکړ یو کتاب د پښتنو په تاریخ کي لیکلی و، مګر د دغه کتاب نسخه اوس نسته، اما دېوان یې چي تخمیناً (۵۰۰۰) بیته کېږي خوشبختانه پاته دئ او دا د پښتو ژبي د اولي درجې شاعرانو له آثارو څخه شمېرل کېږي، چي هم د معنی له رویه متین او قیمتي دئ او هم یې د یوه هنري اثر په حیث په پښتو آثارو کي لوړی مقام نیولی دئ، پیرمحمد ځان ته یو خاص سبك لري چي د خوشحال خان د کلام رواني او سلاست او د رحمان بابا د وینا معنوي ښېګنې او روحانیت او د حمید موشګافي او نازکخیالي یې ټوله پخپل هنر کي سره یو ځای کړي دي، دی نازکخیال مبتکر شاعر دئ، مګر داسي نه دئ لکه شیدا خټك چي صناعتي او بدیعي ښېګني په فارسي یا هندي تعبیرونو کي پېچي او د پښتو ژبي د بیان خپل مزیت نه ساتي، بلکي پیرمحمد نوي فکرونه په داسي ساده او د پښتو ژبي له بیاني جوړښته سره سم بیانوي، چي د ژبي نوامیس ساتي، مثلاً د صوفیانو دا فکر و، چي انسان له یوه الهي مبدا څخه را جلا سوی او د بېلتانه یوه دوره تېروي څو بیرته هغه مبدا ته وصل سي، دا فکر په دري ادب کي مولوي بلخي ښه روزلی دئ، دی وایي چي (نی) کله چي له نیستانه جلا کېږي نو د شکایت نارې د بېلتانه په دنیا کي وهي، د ده د مثنوي لومړي بیتونه همدغه قصه بیانوي، لکه چي وایي :

بشـــنو از نی چون حـــــکایت می کـــند
وزجــــــدائیها شـــــــکایت می کـــند
کـــز نیســـــتان تا مــــــــرا ببریده اند
از نفـــــیرم مـــرد و زن نالــــــیده اند
هر کس که او دور ماند زاصل خویش
باز جــــــوید روزګار وصــــل خــویش

په پښتو او فارسي ادب که دغه فکر ډېر وسیع سوی او د ادب یوه مهمه برخه یې نیولې ده، پیرمحمد دغه مطلب په یوه داسي ژبه بیان کړی دئ، چي هم صوفیانه رنګ لري او هم اجتماعي خوا لري، دی وایي :

بېلتانه په غم شریك کړم د غمجنو
د هـــــــــر چا په غاړه ژاړم لـــکه نی

په دې بیت کي د ني د ژړا صوفیانه تعبیر هم موجود دئ، چي له اصلي مبداء څخه بېلتون او ژړا ده، مګر په دوهم مصرع کي شاعر د یوه همدرد انسان په ډول د ټولو غمجنو سره د دوی د درد د سکیندې له پاره ورسره ژاړي او په اجتماعي او انساني دردونو کي د همدردۍ پوره برخه اخلي، خو دغه دوه مطلبه په یوه بیت کي په ساده تعبیر ادا سوي دي، مګر بدیعي ښېګني هم لري او هغه دا دي، چي په پښتو کي غاړه دوې معناوي لري، حقیقي معنا یې حلقوم ده، مګر مجازاً د نل د وهلو خاصه طریقه هم ده، چي نی وهونکی وایي : "نل ته غاړه ور واچوه" دلته نو د نی وهونکي غاړه او د نل وهلو غاړه او د یوه ژړاند مهجور انسان غاړه چي ژړا ځني راوزي ټول په دغه یوه بیت کي ادا سوي دي، چي د شاعر د تعبیر او تخیل او ابتکار کمال ځني معلومېږي، د پیرمحمد شعري تعبیرونه اکثراً طبیعي او له یوه واقعیته څخه راوتلي دي، مثلاً د معشوقې خوب او پر پلنګ را اوښتل په داسي طبیعي تشبیه سره بیانوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

محبوبا پر پلنګ واوښته له خوابه
که هوسۍ وه د بهار پر ګلو رغښته

د معشوقې والي په داسي لطیفه تشبیه سره ستایي :

دا شــــــبنم د ګل په پاڼو پوري یخ ســـــو
که په غوږ د ګلرخ پوري سپین والي دي

دلته د شبنم سپین والی او د محبوبا د باڼخو سوروالی د تجاهل عارف په ډول د ګل او د شبنم د یخي سره تشبیه سوي دي، دا تشبیه هنري ارزښت ښووي، مګر د پښتو بیان یې هم خوږ او د ژبي له اصلي جوړښته سره برابر دئ، یعني لفظ یې تر معنی نه دئ قربان کړی او معنی یې هم په ښه ډول ادا کړېده.

پیرمحمد د خپلي زمانې دمخه تېر سویو شعراو باندي دقیق نظر درلود، او داسي ښکاري چي ډېر د رحمن او خوشحال خان معتقد و، په یوه غزل کي وایي :

که هر څــــوك وايي نازك شاعران شعر
ولي دوی ګـــــڼي معجز د رحــــمان شعر
هیڅ تر شعر د رحمان به څه کــــم نه وي
و منصف ته د ختك خوشحال خان شعر

نو له دې جهته د پیرمحمد په دېوان کي ډېري غزلي سته، چي د رحمن یا خوشحال خان په پیروي ویلي سوي دي، مثلاً رحمن بابا وایي :

تا چي مخ د پري ســــترګي د آهــــو کړې
نه پوهـــېږم چي آهـــو یې که جـادو کړې

پیرمحمد وایي :

ته چي ښکار په برندو سترګو د آهو کړې
نه پوهــــــېږم دا هـــنر دئ که جادو کړې

د خوشحال خان د یوې غزلي مطلع دا ده :

که زه نه وای تا به ځـــان لره بلل څــــوك
په پلـــنګ به دي دا هسي درخـــتل څوك

پیرمحمد داسي وایي :

که زه نه وای عشـــق به تا لره بلل څـــوك
پر بل اور به دي د حســـن کــــړول څوك

په لومړیو بیتو کي د رحمن او پیرمحمد د تخیل لار یوه ده، خو د پیرمحمد په بیت کي برندي سترګي یو ښتني خاص تعبیر دئ، چي د نظربازۍ له یو خاص حاله څخه حکایت کوي، اما په دوهمو بیتو کي د خوشحال خان تعبیر عریان او لوڅ او رندانه دئ، مګر د پیرمحمد تعبیر لږ څه اخوندي رنګ لري او د حیا مراتب په عشق کي ساتي، مګر که شعر د انسان د واقعي احساساتو نمایندګي کوي نو د خوشحال خان شعر په شاعرانه نظر ډېر ارزښت لري، د پیرمحمد اشعار کله کله د خپلي زمانې اجتماعي اوضاع هم څرګندوي او شاعر د دغو اوضاعو انتقاد هم لري، مثلاً د غریبانو حال په خپله زمانه کي په دې بیت کي د اشارې په ډول یادوي :

څو به سنګیندلو ته ژړا کړې پیرمحمد ه!
غـــــــور چي هیڅ نه سي په دا دور د غریب

د ده په وخت کي هم لکه چي ځیني نالایق خلك لوړو مرتبو ته رسېدلي وو، چي په دې بیت کي ډېره نازکه اشاره ورته کېږي :

دا فلك که څه سفله عالي منصب کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

بيا هم رغږي پر ښوه لـــــکه کرکنډه

داسي معلوميږي چي پيرمحمد د خپلي زمانې د خلکو څخه يا دا چي له خپلو روزلو شاګردانو څخه ډېره جفا ليدلې وه تر دې اندازې چي په اخير کي و سختي ښرا ته مجبور سوی او وايي :

در پر در دي کړم غـــفاره در پر در سې
شرمنده هم تر همزولو په محـــشر سې
نه مي حق و ته غوږ نيسې نه حق اورې
که به حـــق د معلم وي کـــور وکـــر سې

داسي معلوميږي چي پيرمحمد ډېر عمر درلود او سپين ږيري توب ته رسېدلی و، پخپله وايي :

ښه موسم د شباب تېر پر پيرمحمد سو
بوالــــــهوس هـــــنوز هوا دګلو مل کا

د پيرمحمد د ژوند دوره له ۱۱۲۰ هـ څخه ټاکلای سو، ځکه چي دی د احمدشاه بابا د وفات په کال (۱۱۸۶ هـ) سپين ږيری و او تر (۱۱۹٦ هـ) دمخه وفات سوی دئ.

د پيرمحمد د اشعارو يو څو نمومې :

رباعي

موږ له هيواده تنـها راغلي يو
د بڼ توتيان يو په دام وتلي يو
غـــمازه ظلم راباندي بس کړه
د ښـــو يارانو فـــــراق نتلي يو

غزل

هسي کښېوتم د زلفو په کمند		چي خلاصی مي ځني نه سي په هيڅ پند
د جفا په تيغ مي قتل معلوميږي		خپلي ناړي راکوي د وينو خوند
ما به حال و يار ته وې که اغيار نه وای		ولي خار دګل له ښاخه سو پيوند
زه له درده همېشه پرله پېچه سم		مار د زلفو يم وهلی بند پر بند
مردمك مي د دلبر پر لبو ونښت		پر سکروټو دانه وسوه د سپند
د هجران خواري مي تل پر زړه تېريږي		هيڅ په وصل د يار نه سوم ارجمند

حاصل دا چي مين خوار دئ پيرمحمده !
چي دلـــبر يې وي خـــــودرايه خودپســند

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمدي صاحبزاده

محمدي صاحبزاده په کام ځمکنی د میا عمر صاحب زوی دئ، میا عمر صاحب د پېښور په څوکنو کلي کي ښخ دئ، محمدي په پښتو شاعرانو کي د لومړۍ درجې آخر مقام لري. د ښه فکر خاوند دئ، د ده اشعار او ادبي طبع ډېره خوږه او ښه ده، محمدي صاحبزاده له داسي کورنۍ څخه دئ، چي پخپله خوا کي روحاني مقام لري، او خلك یې د ارادت په سترګه ویني، د ده د پلار زیارت تر اوسه هم د خاصو او عامو مرجع دئ. محمدي د کاظم خان شیدا معاصر او د ده له ملګرو څخه شمېرل کېږي، چي پسله (۱۱۵۰ هـ) د ده د شاعرۍ او ادب بړغ لوړ سوی، او په پښتو ادیبانو کي یې ښه مقام موندلی دئ.
کاظم خان شیدا د خپل دېوان په دېباچه کي دا زموږ شاعر داسي معرفي کوي: "او سبب د تالیف دا و چي مخدوم زاده عالي مقدار والاتبار محمدي سلمه الله خلف الصدق د شیخ الاجل ولي الاکمل میا محمد عمر دام برکاته طبع جیده لري، او سلیقه د سخن شناسیٔ کامله، په دبدبه د سخن آرایي قصب السبق له همسرانو وړي، او په کوکبه د خوش سرایئ مقدمة الجیش د همکارانو دئ، اکثر دواوین د اسلافو یې فراهم کړي دي او په مطالعه یې تفریح د قلب کوي".
په دې ډول محمدي صاحبزاده خپل معاصرین هم د قریحې په صفت او ادبي اقتدار مني.

اشعار:

د محمدي اشعار عموماً عشقي دي، د یوه ګرانبها او ډېر نادر دېوان خاوند دئ، چي نه موندل کېږي، فقط څو بدلي یې د مسټر هیوز کلید افغاني موږ ته راساتلي دي. دا شاعر د خپل مبتکر فکر او ښې قریحې په زور، زاړه مضمون ته نوی رنګ ورکوي، لکه چي ده د زلفو یو زوړ مضمون چي د شاعرانو په ډېر استعمال بالکل مبتذل سوی دئ د یو فقهي تلازم په اثر دومره نوی کړی دئ، چي بالکل بکر او تازه ایسي، دی وایي :

ستا د زلفو درې ډېر ډېر کاږه سم کړه
لا د سپي غـــماز تعزیر نه دئ نصیب

محمدي په شعر کي د حمید مهمند پر سبك ځي او اشعار یې سلاست لري، محمدي هم په هغه تاریخي مشاعره کي چي د عبدالقادر خان په برخه کي مو اشاره ورته وکړه شامل سوی او د خپلي روڼي طبعي قوت یې پکښې ښکاره کړی دئ، هغه بدله چي په دې مشاعره کي محمدي ویلې ده، دغه ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا سور اور دئ که څه نور دئ اوکه تاو د بېلتون هسي
لکه وړی چي مي وريت کړ په تڼاکو لړمون هسي
سپلني ځان سره لمبه کړ چي ترق وچاود په لوګي کي
زيست جدا له ياره څرنګ، څه په کار دئ ژوندون هسي
نه يوازي لاله ګل دئ، ډوب د سرو وينو په جام کي
ستا د غم وژلي واړه ځي ښخېږي ګلګون هسي
په لېندو دکږو ورځو، د ښو تېز ويشتيو
هغه يار مي زړه غلبېل کړ، چي يې ونيو زنګون هسي
ستا د سرو شونډو په نوم اخيسته عقل له ما لاړ شو
دا مستي نه د شراب شته او نه کيف د معجون هسي
که پاچا د وخت اقليم وي د اسمان دوره يې خوارکا
لکه ما غوندي به نه وي سر د غم په زنګون هسي
نه يې حسن ستا په شان و نه يې عشق زيات و له ما نه
د ليلی کيسه که شته ده په عالم د مجنون هسي
خط پر مخ د نګار راغی ښايست خپل بار ولېښ لاړ شو
اوس يې څه په ملا لولم د دې خط دئ مضمون هسي
په لمبه د آه و نه شو شين په هغه شان مدام دئ
ستا د غم بوټي په زړه کي چي ځما شو زرغون هسي
ومړ ستا په بېلتانه کي د ديدن په ارمان ګوره
"محمدي" غوندي لا بويه چي پيدا شو پښتون هسي

شمس الدين کاکړ

د (۱۱۸۰ هـ) په شاوخوا کي د کندهار په نزدوکلي کي زېږيدلی او د کندهار ښار په شرقي خوا کلچابات کي اوسېدی او هم هورې پس له (۱۲۳۸ هـ) وفات سوی او د دغه کلي په هديره کي ښخ دئ، چي قبر يې تر اوسه پوري خلك پېژني، شمس الدين يو پښتو دېوان لري، چي بيتونه يې (۵۰۰۰) پوري رسېږي او يو څو کتابونه يې هم ليکلي دي، چي يو له هغو څخه سراج الموتی نومېږي او په شعرکې غزل ډېر دئ، او مخمس، قصيده، رباعي، مثنوي او هر قسم بديعي اشعار هم لري، د شعر اکثره صنعتونه يې روزلي دي. داسي معلومېږي چي شمس الدين د خپلي زمانې مروج علوم لکه فقه، تفسير، حديث، رياضي او فلسفه او ادبي علوم لوستلي وو، ځکه چي دی په خپلو اشعاروکي د دغو علومو اصطلاحات يادوي، مثلاً د هندسې اصطلاحات په عشقي تعبير داسي ښيي :

نه يې ضـــلع قايمه نه زاويه سته
نو به څه سي رامعلوم د عشق حد

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شمس الدين دېوان په (۱۲۳۸ هـ) کال ختم سوی دئ، د شعر ژبه یې روانه، خوږه او ساده ده، مضامين یې عشقي او اخلاقي دي او څکه چي دی ډېر عمر له وطنه په پنجاب اوکشمير کي پردېس سوی دئ نو د وطن په یادکي ډېر موثر اشعار هم لري، دی اکثره شعري صنايع اداکوي، مګر د ژبي رواني او خوږوالی له لاسه نه باسي او وطني اشعار یې ډېر خواږه او اغېزه ناك دي، مثلاً وایي :

مدام ژړاکـــــړم په ناري ناري
یار مي يادېږي وهم کوکاري
د هند څنګلي راته قفس سوې
ورکي له ما سوې د وطن لاري
د هـــــند هواکړم خوار و حزين زه
له حـــــــرارته يم اتشــــــين زه
ســـــــايه د زوزو د وطن غــــواړم
چي زړه څنګ کړم په ترنجبين زه

کله چي په هندوستان کي مسلسل برساتونه راځي نو دی داسي خطاب ورته کوي :

د هـــــند بارانه آهســـــته اوره !
یار مســـــافر دئ درسرې ژغوره
د سایې ګل وي په ناز لوی سوی
وتلی نه دئ هــــرګـــز له کـــــوره

د شمس الدين په اشعاروکي عشق او احساسات ځای سوي دي، دی په خپل شعرکي د زړه ويني نغاړي اوکله چي له یاره جلاکېږي داسي یو شعر وايي :

وخت د سحر دئ مرغان چغېږي
جـــرس آوازکا زړه مي ويلـــېږي
ســـترګي غورځـــېږي بانه رپېږي
د یار د تللو ســـبري کــــــېږي

شمس الدين په هغه دوره کي ژوندکاوه، چي د پښتنو د امپراتورئ انحطاط په هندکي شروع سوی و، هلته پر پښتنو باندي هندي قوه غالبه سوې وه، مګرکشمير لا د پښتنو په لاس کي و، خو پنجاب سکانو نیولی و، شمس الدين دغه په غم ړلی منظر په خپلو سترګو ليدلی دئ او په یوه قصيده کې داسي شکوه کوي :

ربه ته پر پښتانه وکړې نظر		په عزت دي وي د خپل خيرالبشر
د اسلام غيرت یې هسي له زړه ووت		دکافر د لاسه ګرزي در پر در
فراري په دا شان کړې سره جمع		چي يو ځله سره سي شير و شکر
اتفاق صلاحيت یې کور په کورکړې		چي به يو له بله بولي برادر
که ملتان وکه ډېره وه که کشمير و		څني ونیول سکانو په لښکر
پاچاهي يې منحصر سوه په درې ښهره		دي کابل اوکندهار او پښاور
د هرات عالم له وهمه په فرار دي		په هرکال باندي حمله وي د غجر
پېشينه خلکوګټلي څني ولاړل		ناخلفه مه سه لوی د چا پدر
يو له بله سره وژني ناقصان سول		صبح و شام یې دئ په کورکي شور و شر

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمس الدين په دې ډول د وطن پر خرابۍ او خانه جنګي باندي ژاړي، مګر د ده ژړا کوم اثر نه درلود، ځکه چي ټول هند نه بلکي پخپله د پښتنو سيمي هم د دوی د لاسه ولاړې.

د شمس الدين د کلام نمونه :

په ځير ځير چي مي و يار ته وکاته		په دغو کتو مي کسي وواته
له کتلو به مي ولي دلبر بد وړي		هر بلبل کوي و ګل ته الواته
و عالم ته مي د ميني راز ښرګند سو		که هر څو مي په خپل زړه کي پټ ساته
چي د وصل په نعمت سره معمور و		هغه کور مي نن ورځ هجر وناته
په خروړو سپيو سي د کور ساتنه		رقيبان ځکه د يار په ور پراته
د هغې کوتۍ روزن د عرش له لوري		چي پر کيږي د دلبر ننواته
مرګ د يار د څنګه ښه دئ نه بې ياره		ستی ځکه کړي و اور ته پرېواته
روح مي هلته قبول کړی د عشق رنځ و		چي زما غمګين قالب سره راته

شمس الدين صورت به څه نيستان نه وي
چي تر زړه يې دغـــــه غشی وخـــــــاته

رحمت داوی

رحمت په قوم داوی او د پښتنو شاعرانو د لومړۍ ډلي څخه دئ، چي د شاه زمان په وخت کي په قندهار کي اوسېدی.

رحمت ډېر سفرونه کړي او ډېر په کوهستان او کشمير کي اوسېدلی دئ. په کشمير کي د سردار عبدالله خان پوپلزي ملګری و او تر (۱۲۱۰ هـ) کال پوري يې ژوندون يقيني دئ.

د رحمت له آثارو څخه موږ ته دوه کتابه پاته دي، چي يو د ده د شعر دېوان دئ چي تقريباً دوه زره بيته لري. بل کتاب يې د ليلی او مجنون قصه په پښتو لنډ مثنوي کي ده، چي د شاه زمان د سلطنت په دريم کال يې نظم کړې او په (۱۲۱۰ هـ) کال کې تمام کړی دئ، چي تر پنځه زره بيته زيات دئ، ده په کوهستان کي دا مثنوي شروع کړ او په کشمير کي يې د سردار عبدالله خان افغاني نائب الحکومه په نامه ختم کړ، د کتاب په سر کي داسي وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

غمو ملك راباندي تنګ کړ		زړه مي ځکه دا آهنګ کړ
چي پښتو ليلی مجنون کړم		ښايي غم له زړه بېرون کړم
په فارسي هر چا ويلې		پښتو نه ده چا ليدلې
ځکه زه په پښتو ژبه		دا قصه کړم عجايبه
پښتون هم خوښ باندي زړه کا		او دعا و ماته وکا
سلطنت د شاه زمان دئ		دی خاقان ابن الخاقان دئ
پلار نيکه يې پادشاهان وو		دويه تاج د هر افغان وو
شکر شکر شاه زمان		غنيمت دئ دا زمان
نن ورځ دی سيوری د خدای دئ		عدالت کا عالي رای دئ
چي يې پښه کړه په رکاب		نورې کفر کړ کرياب
بيا يې مخ په هندوستان کړ		ده برهمه کفرستان کړ
ښه عادل پاچا غازي دئ		سر د کفر په بازي دئ
سرداري د عبدالله ده		خلقه واړه آګاه ده
ښايسته نېکخويه ځوان دئ		ډير هوښيار سخندان دئ
د کشمير ملك يې روښان کړ		ورك يې ظلم د جهان کړ

رحمت د پښتو يو بزمي شاعر دئ او په لومړنيو قصه ليکونکو شاعرانو کي ګڼل کېږي، کلام يې ډېر ساده او سليس او متين دئ، هر راز فکر په شعر کي ادا کولای سي او په دې سبب د پښتو شاعرانو په لومړۍ درجه کي حسابېږي.

رحمت د ليلی او مجنون قصه له نظامي ګنجوي څخه ترجمه کړې ده مګر دی وچ کلك ترجمه کوونکي نه دئ، بلکي ځيني نوي نوي فکرونه او اداګاني هم لري.

په پښتو شاعرانو کي يو بل متأخر شاعر نعمت الله هم دا قصه په پښتو کړې ده، مګر د دې دوو شاعرانو کتابونه هر يو ځان ته بېل قيمت لري.

نعمت الله خو په قصه کي ډېر تغير پېښ کړی او په متوسط بحر کي ويلې ده، مګر رحمت که څه هم د نظامي پر لاره تللی دئ بيا هم په ځينو ځينو ځايونو کي نوي نوي فکرونه لري او له هغو زړو مقدماتو څخه نوي نتيجې اخلي چي مثال يې دا دئ :

د ليلی پلار خبر سو، چي د مجنون د عشق افسانه رسوا سوېده، او د کوچنو او لويو په خولو کي لوېدلې ده، نو ده يو سړی ور واستاوه چي مجنون مړ کي، نظامي فقط دومره وايي، مګر مکتبي شيرازي کيسه اوږدوي، او وايي چي هغه قاتل مجنون ته راغی، وچ کلك بدن يې وليد، غشی او لېنده يې وغورځول او وېي ويل :

چون مرده جز استخوان ندارد

او را چه کـــشم که جـــان ندارد

مکتبي خو دا برخه ډېره خوږه زياته کړېده، مګر اوس وګورئ چي زموږ رحمت څه کړيدي؟ رحمت غواړي چي کيسه يوازي د عشق او بزم او ميني پر خبرو نه کي تمامه، بلکي ځای ځای ځيني اخلاقي افادې هم وکړي، او خپل پښتانه ويونکي د خوږې کيسې په منځ کي ځينو اخلاقي حقايقو ته هم ملتفت کړي، او په بل ډول يې د ادب هغه حقيقي پلو، او واقعي مخ هم وبرېښوي، زموږ پښتون اديب خو دا کار ډېر ښه کړی دئ، او د ادباوو له پاره د تقليد وړ دئ. وګورئ رحمت له دې حکايته د بد عمل جزاء او نتيجه په څه اديبانه ډول څرګندوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي مجنون په عشق ابتر سو	کُل عالم باندي خبر سو
په هر ځای د ده کلام و	که خواص وو که عوام وو
چي مجنون نومی يوځوان دئ	دی په عشق کي ډېر اريان دئ
د ليلی په زلفو بند دئ	ډېر ډېر ژاړي او دردمند دئ
چي ژړا يې په وای وای سوه	افسانه يې په هر ځای سوه
ډېر مخلوق د ده دښمن سوه	ټول ګويا په دا سخن سوه
چي دوستان ښوك د ليلې وو	د ليلی له قبيلي وو
د ليلی و پلار ته راغله	هم د ده دربار ته راغله
واړو دا مذكور آغاز كړ	نه يو ځله په باز باز كړ
چي يو ځوان په مينه زېر دئ	د ليلی ذكر يې ډېر دئ
په فلاني بيابان كي اوسي	دی زموږ په زيان كي اوسي
بدنامي يې تر حد تېره	په عالم كړه زموږ ډېره
هره ورځ غزلخواني كا	دی په نام يې د فلاني كا
چي په موږ راسي افسوس كا	ګاهي رقص ګه زمين بوس كا
هر دم هسي غزل وايي	چي ليلی ورپكښي ستايي
دی د غم له سوزه سازه	ډېر خوشخوان دئ خوش آوازه
په هر دم چي دی بلغاك كا	روغ تندرست زړونه چاك چاك كا
وايي دی خلك يې ياد كا	زموږ د ملك نامه برباد كا
ليلی هم ورپسي داغ ده	دی پتنګ دئ دا يې څراغ ده
ته يې وترټه بسياره	چي لاس واخلي له دې كاره
د ليلی پلار چي خبر سو	په دا حال خوږ يې ځيګر سو
په خوله لال سو له حيرته	پيچ يې وخوړ له غيرته
ده ويل درومئ سر يې پرې كړئ	سپيني توري په ده سرې كړې
چي و چاته نصيحت سي	او بل چا وته عبرت سي
كه يې ښوك دعوه د خون كا	بيا دی ځما احوال زبون كا
تاسو خلاص ياست همه واړه	د ده خون ځما په غاړه
نور ترې پورته يو ښه ځوان سو	د مجنون پر لور روان سو
همېشه يې په لار يون كړ	جستجو يې د مجنون كړ
ناګهان يې په بيابان	مجنون وليده عريان
د جهان ننګ يې پرې اينبی	تنها ناست له خلقه ګوښی
ور نژدې چي هغه ځوان سو	تېغ يې وكيښ ور روان سو
چي ګذار يې پركاوونه	لاس يې هسك ودرېدنه
وچ سو هسي دی پر پاس	چي كوز نه سو هغه لاس
په دا لاس يې كله دربغ كړ	په بل لاس يې هغه تېغ كړ
چي يې بيا قصد په وهل كړ	دا بل لاس يې هم خدای شل كړ
كرامت چي ور څرګند سو	د قاتل زړه په ګزند سو
ژر نسكور د ده پر پښو سو	په مخ سر د پښو په مښو سو
په بار بار زاري يې كړله	هم منت باري يې كړله

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته که څه هم رحمت داسي يو حکايت راوړی دئ، چي ظاهراً په طبيعي حساب سره نه منل کيږي مګر نتيجه ښه ځني اخلي او داسي وايي :

و قاتل ته مجنون ويل :		ځما بزرګو ډېر دي ښه ويل
چي په بدو پسي ګرځي		عاقبت په څاه کي پرزي
چي د بدو طلب ګار سي		خود په بدو ګرفتار سي
چي نيکي بدي انسان کا		دواړه ځان لره عيان کا
چي نېکي کړي نېکي مومي		چي بدي کړي بدي مومي
څو دي لاس رسي نېکي کړه		پسله دې ترکه بدي کړه

اوس ورد رومه لاس دي جوړ سه !
او لـــه بدو دي زړه ســــــوړ ســه !

د رحمت د غزلو دېوان په مردف ډول ترتيب سوی دئ، چي نسخي يې لږ پيدا کيږي. دی په غزل کي خاص ذوق لري چي په کلام کي يې اغلاق او اشکال نسته، په ساده ژبه پېچلي مضامين ادا کوي او د ده غزل بايد بزمي وګڼله سي، ځکه چي ډېر لږ د تصوف يا اخلاقي شاعرئ رنګ لري.
د ده د غزل نمونه دا ده :

هيڅ سو هيڅ سو و آشنای ته زما درد		ځکه پروت يم زړه کباب په ګونه زرد
ملاست د هجر په بستر يم خوب مي نسي		پر خاطر مي پرېوتلی د غم ګرد
د اشنای ميني ضعيف کړم ګرم څه نه يم		زه چي کاږم و هر چا ته اه سرد
تاس د غم مي غورځوي په سينه باندي		لکه څوك چي شش و پنج کاندي پر نرد
لکه شمع کي مي سر په مقراض غوڅ کا		که خاموش سوم هله يمه زه نامرد
په جفا سره يې درست عالم تاراج کړ		له وفا يې هيڅوك نه سو بهره ورد

د رقيب نمرود له لاسه که اور بل سو
د خليل په څېر دا اور ســـو پر ما برد

رحمت کله کله ځيني فارسي کلمات په خپل شعر کي هم استعمالوي او داسي معلوميږي، چي دی به د فارسي ژبو سره ډېر اوسېدلی وي، لکه چي وايي:

خود به خود مي مجـــروح که دريغه
په خــــندان سره بيا ووايي که کـــرد

کله کله د قافيې په سمولو کي داسي جدي سي چي تذکير او تانيث هم پرېږدي، مثلاً دی يوه غزل لري چي وايي :

يار چي هسي مـــخ پوټی کا
زمـــــا اوتيسي به ندی کا؟
که څه ظلم که ســــــــتم دئ
نور څوك نسته واړه دی کا
له هر څه يې ســــــــم فارغه
که يار را د شـــونډو مي کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول د غزلي تر آخره پوري قافيه تعقيب کيږي، مګر په يوه بيت کي وايي :

د هـــــجران تاريکي راغلل
چي تياره د مخ سپوږمۍ کا

په اول بيت کي ندی او په آخر بيت کي سپوږمۍ دواړه په پښتو کي مونثي کلمې دي، مګر رحمت په دې غزلي د مذکرو کلماتو په رديف کي راوړي دي او دا يو قسم سهل انګاري ده.

ميا نعيم متې زی

دی د شيخ محمد شعيب زوی او د محمد سعيد لمسی په کام خليل دئ، په شپږم پښت کي شيخ امام الدين ته رسيږي، چي هغه په پښتنو کي يو ستانه سړی او د پښتنو د تاريخ مؤلف دئ. د ده نسبت په نهم پښت کي شيخ متي ته رسيږي، چي هغه په کلات کي ښخ او د پښتو ژبي ډېر لوړ صوفي شاعر دئ، دې کورنۍ د پېښور په خليلو کي ډېر روحاني نفوذ درلود، او ميا نعيم په هغه ځای کي زيږېدلی او وروسته د شاه زمان سدوزي په زمانه کي کندهار ته راغلی او د ناکودك په کلي کي مېشت سوی او په (۱۲۳۰ هـ) کال يې د اشعارو دېوان ترتيب کړی دئ.

داسي معلومېږي چي ميا نعيم د پېښوره د شخصي مخالفانو د لاسه کندهار ته هجرت کړی و او پخپله وايي :

چي شاړه دی غمازانو له وطنه
نعيم ځکه کندهار او کابل ونيو

په کندهار کي ميا نعيم روحاني مقام درلود او اولاده يې تر اوسه پوري هم ستانه بلل کيږي، دی خپل معاصرتوب د شاه زمانه سره په دې بيت کي ښکاره کوي:

نوکري کوم د يار په عاشـــــقي کي
منت بار د سدوزي شاه زمان نه يم

د ميا نعيم پښتو دېوان تقريباً درې زره بيته دئ، د شعر مضامين يې عشقي او تصوفي دي، دېوان يې غزلي او رباعيات او مخمس او قصايد لري، نازکي تشبيه او استعارې لري او د پښتو شاعرانو د لومړۍ ډلي په پای کي درېږي، دی د تصوف سره عملاً آشنا دئ او لکه رحمن بابا پخپلو اشعارو کي صوفيانه مضامين ځايوي. په پښتو شعر کي د پښتو ډېر نادر لغات راوړي، په وينا کې متانت او سلاست دواړه سته، او ځيني بدلي يې په رواني او خوږوالي کي د لوړو استادانو د بدلو خوند لري، په دې بيت کي د معشوق کلك زړه او د خپلو اوښکو ډېروالی داسي تمثيل کوي :

چي دي زړه زمـا په اوښو نه نرمـــــيږي
د درياب په منځ کي پروت حجر دئ دا

د زلفو او رخسار تشبيه داسي کوي :

خيال د زلفو د رخسار زما په زړه کي
زرغونه کړه تور سنبل او سره ګلاب

په دې بيت کي زرغون او تور او سور صفتونه سره يو ځای سوي دي، مګر زرغون کول د پښتو يو خاص تعبير دئ او بيا د اولي او دوهمي مسرۍ تر منځ مرتب لف و نشر دئ :

چي مي ستا د ميني داغ په خاطر يووړ
زرغـــــــــونه به مي لالـــــه سي له تربته

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته د داغ رنګ په دې ډول بيان سوی دئ، چي تصريح نه دئ، مګر د لاله کلمه دلالت کوي چي دغه د وينو سور رنګ لري. د شکرلبانو د اختلاط نتايج داسي ښيي :

زر به ګاڼی لــــــه ګنی سي د غـمونو
چا سره چي ډېر شکر لبان کا اختلاط

ګل په اوربل کي داسي تصوير کوي :

زانګي پکښي زړونه د عاشقو سره په وينو
ته چي چيري کښېږدې سره ګلونه په اوربل

د فلك له ظلمه داسي شکايت کوي :

رباعي

فلــــــکه څرنګ دي ناقــــــرار کړم
چي نيمه خوا دي جدا له يار کړم
لــکه کب پرېوزي پر وچه باندي
زه دي له ژونده هسي بېزار کـړم

دلته نيمه خوا دوې معناوي لري، يوه معنی يې دا ده چي په نيمه لاره دي د ياره جدا کړم، بله دا چي نيمه خوا محروم او ناکام ته وايي.

د غزل نمونه :

په وصال کي مي زياتېږي شر و شور لا		ستا بېلتون راباندي ولګوی اور لا
د ابروی متاع که غواړم په يارۍ کي		په سودا کي ستا د ميني شم سر تور لا
که په مينه کي تهمت په ما وايه شي		د عشق کار مي پخته کيږي په پېغور لا
که هر څو يې په اميد ورشم تر زلفو		لګوي مي خوله پر زړه باندي منګور لا
په ژړا مي هيڅ پروا د ښکليو نه شي		په باران د باغ ګلونه شي سمسور لا
لکه موم يې ويلي کېږم د مخ لمر ته		په وصال کي راښکاره کا هسي زور لا
چي يې خيال د زنخدان و زړه ته تېر کړم		په کوهي کي مي غوزار کاندي نسکور لا

که "نعيم" ته ځان ښکاره لکه آفتاب کړې
لــــــه ګل هسي يې زړه شي ورته خپور لا

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپينه

سپينه يوه پښتنه شاعره ده، چې د وزير يارمحمد خان الکوزي د حکومت په وخت د هرات په شاوخوا کې اوسېدله. دا پښتنه د نورمحمد خان الکوزي لور وه، او هغه وختي ايرانيانو په ١٢٥٥ هـ کال هرات کلابند کړ او د هرات پښتنو د دوی د مېړاني مقابله وکړه، زموږ پښتنه شاعره ژوندۍ وه، د هرات محاصره خو يو کال او اته مياشتي اوږده سوه مګر پښتنو ځان تسليم نه کړ، او هرات يې نه پرېښو[4].
په دې جګړو او مېړانو کې د پښتنو سرداران شاه کامران سدوزی او وزير يارمحمد خان الکوزي وو، دوی د پښتنوالي ټينګ او راسخ عزم په دې مقاومت کې ښرګند کړ.
زموږ پښتنه شاعره سپينه هم په دې ملي جګړه او د آزادۍ ساتني په محاربات و کې ژوندۍ وه، او ډېر خواږه اشعار يې په ملي لهجه د پښتنو د توري او ننګياليتوب په ستاينه کې ويلي دي، چې د پښتنو ښځو حماسي افکار ښه ځني ښرګندېږي.
سپينه د دغې محاصرې او جنګ په ټولو واقعاتو خبره ده، ا ودا ښکارېږي چې دا او خپلوان يې د دغې ننګې په لار کې ولاړ وه او ټوله وقايع يې په سترګو ليدلي دي.
که موږ تخمين او اټکل وکړو، چې په دغه وخت کې دا پخه ښځه وه، ځکه چې افکار و احساسات يې هم پاخه دي، نو به په دغه محاصره کې د دې عمر له ٤٠ تر ٤٥ تخمين کړو او د تولد کال به يې هم پسله ١٢٠٠ هـ وبولو، د سپيني د اشعارو له مضامينو دا هم را ايستل کېږي، چې د دې کورنۍ د وزير يارمحمد خان له کورنۍ سره خپلوي يا نژدې تماس درلود، ځکه چې د محاصرې او جګړې ډېر خصوصي وقايع يې راوړي او نظم کړي دي.

د پښتني حماسيات :

دې شاعري په خپله ملي ژبه موږ ته يوه مفصله کيسه په څو سوه بيته کې پرې اېښې ده، چې د هرات د محاصرې منظوم تاريخ ګڼل کېږي، په دې کيسه کې پښتنه شاعره، د خپلو ورو‌نو مېړاني ستايي، او په خورا ساده او سپېڅلو الفاظو د دې جګړې مختلف مناظر تصوير کوي.
د کيسې په ابتدا کې په يو څو بيته د کامران او وزير يارمحمد خان ستاينه او وروسته بيا نو په کيسه شروع کوي.
د سپيني پښتني شاعري حماسي احساسات ډېر پياوړي او ننګيالي دي، په شعر او کملاتو کې تاثير او اغېزه سته، وينا يې د حماست يوه ټوټه ده، او د پښتنوالي او مېړاني نمايندګي کولای سي، د سپيني پښتنې شاعري نور څه اشعار موږ ته نه دي را رسېدلي، فقط د دغې محاصرې منظوم تاريخ چې د مثنوي په ډول دئ ځيني برخي زموږ څخه سته، او هغه هم بشپړې نه دي، د دې مثنوي په سر کې پښتنه شاعره په حمد او نعت ابتداء کوي، وروسته نو د شاهزاده کامران او وزير يارمحمد خان په ستاينه شروع کوي.
د دې له مضامينو داسې ښکاري چې سپينه يوه عالمه او فاضله په تاريخ او د پښتنو په حال خبره ښځه ده، که څه هم اشعار يې ټوله تاريخي دي، وقايع او حوادث بيانوي، مګر د حماسته هم ډک دي، ځکه چې دا اشعار خورا سليس او روان او خواږه دي نو موږ لاندي ټوله هغه برخي چې لاس ته راغلي دي ليکو يې، پښتنه سپينه په خپله کيسه داسې پيل کوي :

[4] تتمة البيان د سيد جمال الدين.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څښتن د ټول عالم ستایمه		بیا محمد رسول اکرم ستایمه
درود پر واړو اصحابانو دي وي		د پاك نبي پر ښو یارانو دي وي
دی و استازی دکونینو بادار		په دوه جهانو د نبیانو سردار
دګنهکارو شفاعت کوینه		رحم پر خپل خسته امت کوینه
بیا منقبت د ابوبکر وایم		صدیق يې نوم په صداقت يې ستایم
دی لومړی یار و د خاوند د رسول		په لوی دربار په دوه جهانه مقبول
په یار غار د پاك نبی دئ مشهور		توره تیاره يې په انوار وه د نور
دوهم فاروق عمر و خدای ته نژدې		د عدالت يې پر جهان نندارې
شور و د نیل له پرتمه کښته		مړه کافران د ده له ډېره هیبته
د عدالت دُره يې هسي کاري		چي رپېدی به څني زړه د مزري
درېیم عثمان ذی النورین و نمر		هم و جامع د پاك قرآن د اکبر
حلم و حیا کي و بادار د امت		ابن عفان مو سو سردار د امت
څلورم یار و شېر د خدای وکرار		علی حیدر و تل په لاس ذوالفقار
د خیبر ور يې ذوالفقار ته و مات		په بریښ د توري يې تل ورك ظلمات
بیا نوکومه په خوښۍ په عزت		د پاك نبي د اصحابانو صفت
چي دوی وه ستوري د آسمان څلیده		تل وه خوشحاله پاك رسول يې لیده

د خدای رحمت دي وي پر دوی تر ابد
خــــــالق دې عفو کي په روی زموږ بد

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاچا او وزير په ستاينه کي

اوس نو شروع کړم د پاچا په صفت		ځمور شاهزاده دی ننګيالی په غيرت
دی دئ ډېوه د سدوزو د ټبر		په ځړبنو کي نن دئ دی لکه لمر
د احمدشاه غازي پښتون له کوره		نن ده کامران شاهزاده کښلې توره
غليم له ده نه پر حذر دئ جانه		د ده له توري نه ابتر دئ جانه
په ننګياليو توريالی شهزاده		په غيرتمنو بريالی شهزاده
د درانو ناموس په ده دئ خوندی		د پښتنو ټبر په ده دئ قوي
په درانه سيوري يې هرات سو آرام		له دښمنانو يې وکښو انتقام
دی په رشتيا نعم الخلف د محمود		خالق دې کاندي په دارينو مسعود
د پښتنو په ننګه کلك دئ ولاړ		ټول غليمان د ده له توري لټاړ
بل يې وزير يارمحمد خان توريالی		په سپين ميدان کي ځني ريږدي زمري
دی په تدبير آصف نظام د هرات		ښه يې سنبال کړ انتظام د هرات
دی ننګيالی د الکو د ټبر		د غني خان د سترګو تور د زړه سر
ده سپينه توره يې له تيکي بدر		د شهزاده دی مړنی برادر
پښتون پر ده راټول د جنګ پر ميدان		سټ يې په توره کړ غليم دښمنان
خالقه دا د پښتنو توريالی		وي د هرات پر سيمه تل دي ژوندی
څو چي شينکی آسمان ولاړ پر مځکه		څو چي سپوږمۍ او نمر خاته لوېده که
د پښتنو سر دي په دوی وي بلند		هم په عزت و ټول جهان ته څرګند
وروسته تر مدح د کامران شاه شهزاده		واوره چي کاندم د جنګو ښه قصه

۵له "سپـــيني" څــــــخه به نه وي آثار

دا به وي خاوري پاته سي به يادګار

---

۵ وايي چي آصف د سلېمان E وزير و، او له نظامه مطلب نظام الملك د ملکشاه سلجوقي وزير دی، چي د دوی په نومو په دې بيت کي تلميح ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هرات او کندهار کي د سدوزو پاچهي

راسه چي تاته حکايت کومه — د سدوزو د سلطنت کومه
پخوا تر دې و د هرات پادشاهان — د سدوزو و ذوالفقار، زمان خان
دوی سرداران د پښتنو د هرات — غليم يې تل له تېرې توري و مات
د پښتنو توري به تل ځلېدې — د دښمن سترګي له بريښنا وې ړندې
دوی وو مېړونه پښتانه توريالي — پر ننګه ټينګ وه د وطن ننګيالي
په جنګ کي هر يو غټ شين مزری — د سدوزو هر ځلمی بريالی
چي به يې توره له نيامه وکښه — غچ او کينه بې له ايامه وکښه
د هرات خوا وه له غليمه خالي — دلته خپره وه هوسايي خوشحالي
ټول پښتانه په اتفاق وه ولاړ — کار د دښمن د دوی له لاسه ويجاړ
چي به پښتون ځلمی په خوب کي دښمن — وليد له وېري به يې رېږديد بدن

متاسفانه تر دې وروسته اشعار له دغي کيسې څخه زموږ لاس ته نه راغله، له دغو څخه هم ويونکی زموږ د پښتنې افکار او د طبع رواني او نور علمي او تاريخي معلومات پرتله کولای سي. دغه بيتونه هم له دغي کيسې څخه لاس ته راغلي دي چي د محاصرې د يوه جنګ حال ښيي.

غليم په ښهر بيا هجوم راوړی		مخ تې ولاړ دئ يارمحمد پياوړی
زموږ پښتانه لکه زمري جنګيږي		ولې د وينو پر حصار بهيږي
هرات په وينو د پښتون سو ګلرنګ		پښتون زخمي دئ د غليم پر خدنګ
يارمحمد وايي پښتنو زما زمرو		ټوله راووزئ وسله دار له کورو
پر غليم وکړئ يو هجوم ګړندی		هرات له لاسه په ژوندون مه باسی
دا زموږ کور دئ زموږ وطن دينه		دا زموږ ټاټوبی زموږ مامن دينه
کفن په غاړه دا وطن وساتئ		زموږ د پلرو ښکلی مدفن وساتئ
دلته پراته دي ننګيالي نيکه ګان		دلته بهيږيويني تل د افغان
هرات زموږ دئ زموږ کور دينه		زموږ نغری دئ زموږ کور دينه
دښمن راغلی تر دېواله د کور		ولاړ سئ دا دئ د پښتون لوی پېغور
کامران نارې کړې چي پښتونه قامه		توره راباسه مره پر ننګ و نامه
مه بايله ځان اوسه ولاړ پر حصار		د پښتانه پر ننګه ځان کړه ايثار
بويه غيرت چي مو ناموس خوندي سي		نوم د پښتون نوم د اولس خوندي سي
ځلمو چي وارويدې نارې غلبلې		له يارمحمد له کامرانه دلې
له کلا وواته زمريانو په څېر		پر دښمنانو يې جوړ کړ لټپېر
سرونه يې غوڅ کړه د دښمن په توره		....
دښمن سو مات راغی دوران د کامران		د يارمحمد د بري ستوری ځلان

(c) ketabton.com: The Digital Library

میرزا حنان

د محمدحسن زوی او د (۱۲۰۰ هـ) په حدودو کي د کندهار په مرت کلا کي زېږېدلی او پس له (۱۲۷۱ هـ) کاله هم په دغه ځای کي وفات سوی دئ، میرزا حنان د خپل عصر مشهور شاعر دئ، چي د پښتو دېوان یې تر (٤۰۰۰) زرو بیتو پوري رسېږي.
د ټول دېوان غزلي یې اووه اووه بیته دي، د کتاب په آخر کي ترجیع بند او مخمس او مثمن او څو رباعیات او یو مثنوي لري.
حنان په خپل شعر کي د حمید پیروي ډېره کوي، پخپله وایي :

د حمـــــید د شعر بحر ته حـــــــــــــنانه
یو څو څاڅکي دي لوېدلي ستا ابیات

د حنان شاعرانه تخیل ډېر لوړ او د نوو مضامینو میندونکی او بداعت خوښوونکی دئ، دی هم لکه حمید نوي تلازمات او نوي استعارې او ښکلي تشبیهات لري، مثلاً د غافل زړه جزا داسي بیانوي :

دا غــفلت نیولی زړه به رېز مـــرېز کــړم
ماتېده د زنګ وهــــلي کلپ کـــیلي ده

حنان د حمید په نازکخیالۍ کي پوره پیرو دئ، پخپله هم دغه خبره مني، مثلاً حمید ویلي وه :

دا شرف د عاشـــقۍ نه دئ نور څه دئ
چي سینه سوه د حمید دوکان د مشکو

حنان دغه مضمون داسي ادا کړی دئ :

د حــــنان سینه نوخطو تور سکاره کړه
که ســــینه وه د حمید دوکان د مشکو

د حنان په کلام کي نوي نوي مضامین او شعري تلازمات په هغه ډول میندل کېږي لکه چي د حمید او شیدا په شاعري کي د فارسي ادب د هندي سبک په پیروي موجود و، مگر فرق یې دا دئ چي د شیدا د بیان طرز ډېر د پارسي ژبي تر اثر لاندي او د حمید بیان هم ډېر عالمانه او د لږ تکلفه سره ښکاري، مگر حنان دا صفت لري چي هغسي د سبک هندي غوندي شاعرانه تلازمات په داسي ژبه بیانوي، چي هم ساده ګي لري او هم خوږوالی، مثلاً د معشوقې خیال چي کله د ده زړه ته راځي نو دی په شاعرانه هنر سره دغه موضوع داسي بیانوي :

چي دې خیال راتی زړه مخ لره ور ووت
کورنۍ وزي مېـــــــلمه لره له ســــــرایه

کله چي د عاشقۍ په دنیا کي حنان خطاوزي او رویبار ته د زړه حال وایي بیا نو داسي پښېماني کوي :

تر ما دی پر یار عاشــق و خـــــــبر نه وم
د زړه حـــال مي خوشي ووایه رویبار ته

کله کله د عاشق تند تند کاته هم په معشوق باندي نه پېرزو کېږي، او دا ډول خلك له تندو کتو منع کوي :

شــوخ کاته یې ډېر ډېر مــه کوه و مخ ته
نازك تن یې زخـــــمي کـــــــېږي په کتو

په دې لاندي بیت کي د معشوق د مېلمستیا اسباب داسي بیانوي :

زړه کباب او تروې اوښکي د اه اور مي
دا اسباب د یار د خیال د مهـــــمانۍ وو

(c) ketabton.com: The Digital Library

حنان پخپل شعرکي کله کله شعري صنايع هم راوړي، مثلاً په دې بيت کي د تقابل صفت موجود دئ :

په ګلشن کي ګل تر تا خوشــحاله نسته
نه په مينه کي بلـبل تر ما حـــــــزين سته

په دې لاندي بيت کي تجنيس دئ :

د جبين په چين يې زړونه واړه چين کړل
وايې خيست په دغه چين له چـــينه چين

شاعران کله د لاله ګل د زړه له داغه سره تشبيه کوي يا يې د رخسار
د سره رنګه سره مګر دا مضامين شاعرانو ډېر استعمال کړي دي، خو
ميرزا حنان دغه مضمون په نوي ډول د يوه ادبي برهانه سره داسي ادا کړی دئ :

په رخسار کي دي لاله دعوه کا څه سو
تل نصيب د صـــــحراشينو جاهــلي ده

د حنان د غزلو يوه نمونه :

ناچاری کړم له آشنايه څخه ليري		چي تل اروم د رقيب سړي خبري
مور په سوي يو زاهده ته پرهېز کړه		عاشقي نه ده تحقيق دئ اور د سري
د ګلرخو په وصال هغه خورسند وي		چي همېش د يار د غم سکروټې نغري
د جنت معامله ته کړه زاهده		عاشق نه ګوري په عشق کي نژدې ليري
د عشق درد و هغه چاته معلومېږي		چي پوخ سوی وي يو وار له دغه شري
چي تعريف د شکر لب د خولې په کاږم		د قلم تر نی مي توی سولې شکري

حنان بيا څه دُر له ژبي څخه توی کړه
ولي نې رانيسي هيڅوک په کودري

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادب په تاریخ کي قصیده[٦]

قصیده څنګه او چیري پیدا سوه؟

قصیده د شرقي ادب یوه ډېره مهمه او ګرانبها برخه ده، چي د عربي او فارسي او پښتو او اردو ادب یوه غوره او ښکلې ذخیره هم دغه قصیده ده.
قصیده په عربي اصطلاح هغه جید او منقح او متصل شعر و، چي د بیتو شمېر به یې تر (١٦ یا ١٧) کم نه و، دا نوم د قصد له مصدره جوړ سو، چي معنی یې استقامت او اتصال او سموالی او برابري او سوچه توب و، (وګورئ المنجد ترجمان اللغة لسان العرب).
قصیده په عربي ادب کي تر اسلام دمخه لا موجوده وه او داسي ښکاري چي قصیده په دغه موجوده شکل او تعریف عجمي ملتو له عربو څخه اخیستې ده.
د عربو له جاهلي ادبه اوس موږ ته هغه اوږدې او خورا فصیحي قصیدې د نمونې په ډول پاته دي، چي معلقات سبعه یې بولي او د دغو شاعران تر اسلام دمخه په عربو کي تېر سوي وه.
عربي قصیده د رېګستان د قبایلي ژوند یو ښکلی تصویر و. شاعر به د کلو کنډوالې، د معشوقې پر بانډه د هوسیو خرام او د اوښانو پر شا سفر او د خپل قبایلي ژوندون مناظر او د محبوبا ساده حیات او عشق په عربي فصیحو او بلیغو ابیاتو کي تصویر کول او هره قصیده به هم له (١٦) تر سلو بیتو پوري رسېده.
په قصیده کي به حماسي مناظر هم تصویر کېده او قبایلي مفاخر به ستایل کېده او د عربو قصیده د بني امیه تر خلافته پوري هم په دغه بدوي او خاص عشیروي رنګ او فصاحت کي وه، څو چي د خلافت مرکز له دمشقه بغداد ته رانقل سو او د عجمو د مدنیت او کلتور او ثقافت اثر په عربي ادب کي ښکاره سو، نو دلته قصیده هم په عجمي فکر او رنګ ورنګېدله او مخصوصاً د خراسان او افغانستان عربي ویونکو شاعرانو په عربي قصیده او ادب خپل خاص کالي واغوستله.
دا خبره د تحقیق وړ ده، چي د خراسان خلکو تر اسلام دمخه قصیده درلوده که یه؟ او د دوی په ژبو یعني اوستا او پښتو او پهلوي کي دغه ډول اشعار موجود وه که یه؟
د اروپا ځینو محققانو چي پر دې خبره باندي تحقیقات کړي دي له دوی څخه کریستن مین او هینینګ داسي وایي :
"چي د فارسي ژبي د نظم قواعد له عربي څخه نه دي اخیستل سوي، بلکي تر اسلام دمخه دوی داسي قواعد لرله او ښایي چي عربو هم د جبره(؟) دولت په وخت کي دا شاعري صنعتونه هم له دوی څخه زده کړي وي".
البیروني د غزني مشهور عالم او محقق پخپل کتاب الهند کي د خلیل بن احمد د عروضي قواعدو او د سنسکریت د قدیمو اوزانو د شعر د لارو چارو تر منځ ډېر مطابقت او شباهت بیانوي او بیا نو وایي چي ښایي خلیل بن احمد به د عربي عروضو په ترتیب کي د سنسکریت اوزانو قواعد اروېدلي و.
له دغو روایاتو څخه ښکاري چي په خراسان کي تر اسلام دمخه شعري اوزان موجود وه، او لکه د اروپا پوهانو چي تحقیق کړی دئ د پهلوي منظومات او اشعار هم یوازي پر هجایي اساس ولاړ نه وو، بلکي نور اوزان او اقسام یې درلودل او لکه ځینو پوهانو چي لیکلي دي د پهلوي یو زوړ نظم (شه وهرام ور ژاوند) قصیده ده، چي هره مسرۍ یې (١٢) هجاوي او قافیه

[٦] د علامه حبیبي مرحوم د پښتو ادب لنډ تاریخ په پای کي د پښتو قصیدې په باب څېړنه سوېده چي سرلیک یې (قصیده په شرقي ادب او پښتو کي) دئ، خو د هغه مرحوم د دغي څېړني بشپړ شکل په ١٣٥٧ ش کال په کتابي ډول د افغانستان د علومو اکاډیمۍ لخوا په (١٥٦) مخونو کي (د پښتو ادب په تاریخ کي قصیده) تر سرلیک لاندي خپور سو، دلته ما د هغه کتاب بشپړ شکل را اخیستی دئ، چي البته د پښتو ادب د لنډ تاریخ د څېړني څخه زیات اضافات پکښې سوي دي خو په کوم ځای کي چي د لنډ تاریخ څېړنه تر نوموړي کتاب اضافه توب لري هغه مي هم ورسره یو ځای کړي دي. (م. روهیال)

(c) ketabton.com: The Digital Library

لري، (د مهر مجله ۳ شماره پنځم کال).
دغسي هم د پهلوي هغه قديم متن چي جاماسب اسانا چاپ کړی دئ قصيده ده چي مطلع يې دا دئ :

دارم اندرزی از داناگان
ازگفت پيشـــينگان ...

د دې قصيدې بيتونه ټوله په آخر کي د ان قافيې لري، (وزن شعر فارسی، ص ۳۵). له دې پخوانو اسنادو څخه ښکاري چي تر اسلام دمخه خراسانيانو او پارسيانو قصيده درلوده اوکوم وخت چي دوی په دري خپل قصايد نظم کړه نو دوی په دې فن کي قديمه تجربه او مهارت درلود او پاخه وو، په دري کي هم لومړي قصايد په سيستان کي ويل سوي دي، چي د افغانستان د پخواني ثقافت او ادب په غيږ کي پرورښت کېدی.

د هجري (۲۵۰) کال په شاوخوا کي يقعوب ليث په سيستان کي د افغانستان د آزادۍ بيرغ ودراوه او ځان يې د بغداد د خلافت له تسلطه خلاص کی، ده غوښته چي د خپل وطن استقلال او عظمت او پخوانی کلتور وساتي، يوه شاعر د ده په ستاينه کي عربي قصيده نظم کړه، يعقوب هغه ته وويل :

"داسي خبري ولي کوې چي زه نه په پوهيږم".

دلته نو د يعقوب د دربار لوی منشي ولاړ سو او په دري يې يوه قصيده وويله او پس له دې به نو شاعرانو په عربي قصيدې نه ويلې، بلکي د دوی پخپله ژبه به وې.

د سيستان تاريخ دغه ابتدايي قصايد په تفصيل ليکي او موږ ته راښيي چي د قصيدې د پرورښت ځای دغه زموږ افغانستان دئ.

د شرقي قصيدې موضوع :

قصيده په دري ادب کي د ستايني او مدح له پاره لکه د عربو قصيده استعمال سوه. په ساماني او غزنوي دوروکي د درباري شاعرانو په خوله او قلم داسي د لويانو او پاچهانو په ستاينه کي ومروړله سوه، چي په دغو دوروکي بې له مدح او ستايني بل څه لږ پکښې ليدل کيږي، د رودکي او فرخي او عنصري او منوچهري او منجيك او غضايري او نورو مشهورو شاعرانو قصايد چي وينو په سل کي نهه نوي د مقتدرانو ستايني دي.

مگر په همدغه غزنوي عهدکي حکيم ناصر خسرو د قصيدې مخ له تشي مداحۍ څخه د حکمت او موعظت خوا ته وگرزاوه او قصيده يې د اخلاقي تبليغ او اجتماعي او ديني اصلاح او فلسفې او حکمت په گرانبها مرغلرو جړاو کړه.

ناصر د دې مهم کار اساس کښېښود او حضرت حکيم سنايي په غزني کي پسې تکميل کړ، ده هم له مداحۍ څخه ځان وژغوره او قصيده يې د اخلاقو او موعظت او حکمت او تصوف او انساني ښېگڼو په ستاينه ښايسته کړه او دا ښکلې محبوبا يې له درباره راوايسته او د درويشانو په خانقاه، د دردمندانو په کوډله، د عارفانو په درسگاه او د رندانو په بزم کې ودروله، دلته نو موږگورو چي هغه درباري قصيده اوس روحاني ښکلې نغمه سوه.

په هغه غزني کي چي فرخي قصيده د سلطان محمود په ستاينه کي داسي په مبالغه آميزه وينا ډکوله :

شهنشاهی که شاهان را زديده خواب بر بايد
زبيم نه منی گـــرزش به جا بلـــقا و جـا بلـــسا
دل خـــــار از بين تيغ او خون گـشت پنداری
که آتش رنگ خون دارد چو بيرن آيد از خارا

سنايي په دغه قصيده داسي ښکلي روحاني کالي واغوستل :

ازين مشت رياست جـــوی رعــــنا هـــيچ نکــــشايد
مســــلمانی زسلمان جـــــــوی، و درد دين زبودردا
به صــــاحب دولتی پيوند، اگـر نامی همی جويی
که از يك چاكری عيسی چنان مصروف شد يلدا

(c) ketabton.com: The Digital Library

قصيدې په عربي ادب کي خاص تکنيك درلود، او د قصيدې ويلو آداب او فني چاري ببلي او ټاکلي وې، قصيده به په يوه تشبيب يا نسيب شروکېده، دا تشبيب د معشوقې د ميني او شوق او عشق ستاينه يا به د شاعر د احوال بيان و. نسيب په عربي لغت کي هم د معشوقې د ښکلا وصف او د محبت او ميني بيان دئ، (المعجم في معايير اشعار العجم، ٤٠٦ مخ). د اغاني په روايت په اسلامي دوره کي د نسيب ګويانو امام جميل بن محمد هغه عاشق شاعر دئ، چي د عبدالملك بن مروان معاصر و او خلکو به هغه په دغه سبب امام المحبين باله، (الاغاني ٧ – ٨). ځينو شاعرانو به د خپلو قصيدو په تشبيب کي د ځينو ښکلو پېغلو توصيف کاوه او هغه به داسي خوښي سوې، چي شاعر به يې مېړه کی، لکه نصيب چي د عبدالعزيز بن مروان مريی و په تشبيب کي يې يوه ښکلې نجلۍ (هند) وستايله او هغې دی په خپله مړوښۍ ومانه، (آداب اللغه).
دا نسيب په دري قصايدو کي هم دغه ډول ليدل کيږي، خو فرق يې دوني دئ چي د عربي ادب د نسيب موضوع د معشوقو ښکلا او جمال وي مګر د غزنوي دورې د قصايدو تشبيب د شاهد يا نګار يا صنم په وصف جړاو کيږي. مثلاً دغه نصيب وايي :

اروني قبا انظر اليه فانني
احب قبا اني رايت به هندا

يعني ما ته قبا (غر) راوښيئ، دا غر پر ما ځکه ګران دئ چي ما هلته هند (خپله معشوقه) ليدلې وه. فرخي سيستاني د سلطان محمود د يوه وزير په مدح کي د قصيدې تشبيب داسي شروع کوي :

بردم اين ماه به تسبـــــــيح و تراويح بسر
من و سيکی و سماع خوش و آن ماه پسر

مګر د فارسي قصيدې تشبيب پر دغه حال محسور نه سو پاته، چاپېر او ثقافت او زمانې پر هغه باندي اغېزه وکړه او دا ځکه چي د خراساني شاعر په مخ کي د طبيعت ښکلي مناظر او د کوهسار ښايسته لمني، د ګلشن او چمن تازه هواوي او د بلبلانو خواږه ږغونه او د اوبو ډك بهانده سيندونه او داسي نور ښکلي منظرې پرتې وې. له دغو ليدنو او کتنو څخه هم شاعر د قصيدې په تشبيب کي کار واخيست او د خپلو قصيدو پيل يې په پسرلنيو نندارو وکی، مثلاً د فرخي د يوې قصيدې تشبيب داسي شروع کيږي :

بر آمـــد نيلـــــګون ابری زروی نيلـــګون دريا
چو رای عاشقان ګردان چو طبع بيدلان شيدا

د ابوالفرج روني د يو تشبيب مطلع دغه ده :

نوروز جوان کرد بدل پير جوان را
ايام جوانيست زمين را و زمان را

د شرقي ادب د قصيدې دغه خاصر رنګ و، چي شاعر به په نسيب يا تشبيب قصيده شروع کړه او پسله دغه به يې د خپل شعر آهنګ او مضمون داسي ترتيب کړ، چي د خپل ممدوح ستايني ته يوه د ګرېز لار ومومي. دلته د شاعر وظيفه درنېده ځکه دا ګرېز بايد په داسي ډول سوی وای، چي ډېر ښايسته او مناسب او په زړه پوري وای. دغه حال ته يې په ادبي اصطلاح (حسن تخلص) هم وايه، چي کله کله به دغه ګرېز او تخلص پر (حسن طلب) او دعا ختمېده او قصيده به هم ورسره تمامېده.
دا ټول مراحل يعني تشبيب او تخلص، حسن طلب او دعا د شاعر په مهارت او استادۍ اړه درلوده، چي څنګه يې ادا کوي او کوم الفاظ او مناسب او په زړه پوري مضامين پکښې ځايوي. داسي قصيده په ادبي اصطلاح مشبه بلله کېده چي بې تشبيبه قصيده به يې مقتضيه بلله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو قصیده هم پخوانۍ ده

تر ډېره وخته د پوهانو دا خیال و، چي په پښتو ادب کي د قصیدې آغاز له خوشحال خان خټکه دئ، مګر کوم وخت چي د محمد هوتك پټه خزانه زما لاس ته راغله نو ښکاره سوه، چي تر خوشحال خان دمخه هم د پښتو قصیدې خپل ځلانده مراتب تېر کړي دي.
د قصیدې د نشو نما او پیدایښت زانګو خو ما وویل چي دغه زموږ وطن و، پهلوي او دري او فارسي قصیدې ټوله په دغه ادبخېزه مځکه کي روزلي سوي وې، نو پښتو قصیده هم په دغه مځکه کي پالل سوې او دا ښکلې او ګلالۍ غوټۍ په همدغه بڼ کي غوړېدلې ده.
د پښتو تر ټولو قدیمه قصیده، چي د محمد هوتك په همت موږ ته را رسېدلې ده د سلطان محمود په عصر اړه لري، او د دې قصیدې له براعت او بلاغته داسي ښکاري، چي په پښتو ادب کي تر دې دمخه قصیدې ډېر پخواني مراحل تېر کړي وه، چي د (٤٠٠ هـ) په شاوخوا کي و دې پخوالي او براعت او فني اعتلا ته ورسېده.
محمد هوتك دا قصیده د شیخ کټه له (لرغوني پښتانه) کتابه څخه رانقلوي چي دغه شیخ هم له تاریخ سوري څخه را اخیستې وه. دا قصیده په پښتو بولله یاده سوې ده او داسي ښکاري، چي په پخوانۍ پښتو کې قصیده (بولله) بلله.
د غور سوري پاچهان خو تر اسلام دمخه لا هم په غور کي د برم خاوندان وو، کوم وخت چي د سبکتګین کهول پر غزني مسلط سو نو د سلطان محمود او د دې غوري کورنۍ اختلاف پیدا سو او په دغه وخت کي د غور ټولواك امیر محمد سوري و، چي د مؤرخینو په قول په (٤٠١ هـ یا ٤٠٥ هـ) کال سلطان محمود دی په آهنګران کي ونیوی او هغه له ډېره غیرته زهر وخواړه او ځان یې مړ کی، (طبقات ناصری ج ١، ١٧٢ بیهقی، ج ١، ١١٧ و الکامل ٩ – ٩٩).
د دې غوري امیر په دربار کي یو پښتون شاعر اوسېدی، چي نوم یې شیخ اسعد بن محمد سوري و او محمد هوتك د پخوانو کتابو لرغوني پښتانه او تاریخ سوري په حواله د ده مرګ د زمین داور په بغني کي په (٤٢٥ هـ) کال ښودلی دئ.
شیخ اسعد د امیر محمد سوري په ویرنه یعني رثا کي یوه اوږده بولله یعني قصیده وویله، چي (٤٤) بیته ده او تر اوسه چي موږ په پښتو ادب کي معلومات لرو نو دغه قصیده تر ټولو زړه او پخوانۍ بولله ګڼله کېږي او د ژبي ډېره لرغونې پنګه او ادبي تومنه راښیي.

د مضمون له پلوه د قصیدې اقسام

قصیده د مضمون له پلوه ډېر اقسام لري، د عربو قصیدې خو په جاهلیت کي پر حماسي ویاړونو او قبیلوي افتخاراتو او عشقي احساساتو بنا کېدې، مګر په اسلامي دوره کي خاص بیا د عباسي دربار او امیرانو په مخ کي قصیده د مدح او ستاینې او انعام ګټني ذریعه سوه.
په دري کي هم مدح تر هر څه دمخه د قصیدې غایه او هدف وه او عاشقانه تشبیبونه صرف د قصیدې د ښکلي کېدو له پاره و او د مینې له خلوصه او تودو جذباتو څخه تر هغه خالي وه، چي سنایي په قصیده کي د روحي او ملکوتي جذباتو اور او حرارت پیدا کاوه.
دمخه مو ویلي و : چي کوم وخت په افغانستان کي یعقوب لیث د آزادۍ ښکلی بیرغ د سیستان د زرنج پر شاهي ماڼیو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورپاوه، هم په دغه وخت کي پارسي قصيده د دربار همدمه سوه او په خوښۍ او نشاط، په جنګ او روغه او ستاينه او وېرنه کي د شاعر د لاس ډېر کارآمده او په زړه پوري متاع و. کله به يې د عيش او نشاط او جمال دوستۍ بزمونه په قصيده تودول کله به يې زلمي د جنګ پر ډګر په قصيده پارول اوکله به يې په ټوکو او هزالۍ د همدې قصيدې په وسيله خلک خندول، خو کله کله به د بړاپانو او اميرانو د مړيني پر وخت د وير او اعزا او رثا په ټولنو کي هم قصيده اورېدله کېده.
مګر د رثايي قصيدې او وېرني رنګ بېل و دلته به شاعر خپل هنر او د وينا کمال او قوت هسي په کار اچاوه چي هغه د مرګ واقعه به يې ډېره هولناکه او غمجنه او د وير او ژړا وړ ښووله. د خلکو د ژړا او وير او ساندو اوکړو مناظر به يې تصوير کول.
ښايي چي په دري ادب کي هم دغسي وېرني دمخه لا وې، خو اوس موږ ته فقط له رودکي څخه د رثا ځيني شعرونه پاته دي او تر ده وروسته نو مرثيه ويل عام سوي دي.
د رودکي مراثي اوس د قطعاتو په شکل کي پاته دي، خو ممکنه ده چي په اصل کي به قصايد وه او نور بيتونه به يې ورک سوي وي. دا بيتونه له هغي وېرني څخه دي چي رودکي د يوه هم عصر شاعر مرادي په مرګ د (۳۰۰ هـ) په حدودو کي ويلې وه :

مرد مرادی نه همانا که مرد		مرگ چنان خواجه نه کاریست خرد
جان گرامی پدر باز داد		کالبد تیره به ما در سپرد
آن ملك باملکی رفت باز		زنده کنون شد که توگویی بمرد
کاه نبد اوکه ببادی پرید		آب نبد اوکه به سرما فشرد
شانه نبد اوکه به مویی شکست		دانه نبد اوکه زمینش فشرد
گنج زری بود درین خاکدان		کود و جهان را به جوی می شمرد
قالب خاکی سوی خاکی فگند		جان و خرد سوی سموات برد
صاف بد آمیخته تا در دمی		بر سر خم رفت و جدا شد ز درد
در سفر افتند به هم ای عزیز !		مروزی ورازی و رومی کرد
خانۀ خود را بازر و دهر یکی		اطلس کی باشد همتای برد
"خامش" کن چون نقط ایرا ملك		نام تو از دفترگفتن سترد

دا د پارسي مرثيې يوه لوړنۍ نمونه ده، چي بې ځايه تکلف او تصنع نه لري، وينا يې صافه او روښانه او سپېڅلې ده او شاعر خپل احساسات په زړه سوي او صميميت پکښې ځای کړي دي.
په رثايي قصيده کي تشبيب نه ځايېده او نه د تغزل وخت و. نو پخوانو شاعرانو به لومړی پلا پخپل مقصد او د وير په څرګندولو پيل وکړ. خو وروسته چي رثا هم درباري او تشريفاتي سوه، نو د رثايي قصيدې آغاز او انجام هم ځيني خاص صفتونه وموندل، مثلاً فرخي د سلطان محمود پر مرګ باندي د غزني د ښار مناظر او د وېرني مراتب په دې قصيده کي تصويرکوي :

شـــــهر غزنين نه هـــــمانست که من ديدم پار
چي فتاده است که امسال دګرګون شد کار؟
خان ها بينم پر نوحـــه و پر بانګ و خــــروش
نوحه و بانګ و خروش که کـــــند روح فګار

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو پخواني قصايد
د امير محمد سوري په ويرکي د شيخ اسعد سوري بولله

په تېر بحث کي پر پارسي رثا خبري وسوې، او دا دئ اوس په پښتو ادب کي پر رثايي قصيدې خبري کېږي :
د شيخ اسعد سوري قصيده هم يو راز خاص فني آغاز او ترتيب لري. دی خپله وېرنه د فلك په شکوه پيل کوي او د آسمان د ګردش اثرونه په کايناتو کي ښيي.
د قصيدې اوله برخه دغه تمهيد دئ، چي د قصيدي د تشبيب ځای يې نيولی دئ. دلته شاعر د خپل مقصد په څرګندولو او اداکي ډېر قدرت ښکاره کوي، (۱۹) بيته وايي او د فلك د تېري او ظلم مناظر ښيي او دا تمهيد په استادي داسي بېدي:

د فلك له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چي خاندي په بهار

هر غټول چي پر ښېديا غوړېده وکا
رژوي يې پاڼي کاندي نار په نار

ډېر مخونه د فلك څپېړه شنه کا
ډېر سرونه کا تر خاورو لاندي زار

د واکمن له سره خول پرېباسي مړ سي
د ښوزلو ويني توی کاندي خونخوار

چي له برمه يې زمری رپي زنګلو کي
له اوکوبه يې ډاري تېر و جبار[7]

هم يې غشی سکڼي ډال د ژوبلورو
رستمان ځني ځغلا کاندي په ډار

چي يې ملاوي نه کږېږي په غښتليو
دا فلك پر وکا څه کاري ګذار

په يوه ګـــــردښت يې پرېباسي له برمه
نه يې غشی نه لښندئ وي نه يې سپار

تر دې ځايه د قصيدې تمهيد په تدريجي ډول تر مطلبه پوري را رسېږي او اوس نو شاعر غواړي، چي د دغو تېريو او ظلمونو تر بيان وروسته پخپله د فلکه سره وينا وکي، په دغو تېرو بيتوکي خو شاعر له يوه غائبه حکايت او شکايت کاوه، مګر وروسته له غائبه مخاطب ته التفات کوي او دا هم يو فني ترتيب دئ، چي لومړی د ګيلې او شکوې آغاز له غايبه وسي او داسي فرض کړای سي، چي ګويا هغه هلته نسته او نه اروي او شاعر هم نه غواړي چي خپله شکوه د هغه غوږ ته ورسوي. مګر وروسته چي د ده تأثر ډېرېږي او حوصله يې هم تنګېږي نو لکه په غشي ويشتلی زخمي پر اصلي ويشتونکي باندي حمله کوي او فلك له غيابه حضور ته راولي او له هغه سره خپلي ګيلي او ماڼې حضوراً وايي. دا التفات په صنعتي لحاظ دلته ډېر خوږ او مفيد دئ. چي پسله يوه تمهيده له غايبه مخاطب ته التفات کوي، دلته فلك ته په يوه احتجاجي مخاطبه داسي پيل کېږي :

څه تېری څه ظـــــلم کاندې اې فلـــــکه
ســــتا له لاســـه نه دئ هيڅ ګل ببله خار
په ويرژلو لور[8] نه کړې په زړه کراړيه
پر نتلـــــــيو اوروې د غـــــــــــم ناتار

[7] اوکوب :- عظمت.

[8] لور : مهرباني

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا مخاطبه هم یوولس بیته ده، او په ډول ډول د فلك تېرى او جفا څرګندوي او په پای کي په ډېره استادي او مهارت خپل مقصد ته ګرځي او تخلص کوي، او دا مرحله د ادبي معاییرو سره بالکل سمه ده او په ادبي اصطلاح (حسن تخلص) ورته ویلای سو.

کله غـــــورځـــــــوې واکـــــمن له پلازونو[9]
کله کښــــــــــېنوي په خــــــاوروکي بادار
زمور پر زړونو دي نن بیا یو غشی وویشت
ودي ژوبلــــــــه په دې غشي هـــــــــــزار
پر ســـــوریو باندي ویر پرېووت له پاســــه
محــــــمد واکــــــمن چي ولاړی په بل دار

دلته اسعد د امیر محمد عدالت اوکردار ښيي او بیا نو د ده پر اسارت او مرګ افسوسونه کوي او په دې ویرکي د غوریانو د درد او الم ترجماني داسي کوي :

په دې ویر د غور وګړي تور نمري سول
په دې ویر رڼا تیاره ســـــــوله د ښـــــار
ګوره څاځي روڼې اوښي له دې غـــرونو
داکړونګی[10] ساندي لي په شــــــورهار

شاعر دلته طبیعت ته رجوع کوي او د غور ښکلي مناظر په دې ویرجنه پېښه کي هم نه ځني هېرېږي او چاپېر د شاعر په طبیعت کي داسي جلوه ګري کوي :

نه هغه زرغا د غرونو د بېدیا ده		نه د زرکیو په مسا دئ کتهار
نه غټول بیا زرغونېږي په لاښونو		نه بامي بیا مسېده کا په کهسار
نه له غرجه بیا راځي کاروان د مشکو		نه رادرومي غور ته بیا جوپي د شار
د پسرلي اوره تودې اوښي تویوینه		مرغلري به نیسان نه کړي نثار
دا په څه چي محمد ولاړ له نړیه		په وېرنه یې سو غور ټول سوګوار

وګورئ ! دلته د طبیعي شعر ښکلې ښې څرګندېږي، د شاعر تکیه ټوله پر طبیعت ده او خپل نظر پر طبیعي مناظرو باندي ځغلوي او په درد او ویرکي هم خپل محیط او چاپېر نه هېروي، د ساندو اوکوکارو په وخت کي هم د غور غرونه او دښتونه، د سرو غاټولو فرشونه، د مښکو کاروانونه او د پسرلي د بارانو مرغلري شیندنه او د زرکو کتهار او د ګلونو مسا یادوي او دا ټوله د میحط او طبیعت یوه ښکلې ترجماني ده.
دلته تاسي د فرخي هغه قصیده هم ولولئ چي د سلطان محمود پر مرګ یې ویلې ده. دا شاعر د خپل محیط ترجمان او د ښاروالو د احساساتو او احوال مصور دئ او داسي وایي :

---

[9] پلاز : تخت.
[10] کړونګی : آبشار.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شهر غزنین نه همانست که من دیدم پار خانه ها بینم پر نوحه و پر بانگ خروش کویها بینم بر روی زنان همچو رمان حاجبان بینم خسته دل و پوشیده سیه مطربان بینم گریان و ده انگشت گران		چه فتاده است که امسال دگر گون شده نوحه و بانگ و خروشی که کند روح فگار چشمها کرده زخونابه برنگ گلنار کله افگنده یکی از سرو دیگر دستار رودها بر سر و بر روی زده شیفته وار

فرخي يو ښاري او درباري شاعر و، د ده د تفکر او تخيل مجرا هيله وه. په کوم ځاى کي چي احمد د غرو ښکلا او ښايسته مناظر په ساندو کي هم تصوير کول، دلته فرخي د غزني د کوڅو او کورو حال ځرګندوي چي خلکو په ژړا ژړا دلته او هلته ځغستل او مهترانو خپل مخونه په څاپېړو وېرسول، حاجبانو خولۍ او لنګوټې ورکي کړې او ډمانو سرناوي او ډومبکي پر خپلو سرو او مخو باندي د لېونو په څېر ووهل.
د دواړو قصيدو دغه فرق ته ځير سئ، چي دغه خصايص په ټول ادب کي ښکاره کېږي. د قصيدې دغه آخر بيتونه هم ښکلا او ښايست او ځانته رنګ لري :

نه ښکارېږي هغه سور د سور په لتو　　　نه ځلېږي هغه لمر پر دې ديار
چي به نجليو په نڅا پکې خندله　　　چي به پېغلو کا اتڼ قطار قطار
هغه غور په وير ناتار د واکمن کښېنوست　　　هغه غور سو د جاندم غوندي سوراړ[11]

دلته نو شاعر د قصيدې مخ ګرځوي او بيا له فلکه سره داسي د زړه له درده وينا کوي :
لاس دي مات سه اې فلکه ! چي دي وکا
محـمد غوندي زمری د مـــــېړيني ښکار
په وروستنيو بيتو کي شاعر خورا تندېږي او د وير اورني او تند احساسات په مهارت ښکاره کوي :

شين زړګی فلکه ! ولي لا ولاړ يې مځکي ولي په رپېږدلو نه پرېوزې چي زمري غوندي واکمن ځي له جهانه		اې د غور غرونو په څه نه سوئ غبار لاندي باندي سه چي ورك سي دا شعار چي څوك نه کړي پر نړۍ باندي قرار

د فرخي د قصيدې پای د سلطان محمود سره په ويناوو کي داسي دئ:
زينت و قيمت و مـــقدار جهـــان را بتو بود
تا تو رفتی زجهان اين سه برون شد يکبار
شـــعرا را بتو بازار بر افـــروخـــــــته بود
رفتی و با تو بيــــــکبار شـکست آن بازار
دلته خو هم فرخي خپله استادي ږغوي او قصيده په مهارت تماموي، مګر د لوړ بيته څخه لږ څه توزنه هيله هم ښکاري، چي ښايي شاعر په دغه وير کي د خپل بازار کوټه والي هم نه وه هېره کړې او دا يو ډول ځاني او طبقاتي شعور دئ، چي په يوه

[11] سوراړ : ګرم دښت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عمومي ماتم کي نه ښايي. اما اسعد خپله قصیده په بل ډول پای ته رسوي او بله نتیجه ځني اخلي، چي یو ډول ملي غرور او ننګ او اجتماعي شعور ځني ښکاري.
دلته د پښتنو عنعنوي ننګه بیانیږي، او د سوري تېر ویاړنه پر بنا کیږي، چي په اجتماعي او اخلاقي لحاظ مهمه ده، دی وايي :

سخ په تا اې محمده ! د غور لمر وې ته پر ننګه وې ولاړ په ننګ کي مړ سوې که سوري دي په مرګ ویر کاندي ویرمن سول		په نړۍ به نه وي ستا د عدل سار هم پر ننګه دي پر ننګه کا ځان جار هم به ویاړي ستا په نوم ستا په تېار

دا د پښتو د هغي پخوانۍ قصیدې تحلیل و، چي تر دغي دمخه موږ اوس بله زړه قصیده په لاس کي نه لرو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په غوري دوره کې
د ښکارندوی قصيده

د پښتو قصيده خو د زماني په رنګ ورنګېدله او له خپل چاپېر څخه يې ډېر څه په ځان کې ومنله، د عربي او پارسي ادب اغېزې هم پکښې ښکاره سوې، مګر بيا يې هم خپل سبك او آهنګ او خصوصيات خوندي کړل.

د شيخ اسعد د غزنوي دورې تر پخوانۍ قصيدې وروسته موږ ته د غوري ښکارندوی يوه د ستايني بولله بيا هم په هغه پټه خزانه کې د رښو مرغلرو په څېر راپاته سوې او خوندي سوې ده او دا ښکارندوی هغه پښتون ستايوال او پياوړی شاعر دئ، چې د (٥٨٠ هـ) کال په شاوخوا کې د غور په دربار کې اوسېدی او محمد بن علي د تاريخ سوري ليکوال د ده د بوللو يو غټ دېوان په بُست کې ليدلی و (پټه خزانه).

د غور له تاريخي لوړتيا او عظمته او د سور د درنې شاهنشاهي کورنۍ څخه اوس موږ ته تشي د ښاروکنډوالې او د فېروزکوه يو جګ منار پاته دئ، چې د دغو پښتنو صنعتي ذوق او د عمران لياقت ځنې څرګندېږي.

خو د دغو پاتو آثارو سره د شيخ اسعد او د ښکارندوی ادبي مرغلري هم د بليغو او غرا قصايدو په لړ کې د پښتو ادب پر خول باندي په ډېره ځلا او رڼا برېښي.

د سوريانو د درنې کورنۍ نامتو بريالی او د هند فاتح سلطان معزالدين يا شهاب الدين خو د سلطان محمود په څېر په واور وارو د هند پر لور لښکري بېولي او هلته يې د اسلام او عدالت او د اخلاقو او تهذيب رڼا خپره کړې ده[١٢].

داسي ښکاري چې ښکارندوی د ده د دربار ستايوال شاعر هم په دغو جنګي سفرو کي ورسره ملګری و، اوکله چې شهنشاه پر اباسين باندي تېرېدی، نو ښکارندوی د ده په ستاينه کې يوه قصيده ويلې وه.

دا قصيده په پوره فني دود په يوه پسرلني تشبيب شروع کېږي او شاعر خپل نهايي قدرت د پسرلي د مناظرو په تصوير کې ښکاره کوي، کوم حيات، کوم حرکت، کوم نشاط او ښورښت چې د پښتونخوا په پسرلي کې سته او د پارسي شعر د قصايدو د تشبيب يو ښکلی او په زړه پوري زېور دئ په دغه قصيده کې هم پروت دئ، لکه چې وايي :

د پسرلي ښکلونکي بيا کـړه سينګارونه
بيا يې ولـــونل په غــــرونو کي لالونه
مځکه شنه، لاښونه شنه لمنې شنې سوې
طــيلسان زمــــردي واغوســته غـــرونه

د نسيب ادبي او فني لوازم او ښېګڼي خو دا دي چې شاعر خپل مقصد ته يوه ډېره مناسبه او سمه لار پيدا کي او خپل اروېدونکی په خوږو الفاظو او په زړه پوري مضمون داسي راکښېباسي، چې د ده هغه اصلي مقصد په پوره زړه او مطمئن نفس واروي. د قصيدې مضامين سره پوري او متناسب وي استحالت عقلي ونه لري[١٣].

درانه او خواتوري کلمات پکښې نه وي اوکه ستاينه کوي هغه هم په داسي ډول وي چې ادب، نزاکت او د مادح او ممدوح مقام پکښې خوندي سوی وي. د ښکارندوی د قصيدې نسيب خو يو د ښکلا بهير او د جمال انځور او د ښايست بېخي ښه منظر دئ، هر بيت يې پر خپل ځای ښه ښکاري او د ښکلا ترجماني کوي، مثلاً د ګلو ښه بوی خو هر څوك ستايي، مګر دغه مقصد په فني ډول او لطيف تشبيه سره اداکول د پياوړي شاعرکار دئ، وايي:

هـــر پلو د ګلو ورم دئ لـــونلی
ته وا راغله له ختنه کاروانونه

---

[١٢] طبقات ناصري.

[١٣] المعجم في معايير اشعار العجم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته د پښتو د تشبيه له نازکو اداتو څخه ته وا داسي لطافت لري چي د ختن دکاروانو ورمې ډېري خوندوري کوي او مضمون د حقيقت خوا ته نزدې کوي، له اغراقه يې پاکوي، ځکه چي اصلاً خو د ختن کاروانونه او هغه هم په مشکونډېيو بار نه دي راغلي، مګر شاعر په خپل ادبي اعجاز د پسرلي له ګلو څخه دغسي ورم تون جوړوي.

د قصيدې خورا دقيق او ځيرتابه ځاى هغه دئ، چي شاعر خپل مقصد ته هڅه کوي او غواړي چي ستايني يا وېرني يا کوم بل مقصد ته مخه کي. په فني ژبه دغه تخلص يا ګرېز د شاعر په مهارت اړه لري، چي رکيك او سپك نه سي. منوچهري د يوه نوروزي او بهاري نسيب په پاى کي د خپل ممدوح ابوسهل زوزني ستايني ته داسي دګرېز لاره مومي :

شاخ بنفشه بر سر زانو نهاده سر

مانندهٔ مخـالف بوسـهل زوزنی

دا تخلص خو ظاهراً ډېر ښه او ماهرانه ښکاري، مګر په انتقادي نظر خو لږ څه سپکي هم لري، ځکه که دلته د بوسهل زوزني مدح مطلب وي نو د ده د مخالف تشبيه له شاخ بنفشه سره چي ډېر دلچسپ او ښکلي او لطيف شى دئ ناوړه خبره ده.

خو د ښکارندوى تخلص د حسن ادا او صنعتي لطافته ډك دئ او دلته د بلبل ستايني چي د پسرلي دګلونو په مدح کي خواږه ږغونه راباسي يادوي او په يوه خوږه تشبيه داسي دګرېز لاره ځان ته پيداکوي :

نه به چوني په ستاينو د جنډيو موږ سي

نه به مـــــوږ سم د سلــطان په صفتونه

د شـــنسب دکـــهاله خـــتلى لـــمر دئ

د پسرلي په دود ودان لــه ده رغـــــونه

تر دې وروسته شاعر د ستايني ډګر ته وردانګي او دا ستاينه ټوله رزمي رنګ لري او د غوري سلطان مړاني، لښکرکښۍ، بريالتياوي، زغلونه او يونونه يادوي. د تورو ځلا، د زمريو يرغل، د مځکي فتوحات، د زلمو جنګي کارنامې، د هند د تورو مځکو لوټونه، د جګړنو بهېرونه د ده د ستايني موضوعونه دي، مګر د ستايني دا ټول شاعرانه زيار او هڅه پر داسي خوا روانه ده، چي کوم فني عيب نه لري، تشبيهونه او استعارې او کله کله اغراق خو د شاعرۍ ښکلي پلوونه دي، مګر د ښکارندوى په دغو صنعتي تخليقاتو کي کوم عقلي استحالت نسته او دا د ده کمال دئ، چي د شعوري صنايعو په پېچوموکي داسي ګرزي راګرزي چي د انساني تصور او تعقل له دايرې څخه نه وزي، چي سبا فني نقادان د ده شعر ته ګوته ونيسي او ووايي چي شاعر د مداحۍ په ځپوکي هسي لاهو سوى دئ، چي د تعقل تر خند دباندي وتلى دئ.

مثلا شمس الدين محمد بن قيس رازي د اووم هجري قرن نقاد د انوري دا بيت د عقلي استحالت له پلوه غندي او دا د ده د شعر ناوليتوب بولي، چي خپل ممدوح په داسي ډول ستايي چي عقل يې نه مني، انوري وايي:

اگـــــر فـــنا در هســتی بگل براند ايد

ترا چه باك نه ذات تو مستعد فناست

داسي فني عيوب د لويو او مشهورو شاعرانو په آثاروکي هم ليدل کېږي، د عربو متنبي غوندي شاعر هم د مداحۍ په زغل کي داسي ټکرونه خوري، چي وروستني کره کتونکي د ده دا بيت ډېر غندي او هغه رازي وايي چي په دې بيت کي متنبي د خپلي مور پر اوږو سپرېږي او د ممدوح مخي ته ځي :

لواستطعت رکبت الناس کلهم

الی ســـعيد بن عـــبدالله بعرانا

يعني که ماکولاى سواى ټوله خلك به مي اوښان کړي واى او پر هغو باندي به سپور د سعيد حضور ته تللى واى.

رشتيا هم دا ده، چي د شاعر دغه مضمون آفريني او ستاينه ډېره بارده او رکيکه ده او د انتقادګوته ورته نيوله کېږي.

اوس نو تاسي د ښکارندوى دغه طبيعي او معقوله ستاينه چي له عقلي استحالته تشه ده او هيڅ رکاکت نه لري هم لوستلاى سواى، چي څو بيتونه يې را اخلم :

په جـــــويو جوپو جـــګړن يې هـــند ته يون کا

چي د غــــــور بادار همت کــــا په زغـــــلونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

څـــپان ســـيند يې هــــــــم له ډاره ايلايي کا
پر اوږدو وږي د غـــــــوريانو ښــــــه اېږونه[14]
په هـــــــر کال اټك د ده ښـــه راغـــلی کاندي
غــــوړوي په څنډو خـــپل پاســـــته سالونه
پښـــتونخوا ښکلي زلمي چي څغلي هند ته
نو آغلــــيه پېـــــــغله کانـــدي اتڼــــــــونه

دلته به موږ د تاريخ هغه وقوعي او رشتياني مناظر را په ياد کو، چي د غوريانو کاروانونه هند ته روان دي او د اباسين پر څپانو اوبو باندي د دوی بېړۍ نڅا کوي او د سيند غاړي په پستو رېګو فرش دي او په دې خوښي کي ښکلي پېغلي د اټك پر ګذرګاه خاندي او ناڅي.

ښايي چي ځيني ښاغلي لوستونکي به دلته دا غواړي چي د پښتو قصيدې فکري ذخيره او د ستايني د دغي قصيدو اجتماعي او ادبي اړخونه او د شاعر د فکر قدر او قيمت په تولني تطورکي په انتقادي نظر اوکره کتني سره واروي.

خو زه به دغه مباحث د دې څېړني اخيرنيو برخو ته پرېږدم، مګر دا نکته به اوس هم ووايم چي د پښتو شاعر د تفکر او تخيل جولانګاه هم د پښتو او پښتونوالي ښکلی او واقعي غولی دئ او دغه پښتانه زلمي چي د جګړې مهيب ډګر ته په خندا او نڅا راغلي او د يوه لوی ملي مقصد له پاره سرونه بايلي دوی له کانو بوټو څخه نه دي پيدا سوي.

دغه ښايسته او آغلي پېغلي د دوی خوندي مېندي او خپلي دي، پر دوی خپل زلمي ګران دي خو بيا هم دوی د فراق او بېلتانه پر وخت له خوښۍ او نشاطه اتڼونه کوي او خپله خوښي د اتڼ او نڅا په ژبه ووږونکو ننداروکي ښکاره کوي.

دا ولي ؟ ځکه دلته يو ملي لوړ هدف او لوړه غايه مخي ته ده او دغه هم د پښتانه شاعر او پښتو ادب هغه امتيازي ټکی دئ.

قصيده د روښانيانو په مکتب کي

تر غوري دوري وروسته د پښتو ادب په تسلسل کي يوه ناوړه تشه سته، ځکه چي له (۶۰۰ هـ څخه تر ۹۰۰ هـ) پوري موږ ډېر لږ آثار اوس په لاس کي لرو او په خاصه توګه بيا په دغو درو سوو کالو کي د قصيدې نمونه تر هغه وخته نه لرو، چي د پير روښان پياوړي شاګردان لکه دولت او انصاري او ارزاني او مخلص او نور تر (۹۵۰ هـ) وروسته په قصيده خوانۍ پيل کوي.

دا رکود او انفصال طبيعي هم دئ، ځکه چي تر (۶۱۸ هـ) وروسته د چنګيز وحشي يرغلونه پر پښتونخوا راغله، دوی د غزنويانو او د غوريانو د عظمت مانۍ په غزني او باميان او فېروزکوه او هرات او بلخ کي ونړولې او بيا هم ګوډ تېمور دا هيواد پسي سپېره کی، په دغو تاړاکو او يرغلو کي چي غټ غټ ښارونه په سپېرو ډاګو بدلېدل او يو متنفس هم نه پاتېدی نو هلته علم او ادب او پوهنه هم پوپناه کېدل او پښتانه هم د لويو غرو سرو ته ختل چي له دې وحشيانه تاړاکه ځانونه وژغوري.

دلته نو د دوی سلسله له غوره سره وشلېدله او کوم وخت چي ابن بطوطه عربي سياح تر پښتونخوا د هند خوا ته تېرېږي د ده په قول افغانان د سليمان د غرو په سلسلو کي خپاره او مېشته وو او هم له دغه سببه د قصيدې تسلسل دغه درې پېړۍ له خپله لرغوني کانون سره پرې کړی ښکاري.

مګر کله چي د لسمي هجري پېړۍ په نيمايي کي بيا د پير روښان په فکري او ادبي مکتب کي قصيده نه په هغه قوت او

---

[14] اير : کښتۍ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

انجام ښکاره کیږي نو موږ ته دا خبره زباتیږي، چي په دغه تشه دوره کي به هم قصیده په ادب کي وه خو که تر اوسه د دې دورې د قصیدې نمونې زموږ لاس ته نه وي راغلي له سابق او لاحقه دا معلومولای سو، چي دا طلایي مزي بالکل نه وو شلېدلي او د غورې دربار د قصیده سرایانو لرغوني روایات د لسمي او یوولسمي پېړۍ د شاعرانو په مخ کي پراته او موجود وه.

په دغو وختو کي پښتو قصیده د پیر روښان او بیا د خوشحال خان په مکتب کي وروزله سوه، مګر پس له غوري درباره درې پېړۍ د قصیدې نمونې اوس موږ نه لرو، خو بیا چي د پیر روښان په روحاني بزم کي وځلېدله نو رنګ او جوله یې بالکل بېله وه، یعني هغه قصیده چي په غوري دربارکي په فني او ادبي ګڼېو ښکلې د مدح او رثا له پاره ویله کېده د پیر روښان په بزم کي خاص د تصوف او الهي تفکر په رنګ رنګېدلې راووته. د روښانیانو قصیدې خو د وحدت او تصوف په افکارو ډکي او غني دي، مګر د صنعت او ادب او بیان له پلوه وچي کلکي او بې خونده او تشي توري دي او د دوی د شاعرۍ او فني کمال او صنعتي جمال خوا سپېره ښکاري.

د ارزاني او میرزا قصاید :

د دولت او ارزاني او انصاري کوم قصاید چي اوس موږ ته پاته دي د مضمون او انسجام له پلوه بالکل نوي کړه وړه لري او داسي ښکاري چي د سنایي تر فکري تحول وروسته د تصوف او حکمت او موعظت قصاید او بیا فخرالدین عراقي د جذبې او حاله ډکي ویناوي په دغو اوقاتو کي دوني مقبولي سوي وې، چي د رندانو او زړو د خاوندانو بزمونه هم په دغو خبرو تاوده وه او د پیر روښان د مکتب شاګردان هم ټوله په دغو مردافګنو میو مست وه.

د سنایي وجد او حال، د عراقي درد او سوز، د مولانا جلال الدین بلخي مستي او نشاط او د وحدت په متلاطم دریاب کي د دوی لاهو کېدل، د روښانیانو د قصیدو اصله شمزۍ ده، مګر فرق دوني دئ چي د روښان په مکتب کي ادبي قدرت او د شاعریت حقیقي جلوې ډېري کمي دي. نه هغه شاعرانه اقتدار او طمطراق سته، کوم چي د غزنوي او غوري دورو په قصایدو کي لیدل کیږي، او نه هغه مترنم او د انګازو او خوند او ښکلا ډک کیف سته چي موږ دمخه د اسعد او ښکارندوی په قصیدو کي ولید.

که څوك د روښانیانو دواوین په انتقادي نظر وګوري او د صنعتي ښکلا تجلیات هلته نه مومي او د دوی په بیان او کلام کي د خوند او ذوق کمی حس کوي نو باید چي د روښانیانو ادب او خاص بیا قصیده وچه او له صنعتي او ادبي ښکلاوو څخه تشه وبولي او دا د پښتو ادب یوه خاصه دوره ده، چي موږ یې په ادبي انحطاط قایل یو او ښایي چي دا هم د هغه خاص کیف اثر وي، چي دغه پښتانه روښانیان په هند کي له محیط څخه لیري پاته سوي او له پخوانو ادبي روایاتو او ښکلاوو څخه بیرته سوي وه. نو ځکه د دوی په کلام کي هغه خوږوالی او هغه پیاوړتوب نه و، چي موږ یې د اسلافو په آثارو کي په ښکاره ډول وینو.

ښایي چي ځیني پوهان به د دغه ادبي رکود او تیارې علت دا وګڼي، چي روښانیانو په پښتو ادب او قصیده کي د تصوف او عرفان او الهیت روح پو کړی دئ او دغه مضامین د دوی غایي مقصد او هدف و، نو ځکه د شعر په ښکلا او د ادب په ذهني تخلیقاتو پسې نه ګرځېدل.

مګر دا خبره هم د دوی عذر نه پر ځای کوي، ځکه چي تصوف او عرفاني مضامین خو د شرقي ادب او فارسي قصیدې چاشني وه او د خوند او خوږوالي او مستۍ او نشاط سبب یې سول او په دغه رنګ کي ځیني ادبي شهکارونه لکه حدیقه او مثنوي لرو، چي تصوف په هیڅ ډول د هغو آثارو ادبي مقام او صنعتي او هنري قیمت نه دئ ورکښته کړی.

نو ځکه د روښانیانو د دورې ادبي انحطاط پخپله د دوی د هنري لیاقت لږوالي ته منسوبوو او دا وایو، چي تر دوی وروسته د خوشحال خان له ادبي نهضته سره بیرته قصیده په هغه پخواني آب و تاب ژوندۍ سوېده.

میرزا انصاري چي په (۱۰۴۰ هـ) د دکن په یوه جګړه کي وژل سوی او د روښان پیر لمسي دئ په یوه قصیده کي عرفاني معروفي خبري په داسي ډول کوي، چي هیڅ ادبي خوند یا صنعتي ښکلا نه لري، دی وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

معشوقه چي حجاب واخلي		ترو عاشق به نزدېکت کا
آواز ښه واړه د يو دئ		ګهي قهر ګه رحمت کا
چي په زمکه په آسمان دي		د يوه مولا صفت کا
په هر صورت سامع پوهېږي		او سرود يې زيات لذت کا
عارفان به پرې خوښېږي		کم دليل ځني وحشت کا
هر واصل چي يګانه شي		نداره به د وحدت کا
په يوه کي دويم نشته		نه زياتی نه کمامت کا

اوس نزدې دغه مضمون ته د حضرت سنايي له ملکوتي ارغنونه دا نغمه واورئ، چي په څه قوت او سلاست او پوخوالي په فضا کي انګازې اچوي :

ممقدسی که قديمست از صفات کمال		نزهی که جليلست بر نعوت جلال
هر آنکه شربت سبحانی و اناالحق خورد		به تيغ غيرت او کشته در هزار قتال
زآهوان طريقت هر آنکه شير آمد		نهاده است به پايش هزارگونه شکال
زما زم ملکوتش کند دلم چون خون		مراست جام وصالش هميشه مالامال
بنغمه های مز امير عشق او مستم		شراب وصلش دايم مرا شدست حلال

(ديوان سنايي ۱۹۲ مخ)

اوس دغه مطالب د روښان پير د بل شاګرد يعني ارزاني خويشکي څخه هم واورئ، چي د زرم هجري کال په شاوخوا کي ژوندی دئ، دی وايي:

د اثبات په کور دننه		د احد ډېوه کړه بله
ستا زړه جام جهان نما دئ		او وې کاږه له بغله
يو څراغ دئ چي بلېږي		پوشيده دئ له احوله
د دغه څراغ رڼا ده		تر اعلی هم تر اسفله
چي منصور په سر د دار دئ		د انا لول يې ښيله
بايزيد سبحاني ولوست		د خپل زړه له هيکله؟
د ملا پر کتاب نشته		د رندانو له عمله
د کامل تخته ده پاکه		د دې غير له امله

همدغه مضمون ته ورته مضمون دمخه عراقي په داسي ښکلو او خوږو الفاظو په شاعرانه مهارت بيان کړی و :

(c) ketabton.com: The Digital Library

روشنان آئینه دل چون مصفا بینند			روی دلدار در آن آئینه پیدا بینند
از پس آئینه دزدیده برویش نگرند			جان فشانند بروکانرخ زیبا بینند
عارفان چونکه زانوار یقین سرمه کشد			دوست را هر نفس اندر همه اشیا بینند
در حقیقت دو جهان آئینه ایشانست			که بدو دررخ زیباش هویدا بینند

(دیوان عراقی ص ۷۵)

دلته نو اوس پخپله ښاغلي لوستونکي اټکل کولای سي، چي په غزنوي او غوري دوروکي خو پښتو قصیده اوره پر اوره له پارسي قصیدې سره تله او په ځینو خصایصوکي لا ځني دمخه کېده هم، مګر د روښانیانو په مکتب کي خو قصیده ژوندۍ وه، اما جوله او بڼه یې کورټ اوښتې وه او هغه لرغوني ښېګني او خوږتیاوي او د جړاو او سینګار ګېڼې یې نه درلودې. مګر دغه وچه کلکه او توره تیاره دوره اوږده نه سوه او خوشحال خان بیا د قصیدې دلربا ناوې په هغه سینګار او ښایست راوایسته چي په لفظي او معنوي خصایصو او فني معیارکي هغه لرغوني قصیدې ته ورته ده.

قادر داد :

هم له دغي ډلي څخه قادر داد د محمد زمان زوی د روښان پیر له کورنۍ څخه تر (۱۱۱۸ ق) پوري ژوندی و، چي پلار یې هند ته فرار سوی او هلته به مړ وي، دی هم اوږدې عرفاني غزلي لري، چي کله کله یې دغه غزلي د قصیدې درشل ته هم قدم ږدي.

د ورکي خزانې مؤلف (۱۳۹۵) د ده څه نظمونه راخوندي کړي دي، چي د روښان پیر د ادبي مکتب یو ورك پلو را روښانه کوي.

قادر داد د روښانیانو په صف کي د کریمداد بنګښ تر څنګ

(مګر وروسته) د دربېدلو حق لري. ځکه چي په کلام کي یې شعریت تر واصل، دروند ښکاري. عمومي موضوع خو یوه ده، مګر کله کله هنر

هم پکښې ځايېږي او سړی ویلای سي، چي غزل یې د شعر ښکلاوي لري، لکه :

چي مدام په زړه کي خـــــیال لري و جـــنګ ته
څوك به څه وایي دې مست شوخ و شنګ ته
چي پرې اه د عــــــــــاجــــــــزانو اثــر نه کـــه
د نرمۍ خــــوی به څه ســـتایي و ســـنګ ته
لـــکه زه چي د هجـــــران په اورګـذار شـــوم
خدای دي هسي ساعت پېښ نه که نهنګ ته
اندېښـــــني لـــکه خــــــــارونه رالګـــــیږي
په آرام مي اړخ نه لـــــــــګي پالــــــــنګ ته
عـــاقبت به ســـتا د غــم حـــصار ته پرېوزم
چي ارتاو دي کـــــــړم د میني وکـــــړنګ ته
د تهمت درســـته رقیب کړه په مـــا تشه
د غضب توره په لاس ګرځي و څنګ ته
رقیبان د کوڅې سپي شوه قـــادر داده !
مـــــدام غـــاپي د دین وړي ملـــنګ ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ورکه خزانه ۱/۱۱۳)

د قادر داد د کلام په نمونو کي یوه اوږده قصیده هم سته، چي په دې ډول شروع کیږي :

ابتدا چي د حمل په درست جهان شي
زمکه سبزه زرغونه هم کوهستان شي
رنگا رنگ گلونه گل شي په چمن کي
ډېر عالـــم یې و دیدن ته نگـــران شي
چي زېلي د خــزان ښایست بیا مــومي
آه سرد بیرون له جس په ســـندان شي
(الخ)

د تشبیب په سینگارولو کي د ده قدرت دغوني دئ، مگر په تخلص او گرېز کي څه له شاعرانه مهارته کار اخلي او په هنر ځان خپل عرفاني او تلقیني مطلب ته نزدې کوي :

عـــندلیب په ډېر هـــــوس تر گلو گرځي
مړاوی گل په پرېشاني کي خــندان شي
له مـــاضي فـــراقه ژاړي و چـــــمن ته
ترس مي نه له مستقبل غم د هجران شي
دا اتکل یې هــــومره نه دئ په خاطر کي
چي به بیا دا زمـــا جـمع زړه پرېشان شي
نه به زه تر تله اوســــم په جـــــــهان کي
نه به پاته جـــوړ دا هسي گلســـتان شي
یا به زه وړاندي لـــه گلــــــه جدا کـــــیږم
یا به وړاندي تر ما پېښ پر گل خزان شي

په دې ډول دی ورو ورو ځان مقصد ته څرمه کوي او د خزان مناظر، د گلو مړاوتوب، د پاڼو رژېدنگ، د سمسورو باغونو خمسوري تصویر کوي، خو ښه په پای کي وایي :

بې وفا دنیا به پاتي شي له واړو
په ارمان به ځني ولاړ شیفتگان شي
له دارا له سکندر یې وفا نکړه
څه امید په دغه بې وفا دوران شي
اورنگزېب ولي پادشاه تر دنیا تېر شو
چي د عدل یې تعریف په هندوستان شي
چي دا هومره نصیحت کړم باور وکړه
ځان ته وایم تش مذکور د دیگران شي
همه واړه عیب وینم پخپل ځان کي
که بهانه په خوله دا نور نور آدمیان شي
هیڅ سړی به غلط نه ځي قادرداده !
که پیرو د انصاري بایزید روښان شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کریمداد بنگښ په دېوان کې قصاید :

د پښتو ادب د قصیدې په اوږده تاریخ کې چې کله موږ د غوري دورې تر لوړو او ښکلو قصیدو راتېر سو نو د روښاني مکتب له بې خوندو منظوماتو سره مخامخ کېږو او داسي وینو، چې تر (۸۰۰ ق) را په دې خوا پر پښتو ادب باندي د هنري رکود او د ښکلا د فقر دوره راغلې ده. مګر کله کله پخپله په دغه ډله کي ځیني د ذوق خاوندان او د هنر او ښکلا روزونکي شاعران هم پیدا سوي دي، چې له هغو څخه یو کریمداد دئ، چې په دري شعر کي ځان "عیشي" بولي.

د روښاني ډلي د منظوماتو په لړ کي د کریمداد ځیني قصیده وشمه منظومې د هېرولو وړ نه دي. د ده دېوان اکثر په هغو اوږدو تغزلاتو ډك دئ، چې سړی یې غزل نه سي بللای، خو د قصیدې ټول خصوصیات او تعریفونه هم نه لري.

کریمداد هم عمر په هندوستان کي تېراوه، په قوم بنګښ و، ځیني فارسي غزلي هم د دېوان په پای کي لري، چې ادبي ارزښت یې متوسط دئ، مګر د پښتو وینا یې تر نورو روښانیانو قوي ښکاري او سړی ویلای سي، چې کریمداد یو ناظم و، چې د شعر درشل ته ور نزدې سوی و.

د کریمداد د زوکړې ځای د هند شمس آباد او د استوګني ځای رشید آباد و، او دا ځای هغه رشید خان آباد کړی دئ چې د روښان پیر له لمسیانو څخه و، او د هندوستان کورګاني پاچهانو هلته فراره کړی او په (۱۰۲۹ هـ ق) کال یې د اورنګ آباد په صوبه کي مځکي اوکروندې د جاګیر په ډول ورکړې وې، دی وایي :

زما ځای د قــــناعت رشید آباد دئ

که هر څو ښهرونه ډېر دي بې شماره

د ماثر الامراء خاوند لیکي :

"رشید خان در سنهٔ ۱۰۵۸ ق در صوبه داری نادیر بساط هستی در نورد، در شمس آباد دیهي آباد کرده، با غ طرح انداخته، نعش او را برده همانجا مدفون ساختند"، (مآثر دوهم ټوك، ۱۸۹۰ م)

نو کریمداد هم په شمس آباد کي د رشید خان په دغه کلي کي اوسېدی، چې وروسته رشید آباد سو، دی وایي :

دریغا سیر گلگشت رشــــید آباد میــخواهم

تماشای پری رویان شــمس آباد میــــخواهم

می و معشوق گلرخسار و آواز خوش مطرب

کنار گنگ و سرو ســــوسن آزاد مــیخواهم

(د کریمداد دېوان، ص ۹۸)

کریمداد چې په دري ژبه کوم خواږه اشعار ویلي دي، خپل تخلص (عیشی) او قوم بنګښ داسي ښیي :

عیشی ام بنگشی ام خاك رهم

دین و دل باخــــته در راه تو ام

په هر صورت د کریمداد ژوند تر (۱۰۵۸ ق) پوري چې رشید خان مري یقیني دئ، پس له دې نه ده معلومه چې په هند کي و، که بیرته خپل وطن تیرا او بنګښو ته راغلی وي که یه؟

کریمداد په روښاني مکتب کي لوړ ځای لري، ځکه چې د ده د بیان قوت په دواړو ژبو پښتو او دري کي ځلیږي، او داسي ښکاري چې د عرفان په څرګندولو او بیانولو کي خپل هنري استعداد هم لري، او د ده ویناوي تشي بې خوندي منظومې نه دي.

تاسي وګورئ چې هنري استعداد څنګه د یوه هنرمن په تخلیقاتو کي اثر کوي، او خپله اغېزه ښکاره کوي. خبري هغه خبري دي چې دولت او میرزا انصاري یا پخپله روښان پیر په خیرالبیان کي کړي دي. مګر کله چې د عرفان هغه زر د یوه ماهر زرګر په لاس ورغلي دي نو ده پخپل هنري مهارت هغه داسي سينګار او جراو کړي دي، چې د ښکلا یوه دلکشه نمونه ده، او سړی چې یې لولي نو خوند ځني اخلي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د عاشق په نظر ګورئ		د محبوب د مخ جمال دئ
توري زلفي يې خورې کړې		پر سپين مخ يې ابښی خال دئ
ګهي سرو د چمن شي		بيا جنبش يې پر خپل حال دئ
ګه بلبل خوش الحان شي		ګه طوطي شېرين مقال دئ
توري سترګي يې مکحولي		هم يې قد په اعتدال دئ
بيا عجب يې کړې وروځي		چي تشبيه يې په هلال دئ
درست مجلس يې په مى مست که		څه عجب ساقي کلال (؟) دئ
موجودات يې برګ بر شه		د وحدت د با غ نهال دئ
ګهي ساز ګهي يې مات کا		دی د کل بانډو کلال دئ
ساتندوی د زنده سرو		د جمله حيوانو ګوال دئ
د اسلام په لوړه وخوت		بانګ يې وواپه بلال دئ
مقلد پکښې بندي شو		دا تقليد بې مثله جال دئ
چي له دې دامه بېرون شو		پر هغه ديدن حلال دئ
دا ديدن به هغه کاندي		هر چي تېر تر سر و مال دئ
چي يې آئينه شوه رنګه		پر هغه ديدن محال دئ
ذميمه اوصاف به څو که		هر چي حميده خصال دئ
له بدئ به تل پرهېز که		چي پسنديده افعال دئ
کريمداد دا بيان کښلی		په زر شپږ پنځوسم کال دئ
يادګاري يې ده پرې ابښې		بيان کړی يې خپل حال دئ
هر چي راشي پر دا دنيا		عاقبت يې ارتحال دئ

د کريمداد بنګښ د قصايدو هنري خوا :

کريمداد کله د قصيده سرايانو پر سنت برابر اول د بهار د مناظرو تشبيب لري، او بيا خپلو عرفاني او تلقيني مطالبو ته تخلص او ګرېز کوي، او دلته نو سړی دا مني چي زموږ د پښتو ادبياتو کړئ د لوی افغانستان په سلسلة الذهب پوري نښلي، او هغه رنګه مطالب چي سنايي پخپلو عرفاني او اخلاقي قصيدو کي ځای کړي وو، دکريمداد په کلام کي هم هغسي ښکاري، لکه دا قصيده :

تشبيب

ښه نسيم چي زېری راوړی له بهاره		عندليب مي په فغان شه تر ګلزاره
په وصال يې د ګل ډېره خوښي وشوه		چي په ځان يې محنت وشکاو له خاره
په چمن يې له ګلبانګه شراشور که		په هر هر نفس يې ذوق دئ له دلداره
د نيسان او رو مدد ورسره وکه		په هر لور ګلونو وتړل قطاره
مست بلبل لکه خليل پکي جاروزي		د نمرود اور شه څرګند له لاله زاره
د لاله پياله له سرو شرابو پر شوه		نرګس سترګي کړې ور پورته له خماره
څه راحت به له ژوندونه که په بخره		چي په هسي ښه موسم ګرزې بې ياره

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تخلص بیتونه

په جهان کي تفرج په تجربه کړي دغه زمکه لګدکوبه د هر چا شوه		لا څونه يې مقيم شوې له رفتاره چي مقيمه پخپل ځای وې نه د واره

اصل مطلب ته ګرېز

له طلبه يو زمان فراغت مه کړه		خبر ته شه له هر ملکه له دياره
حماقت به دي بدل په پوهه نه شي		څو له کوره دي سفر وي تر بازاره
افرينش واړه پر تا دئ نثار شوی		د خسيس په دود لاس مه وړه تر سناره
قافله دي د همت اوده په خوب ده		ته په بانګ د استغنا يې کړه بيداره
سرو ځان د آزادۍ و ملك ته ويوست		مېوه داري ونې لاندي وي تر باره
قلب زر به دي قبول پر صراف نشي		څو يې ور نه وړې د عقل تر معياره
په تحقيق به تر انجامه ورسېږي		هره چار چي په اخلاص کړي اختياره
د رښتيني ميني قياس کړه له پتنګه		چي يې خپله هستي ځار کړه تر نګاره
د اشنا ميني مي زړه هسي دوه نيم که		چي تشبيه يې په څه نشي بې اناره
خشك و تر به يې يکباره سره بل که		په هر زړه چي شي د عشق شعله حراره
شراشور به د ديدن په اهل ګډ که		که يو ځل په جلوه ګا شي غمګساره
توري زلفي تاريکي دي لکه ليله		تجلی يې د مخ زياته له نهاره
څوك له شوقه بې تسبيح که تل تر تله		او د ځينو سريکار شه له زناره
له عاشق سره يکتا شو بې پيونده		په حجاب کي يې مخ پټ که له اغياره
له صوفي سره کلام د تصوف که		او له رنده ميخواره سره ميخواره
که ګذر يې د قبور په عالم وشي		شهيدان به ژوندي پاڅي له مزاره
چي هر ښهر دي معدن دئ د حورانو		تر بهښته دي کم نه وينم هندوباره
ښايسته يې په هر لوري په څو لونه		آراسته يې په انهار او په اشجاره
په خوبۍ دي هيڅ د يار برابر نه دئ		تجربه ده ډېره کړې په ډېر واره
د ما ځای د قناعت رشيد آباد دئ		که هر څو ښهرونه ډېر دي بې شماره
د "کريم" په دود به ژاړي د زړه ويني		هر چي بېل شو د دوستانو له قطاره

يو زمان له درد و غمه نه خلاصيږي
بېلـــتانه مي رڼا ورځ کـــــړه شب تاره
(دېوان، ص ٤٠)

دکريمداد ادبي او هنري استعداد په دواړو ژبوکي سره برابر دئ، او هغه دا چي ده د روښاني مکتب قصيده له رکوده او بې خوندۍ څخه را ايستلې او بيا يې د هنر پر ښکلي تخت کښېنولې ده. علت يې هم دا دئ چي ده په دري ژبه کي هم دغوني غښتلی لاس درلودی، چي دلته يې يوه غزل رانقلوم :

(c) ketabton.com: The Digital Library

چو بلبل هر زمان آشفته گرد چمن گریم
بیاد قامت رویش بسر و یاسمن گریم
چو میرم در غمت ای جان ! بیا بعد از وفاتم بین
که از سوز، درون پنهان زمردم در کفن گریم
دلم خون شد، زحسرت تا بکی چون پیر کنعانی
جدا از یوسف خود مانده در بیت الحزن گریم
چنان در محنت راه و بلای منزل افتادم
که گاه از هجر یار و گاه بر یاد وطن گریم
گهی بر شورش و افغان مجنون نغمه یی گریم
گهی در بیستون با ناله های کوهکن گریم
ندارم همدمی اندر همه گیتی، مرا آن به که
در پیغوله غم، بعد ازین با خویشتن گریم
کجا از محرمان بزم وصل او شوم "عیشی" !
پس این کز شوق او چون شمع در هر انجمن گریم

(دېوان، ص ۹۰)

واصل :

د ده نوم پخوا موږ اروېدلی و، خو ښه مو نه پېژاند. په (۱۳۵۳ ش) کال ښاغلي پوهاند رشاد د ده څو نظمونه خپاره کړل، چي د ارزاني او دولت او انصاري غوندي يې سرى په فکري لحاظ د روښاني فکر يوه کړۍ ګڼلای سي. خو په کلام کي يې هنري او شاعرانه ارزښتونه لږ دي.
په دغو خپرو سوو نظمونو کي يو څو اوږدې غزلي سته، چي د قصيدې تر تعريف لاندي نه راځي، خو په (۳۵) مخ کي :

هر چي يو سړی افګار شي ځيني دی غواړي ارمان کا		عيال درست پسې بيمار شي څوك د خپل صورت په ډار شي

قصيده ده چي (۳۵) بيته لري او په پای کي يې داسي ختموي :

نصيحت د کاملانو په اسلام باندي اقرار که هيڅ حيوان په لاري نه ځي وجود ونه د چندڼ ده		د نادان علاج په ډار شي چي يې سر په ذوالفقار شي څو علاج يې په اوسار شي نوس يې عين تور د ښامار شي

"واصـــــل" واړه اجـــــاره کړه
تر حضور ديدن يې جار شي

دا سړی که څه هم د خوشحال خان معاصر او د لسم قرن ژوندی ښکاري، مګر په کلام کي يې کټ مټ د روښانيانو د نظم

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړو قصیدو خصایص لیدل کیږي، او په هغه ژبه ګڼه دئ، چي میرزا او دولت او ارزاني مو دمخه ولیدل.
اورکزی :
د ده نوم نه دئ معلوم، د قادر داد او د هند د روښانیانو سره محشور او معاصر و. داسي ښکاري چي د قادر داد تر مرګ وروسته هم ژوندی پاته سوی دئ (حدود ۱۱۷۵ ق). په غزل کي یې څه هنري ښکلا ځلیږي، خو په قصیده کي یې خوند نسته او نه په بحث او کره کتنه ارزي. خو دوني به ووایو، چي د روښان په مکتب کي د ذوق خاوندان او ځیني ښه شاعران هم لرو، چي د دوی قصیدې د پښتو ادب د تاریخ په تندي کي ځای نیسي او سړی ویلای سي، چي دا شعر دئ او تش بې خونده نظم نه دئ.

میر خان روښاني :
د دولت لواڼي په دېوان کي (ص ۲۵۲ د کابل طبع) یوه اوږده قصیده د میر خان په نامه سته، چي تر (۱۰۰) بیتو زیاته ده. دا سړی هم د روښاني مکتب شاګرد ښکاري، مګر کله چي دولت ژوندی و (۱۰۶۸ ق) ښایي دا روښاني ناظم به مړ و. دولت د ګنج عارفین تر بیان وروسته چي د رسول) معجزات دي دا قصیده د دغي اصطلاح په شرحه کي راوړې ده، چي داسي شروع کیږي :

نن مي زړه له خفي ګنج که څو وینا		مخفي ګنج دئ بې شریکه بې همتا
یو عجیب ښایسته نور و بې مثاله		منزه له سبزو سرخه هم بیضا
نه یې رنګ نه یې مثال شته نه یې لوری		پاك ساده او منزه و تعالی
هم کامل هم مکمل او هم غني و		پاك له فقره له نقصانه له فنا
د غفلت او د نیسان اثر پرې نه و		دی علیم او خبیر و توانا
لوی علیم چي و خپل ذات و ته نظر که		یکباره شو پر خپل ذات باندي شیدا
چي دغه رڼا څرګنده شوه صبا شو		هر چي و له ده رڼا شوه هویدا
لوح، قلم، بهشت دوزخ له ده څرګند شو		عرش، کرسي، آفتاب و ماه ارض و سما

دا د ځینو صوفیانو هغه عقیده ده چي د (الله نورالسموات والارض) پر اساس یې دغه نور د کایناتو منبع ګڼي او بیا په دغه رڼا کي د رسالت او امامت مقام ښیي، او د رسول او اصحابو ستاینې کوي. خو په پای کي وایي :

اطاعت د حقي لاري پر تا فـــرض و
که عاقل یې اعتراض کړه له جهلا

وروسته څو بیته لري، ګمان کوم چي غلط به چاپ سوي وي، خو په دې بیتو کي خلك د روښان پیر لاري منلو ته راغواړي :

هر چي لار یې وي له خدای څخه موندلې		که نېکبخت یې وروپسې کړه اقتدا
رسالت د عارفانو که و حق ته		مشتاقان له خپله یاره که اشنا
ګماني سحاب یې درست له دلدار واخیست		له شها سره تل راز د عرفا

اې میرخانه ! قسمت شوی په ازل دئ
انتها راجـــــــــع همــــــــېش د ابتدا
(ص ۱۵۲ د دولت دېوان)

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو په دغه ډول میر خان هم د روښاني ډلي په ناظمانو کي د قصیدې خاوندګڼل کېږي. مګر څنګه قصیده؟ چي شعر خو نه دئ مګر نظم به وي.

د دولت لوڼ قصیده سرایي :

د پښتو ادب د روښاني ډلي په شاعرانو کي دولت لوڼ د داداو زوی هم نه سو هېرولای، دی پخپله ځان داسي ښيي :

اې دولته روښـــاني
حسن خېله نوحاني

بل ځای هم وايي :

د کمکوټي ثنا مـــکړه
د داداو نوحاني زويه

نوحاني خو د پښتو لوڼ یا لوانې يو هندی سوی شکل ښکاري، او په دې بیت کي خپل ځان ښه راښيي :

شیخ دولت مي نوم دئ هـــاتف ایښی
پر زبان د خلکو یاد "فقیر دولت" یم

دولت خو په پښتو د غونډ دېوان خاوند دئ، او د پښتو نور شاعران يې هم په شاعري مني. خوشحال خان غوندي لوی شخصیت هم د ده وزن په پښتو شاعري کي داسي اټکلوي :

بل دولت فقـــیر درې پاوه
زه ترې څو شپرشاهي تېر
(دېوان، ص ۳۸٦)

نور شاعران يې هم داسي ستايي :

د فقیر پښتو خـــبري
لکه سپیني مرغلري
(ارزاني)

دولت ځان د میا روښان لاس په لاس مرید او شاګردګڼي :

زه فقیر دولت مرید د میا روښان یم
له فتراکه به يې نه کاږم آسـان لاس

له دې څخه ښکاري چي دی د روښان معاصر، ارادتمن او د (۹۸۰ هـ) کال د شاوخوا سړی دئ چي باید د (۹٦۰ هـ) په حدودو کي زوکړی وي، او ژوندون يې تر (۱۰٦۸ هـ ق) پوري یقیني دئ، ځکه چي په همدغه کال يې د الهداد انصاري ویرنه (مرثیه) ویلې ده.

د دولت ژوند هم اکثر په هند کي تېر سوی او د رشید آباد او دکن په سیمو کي رورد دئ، او پخپل دېوان کي هغه افکار او عقاید ځايوي، چي د پیر روښان د مکتب شاګردان يې لري. دی د قرآن او سنت او شریعت او سني مذهب تابع دئ او د خپلي شاعرۍ باغ د عرفان او دیني افکارو په ګلونو سمسوروي.

دېوان يې په (۱۳۵۳ ش) کال د پښتو ټولني په همت په (۲۷۹) مخه کي له کابله خپور سوی دئ.

د دولت شعرونه خو د عرفاني او دیني قالب په محدودو لرګیو کي راګیر سوي او ډېري اوږدې قصیدې لري، او هغه چي د غزل په قالب کي اچول سوي دي هغه هم د غزل تر محدود قالب کله کله وزي او د تغزل شکل مومي. ښاغلي پوهاند رشاد هڅه کړې ده، چي د ده ځیني شعرونه د خلیل بن احمد په عروضي قالب کي کښېباسي، او د عروضي تقطیع په کړاو يې اخته کي، (وګورئ د ده د مطبوع دېوان مقدمه، تر ۱۹ مخ وروسته). دغه هڅه خو د علمي پلوه ښه او په زړه پوري ده، مګر د پښتو ژبې له طبیعته او جوړښته سره سمه نه ښکاري مثلاً دا بیت :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ای چي دايم يې جاجا څرګند
نه وينم غير بې له تا څـــرګند

دا خو سپك بحر (فاعلاتن – مفاعلن – فع لان) دئ، مګر زه داسې ګمان کوم چي د پښتو عروضي طبيعت د آريايي ژبو له وزمونو سره نښلي، او د دولت ګرده شعرونه به په عربي قالبونو کي اچول مشکل وي.

که موږ په روښاني ډله کي دولت ته کومه درجه ټاکو نو بايد چي د شاعرۍ پر ډګر دی تر کريمداد وروسته د ارزاني او مخلص تر څنګ ودروو. خو په فکري لحاظ محقق ښکاري، او توحيد له اتحاد او حلوله بيانوي :

د توحيد وينا يې شوه پر زړه نزوله
مـــــبرا له اتحـــــــــاده هم حـــلوله

بل ځای وايي :

د يقـــــــــين په نظر يو راته ښـــــکاره شو
له اوله چي مي څوك په نظر سل کوت

قرآن وايي :

(چيري چي مخ کئ، هلته د خدای نندار ده "اينما تولوا فثم وجه الله").

د روښان د مکتب مفکران له کثرته بيرته وحدت ته ځي او د اسلامي عارفانو په هغه ډله ننوزي چي د دويي له ډګره يکی ته ور تېر سوي وي :

چون يکی باشد همين نبود دويی
هم منی بر خيزد اين جـــا هم تويی

خواجه عبدالله انصاري ويلي و :

"از خود فروتر آی ورسيدی" (طبقات الصوفيه، ص ۹۱).

دا مرتبه چي سړی له خودۍ څخه وزي، او سل يو ويني د اسلامي عارفانو په کلام کي داسي شرح کيږي، چي نېستي سوي خلك د هستۍ پر ور درېږي.

نيستانی که بر در هستند		نه کمر بر درش کنون بستند
کز ازل پيش عشق و همت و زور		خود کمر بسته زاده اند چو مور
جهد کن، تا چو مرګ بشتابد		بوی جانت پکوی او يابد
برګذر ! زين جهان پر او باش		ګر بدي يانه، بر در او باش

(د سنايي حديقه)

دغه نيستان چي ځانونه يې د هستۍ له ډګره وړي وي او د وحدت په څپان سيند کي فاني سوي وي، د دولت په ژبه داسي وايي :

په قوت درياب چي ګډ شي يو يادېږي
په جهان کي هر څـــو ډېر دي دريابونه

د دولت لوڼ په قصايدو کي عرفاني مضامين:

د دولت په تغزلاتو او قصيدو کي عرفان، اخلاق او شرعيات سره ګډ دي، او سړی يې په پښتو کي د سنايي د قصايدو پيرو ګڼلای سي. مګر د سنايي د شعريت قوت نه لري.

د ده د فکر او ادبي قوت د ښکاره کولو له پاره دغه تغزل ولولئ، چي ټول يو ګڼي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ظاهر باطن چي ګورې سبحان يو دئ
صورتونه ډېر ليده شي جانان يو دئ
د کثرت په حسابونه غلط مه شه
مومنان هر خوا نيوه دي ايمان يو دئ
په صدف کي در خالص په مار کي زهر
بارنده پر هر ځای ابر نيسان يو دئ
پر اغزي پر ګل يې نور يو شان وېشلی
تابنده پر جهان لمر درخشان يو دئ
رنګ رنګ ګل ځني پيدا شي په پټي کي
چي ګياه پرې زرغونېږي باران يو دئ
که لښکر حشم يې ډېر ليده شي څه شو
چي په حکم يې عمل شي سلطان يو دئ
د دنيا بازار يې جوړ کا په څو شاني
د معنی په سترګو ګوري هر شان يو دئ
د احول سترګي کږې دي يو دوه ويني
جلوه ګر، په عرش، کرسي کان مکان يو دئ
د شاهد لباس اغوستی دلبري کا
ذات واحد، بصير، عليم، څو الوان يو دئ
چي د عاشقانو زړه په زلفو خال وړي
دلربای د زړونو ژر په جهان يو دئ
د معشوق عاشق جامه واغوندي راشي
عشق باقي، شاهد، مشهود بې ګومان يو دئ
پرې مومن، کافر، ماهی، چونګښه زيست کا
پاك درياب بېحده لوی، بې پايان يو دئ
د مجاز په څو څادر کي يې مخ پټ کا
د "دولت" د زړه انيس پټ عيان يو دئ

(د دولت دېوان، ص ۱۷٦)

په دې ډول تاسي د دولت د بيان هغه اصلي جوهر او پر کلماتو او الفاظو د ده راځرمه توب اټکولای سئ چي يوازي د عرفاني فکري پانګه نه لري بلکي د بياني هنر لږ څه ذوق او ذخيره هم ورسره ده.

ځان جهان په لا اله نېست کړه "دولته" !
د جـــانان په سترګو ګوره خپل جانان ته

د دولت قصيدې چي عرفاني او اخلاقي مضامين لري لکه د سنايي عرفاني قصيدې، اوږدې دي، او د ده کلام په پښتو ادب کي د عرفاني پانګي يوه غوره ذخيره ګڼلای سو. د ده شعر د شعر له پاره نه و، هدف يې د روښاني عرفان څرګندول و. د دې کار له پاره چي ده کوم هنري استعداد او د کلماتو ذخيره درلوده، هغه يې ټوله په دې لار کي کښېښووه. که څه هم ده لکه سنايي يو لطيف ادب جوړ نه کئ، مګر بيا هم په پښتو ادب کي د ده وينا تر ډېرو ناظمانو غوره ده، او کله کله د لطيف ادب پر پولو هم پل ږدي، او کله د تغزل ميدان ته رادانګي لکه يو تکړه غزل سرا داسي مضمون آفريني کولای سي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

شېرين يار چي ما د زړه په سترګو تل کوت
هر ساعت به مي د ميني د ده ګل کوت
د ديدن شراب يې راکړه هسي مست شوم
چي هر جز مي د معنی په قوت کُل کوت
ځان جهان راڅخه هېر شو په مستۍ کي
لور په لور به مي دلبر جلوه ګر کوت
چي په لا اله مي غير وجود نفي کا
روحاني پادشاه مي ناست پر تخت د دل کوت
که نظر مي د صفات پر عالم وکا
بې آشنا مي نه جهان، نه ځان، نه بل کوت
د يقين په نظر يو راته ښکاره شو
چي اول مي د ګومان په سترګو سل کوت
د وحدت په باغ څړه بې سره ګډ شوم
ګل او خار مي يو ليده، زاغ مي بلبل کوت
که د زړه ارسۍ صفا کړې و به وينې
هغه مخ چي پاك ولي، نبي مرسل کوت
زه "فقير دولت" هرګز په ميان کي نه وم
دلبر خپل جمال پخپلو سترګو تل کوت

(دېوان، ص ۸۲)

اوس د دولت يوه قصيده را اخلو، چي دا هم د مضمون تسلسل لري او هم د تخيل سره نښتون پکښي ښکاري، مګر موضوع يې هغه عرفان او هغه د روښاني مکتب د افکارو څرګندونه ده :

(c) ketabton.com: The Digital Library

هر چي نوش د توحید می کا		د خودۍ مرکب به پی کا
یو دیدن به د دوست ویني		هر نظر چي پر څه شی کا
دا هغه زه، ته پرده یم		په پرده کي بازي دی کا
وايي نه یم، نوازه شي		څه عجب اشارت نی کا
چي د شك ګومان مچ وخوري		د توحید نعمت په قی کا
کامل ځکه غلط نه ځي		تګ د پیغمبر په پی کا
هغه نه مري تل باقي شي		چي مړ زړه په ذکر حی کا
د خیر ساج په شان به		په رضا د ده مرګی کا
درست بدن د ذاکر ذکر		ګوشت پوست، هډ مغز رګ و پی کا
پر بیابان مجنون جاروزي		لیلی سیل د خپل حی کا
یو صفت په خپله ژبه		چین، ختن په هند، روم ری کا
په قدرت له یوې خاوري		سوار، پیاده، شتر، مزری کا
دېګ، طباخ، سرپوښ، ججری		خم، پیاله، بدنه، ګړی کا
بېل د غوښي له صورته		پېې، شودي، شړومبې، غوړی کا
بادشاهان يې خدمت هسي		لکه ښه عاجز مريی کا
اولیا په یوه دم کي		تر مشرق مغرب لار طی کا

د دې قصیدې د تخلص په برخه کي داسي نتیجه اخلي او خپل مطلب ته ګرېز کوي :

غیر مه ګوره دولته!		خیر، شر سبب کل دی کا
په ساعت کي نېست نفي شي		د هستۍ لافي لوګی کا
مراد هاله مومي مرید چي		سر د پښې تلی کا
عاشقان د ده له شوقه		تنن، تن، تنا له لی کا
په بهشت کي ګفت کم دئ		بې سلا مه بې علیکا

(دېوان، ص ۲۲ – ۲۵)

د دولت د قصیدو موضوعونه د عرفان په ارت چاپېر کي متنوع دي، او ډېر داسي څه پکښې سته چي سړی يې د اسلامي عرفان او د شرقي صوفیانه ادب نخوړ بللای سي. که یو ځوك دغه افکار او ښکلي مضامین سره بېل او تر خپل عنوان لاندي کښېږدي، د عرفان او تصوف یوه ښکلې او ګلالۍ باغچه به وي، لکه:

د دلـــــبر دیدن په هر لــــــوري عــــیان وینم
هر نظر يې په هر څه کي په څـــــــو شان وینم
چي مي سترګي د باطن کړې پیر کامل رڼې
په هر څه کي یو دیدن د پاك سبـــــحان وینم

(دېوان، ص ۲۱۲)

د سالك څه زده؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

نن هغه سالك د دې لاري ادب زده
چي له دم سره يې ذكر د پاك رب زده
مرده دل د دل له سره خبر نه دئ
په تقليد يې په زبان د خداى لقب زده
غير دېوال به يې حجاب په ميان كي نه وي
چي يې سهل پر فلك لكه كوكب زده
زه "فقير دولت" به روغ په نور څه نه شم
كل زما درد و دارو د دلبر لب زده

(د دېوان ۹۹ مخ)

بې الحاده او حلوله خالص توحيد:

د توحيد وينا مي شوه په زړه نزوله
مبرا ده له الحاد هم له حلوله
يو الله دئ بې جهته تجلى كا
پوشيده دئ له دوبين، ظالم، جهوله

(دېوان ص ٤٣)

يو حق دئ !

په ظاهر، باطن، اول، آخر يو حق دئ
نصيحت په زړه كي ونغوړه زما دا
د احد په ملك كي بې احده نشته
تل دا حال په ژبه وايي كل اشيا دا

(دېوان، ص ١٨٦)

د وحدت د با غ مرغه د كثرت په ننداره كي

د وحدت د با غ مرغه بلند پروازه
ننداري لره راغلى د كثرت يم
روحاني وطن مي نه هېرېږي هيڅ وخت
د صورت په ملك كي بند په ضرورت يم

(دېوان، ص ١٤٩)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خوشال خان خټک
په ادبي مکتب کي قصيده

اوس نو بيا د قصيدې سمسور موسم راغی او د پښتو پلار خوشحال خان خټك په خپل ادبي زيار او مښود کي قصيده هم تر لاس ونيوله، او د روښانيانو له خانقاه يې بيرته بزم او د رندانو ټولۍ ته راوسته.

پخپله خوشحال خان او تر ده وروسته د ده د کورنۍ ډېرو شاعرانو پښتو قصيده په صنعتي او فني لحاظ هم وپالله، او د مضمون د تنوع له پلوه يې داسي غني کړه چي اوس هغه د غوريانو او روښانيانو قصيده چي پرته له ستايني او تصوفه يې نور رنګونه، نه لرل په دوه ډوله مضامينو وپسولله سوه، او هر راز ادبي ښکلا يې بيا مونده.

اخلاق، حماست، افتخار، شکوه، غندنه، ستاينه، ښېګڼه او تلقين خو کله کله تصوف او توحيد او نور ډېر مضامين هم د قصيدې په ښکلولو کي داخل سوه.

په حقيقت کي خوشحال خان د نوي قصيدې ژوندی کوونکی دئ، پخپله دی د روښانيانو ادبي ضعف او کمزورۍ ته متلفت دئ او په يوه خوږه او ښکلې قصيده کي خپلي ادبي کارنامې او د سابقينو احوال داسي بيانوي :

په پښتو شعر چي ما علم بلند کړ		د خبرو ملك مي فتح په سمند کړ
مدعي د توري شپې اور اورکی و		د سهيل غوندي مي ځان باندي ځرګند کړ
يو په حال او په ماضي کي هسي نه و		چي ښکاره يې د خبرو راته خوند کړ
د ميرزا دېوان مي ومانده په ګوډې		مسخره مي ارزاني خويشکی زمند کړ
که دولت و که واصل و که دا نور وه		په خبرو مي د هر يوه ريشخند کړ
کتلمې مي ورته سازي کړې د قندو		د اوربشو په ډوډيو چي چا شخوند کړ
لعل و دُر مي ورته وپېيل د نظم		د مشکنو بنجاره مي مستمند کړ
هر کلام مي واردات دي يا الهام دئ		چي موزون مي په تقطيع د بحر بند کړ
په تشبيه او په تمثيل او نزاکت کي		عذوبت مي د خبري چند در چند کړ
په تازه تازه مضمون د پښتو شعر		په معنی مي د شېراز او د خجند کړ
د بوستان وني مي واړه پيوندي دي		حقيقت مي د مجاز سره پيوند کړ

رشيتا هم دا ده چي تر خوشحال خان دمخه د پښتو قصيده د روښانيانو په دورکي داسي وه لکه چي سړی اوربشينه ډوډۍ خوري، خو اوس په خوږتيا او خوند او کيف کي په الهامي ډول او تازګي د خواجه حافظ او کمال خجندي د کلامه سره سياله سوه.

د خوشحال خان په قصيده کي د چا غندنه يا ستاينه يا کومه صله او ګټه مقصد نه وه، د ده کلام د زړه الهام او د محبت کمند و.

نه مي سود نه مي مقصود شته په دا کار کي
محبت زمـــــا په غـــــــاړه دا کــــــمند کړ
عشـــــقه ته تر اورنګزېب پاچا بهـــــــتر يې
چي خوشحال دي په عالم کي سربلـــــند کړ

د خوشحال خان د قصايدو دېوان ټول تر دوه زره بيته پوري رسېږي، چي ما په ۱۳۱۷ ش کال له کندهار په بشپړ ډول خپور کړی و. په دې قصيدو کي د پند او موعظت ګټوره ذخيره، د پښتني اخلاقو او محسناتو ښېګڼه، د تعليم او روزني نکات او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وطني سندرو خوندوره برخه، حمد او نعت، د جنګ او حماست خبري، د خپلي کورنۍ او قوم څخه ګیلې مانې، د معیشت او طب او حفظ صحت لارښووني، پسرلني ښکلي تشبیبونه، منظر نګارۍ او غندنه او کله کله هزل او ملنډې هم سته.

نو په لنډو الفاظو باید داسي ووایو، چي:

د خوشحال خان قصیده د ده د شعر یوه جامعه برخه ده، چي د شاعر پیاوړتوب او فني اقتدار او ادبي مهارت ښه ښکاره کوي. هم د فرخي او منوچهري د قصایدو صنعتي ښېګڼې لري او هم د سنایي د حکمت او موعظت معنوي مزایا پکښې پراته دي او هم د پښتو او پښتونوالي یوه رڼه هینداره ده.

د خپل زوی نظام په وېرني بولله کي وایي :

څه داغونه ږدې پر زړه باندي فلکه خدایه ته خو ستمګر نه یې دا څه کړې په لحد کي هغه مخ خوري په چنجیو کشکي ځوان د پښتانه په ننګ کي مړ وای چي د قام په ننګ کي ومړ هغه زویه		چي نظام دي له ما بېل کړ خوا یې ډکه خلقه دي په دا کار کړه هکه پکه چي د هیچا پرې پېرزو نه وه ځوانکه نه چي ګور لره روان شو له تلتکه په عالم کي د خپل پلار غاړه کا لکه

په شرقي شاعري کي خو تل شاعر تش ستایونکی وي، دی د دلاورانو او جنګیالیو مېړو جنګي کارنامې او بهادرۍ ستایي اما پخپله د جنګ ډګر ته نه ورځي. خوشحال خان د شاعرۍ سره سره یو جنګي سردار او د جګړې د میدان توریالی سپاهي هم دئ. نو ځکه د ده وینا په جنګي مناظرو او د توریالیو په ستاینه کي پر یوه واقعي او حقیقي کیف بنا ده او تل له ځانه حکایت کوي نه له نورو، او که کوم وخت د کوم توریالي ستاینه کوي هغه هم هغه څوك وي چي د ده تر مشرتابه لاندي توري وهي، په یوه قصیده کي خپل زوی بهرام ته وایي :

څو دي توان توفیق رسېږي بېرون مه شه ته د چا و جام ته هیله امید مه کړه یا تکیه د یوه خدای ده یا د توري که دي نفش د توري کښېښي راته غوږ کړه ښه ځوانان به خپل هوډ پرېښږدي له لاسه که تل توري غشي خوري ماتي د جنګ وړي		په هر دم د پښتانه له ننګ و نامه حریفان دي باده نوش وي ستا له جامه په جرګو مرکو نه شي کار تمامه کامروا به شې هاله له هره کامه که یې سر شي د خوني مزري تر ژامه مرد به سوړ نه شي په زړه له انتقامه

په یوه بله قصیده کي خپل وروستنی ارمان او د فلك د ناوړو سره ډغري وهل داسي ښکاره کوي، چي د شاعر لوړ همت او پر ځان ویسا ځني څرګندېږي :

مرګه ! هومره مهلت راکړه په جـــهان کي
چي جـــمدر د مـــدعي په وینو ســـور کړم
که یې درست د مټو زور راته ښــکاره کړ
بیا فلك سره کشتي په خپل دستور کړم

د خوشحال خان د قصیدو د منظرنګارۍ او د بهاري تشبیبونو د ګرېز او تخلص ځای بیرته هم هغه د پښتونوالي ښکلې دنیا او د ننګ او ناموس تودکانون دئ. په یوه غرا قصیده کي په تشبیب داسي پیل کوي :

د نوروز منت پر باغ دئ پر صحرا هم
نوراني یې شي له فـــیضه هغه دا هم

دا بهاري تشبیب خو ډېر ښکلی دئ، اما داسي ښکاري چي شاعر د بند او له وطنه د لیري تابه په حال کي ویلی دئ نو ځکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قصيدې په تخلص لهجه داسي وراړوي :

د قفس بلبلي ژاړي ګرياني کا		چي به چيري په ګلګشت والوزو بيا هم
په هغو زما سلام ما دي هم يادکا		په ګلزارکي چي نګار لري صهبا هم
څو بهاره مي بې ميو معشوقو ځي		دا خودرای فلك څه چاري کا په ما هم

دلته د شاعر لوړ همت او د پښتونوالي غرور بيا ښکاره کيږي، پخپل ارت زړه کي د جهان غمونه ځايوي او له دنيا او مافيها څخه استغنا مومي، وايي :

چي و خپلي کامرانۍ ته مي شا کړه		غم اندوه د فلك نه لرم پروا هم
د منت دارو که مرم په کار مي نه دي		که علاج لره مي راشي مسيحا هم
د پرښتو امين منت دئ په دعا کي		لا جرم ورځني پټه کړم دعا هم
د جهان غمونه واړه پکښې ځای شول		شکر دا چي زړه يې لوی راکړ و ما هم

په دې دوني جنګي او حماسي تاو او د پښتونوالي په شورماشورکي خوشحال خان د سنايي په دود د حکمت او موعظت ويناوي هم لري، چي سړی له دې مادي دنيا څخه د يوې بلي معنوي نړۍ په يادکي هم اچوي، لکه چي په يوه اوږده قصيده کي وايي :

مخ د هغو تور شه چي يې ميني نفساني دي
يوه مينه باقي ده نوري کل ميني فـــاني دي
مه کړه د نس نغوته د هوا په لوري مـــــه ځه
واړه د نس چاري شيطاني نه رحماني دي

د قصيدې په پای کي شاعر خاصه روحاني جوله ښکاره کوي، او د خپل زړه د مقاصدو د پوهولو له پاره کوم ترجمان ته هم اړتيا مومي، وايي :

چا و ته ويل کړم ترجمان نشته په منځ کي
زه سمرقندي يم ياران واړه ملــــتاني دي

خوشحال خان او د ده زامن او لمسي لکه د پښتو ادب په نورو څانګو کي چي د استادۍ لاس لري او زموږ ژبه د دوی د ادبي تخليقاتو مرهونه ده، قصيده هم د دوی په ادبي مکتب کي په ښه ډول روزل سوېده، او د ادب دې څانګې ته هيڅا دوني پرورښت نه دئ ورکړی لکه د خټکو درنې کورنۍ چي په دې ښکلي بڼ کي رنګي او مسوونکي ګلونه زرغونه کړيدي.
اشرف خان هجري او عبدالقادر خان او ګوهرخان زامن او شيدا د ده لمسی د قصيدې پياوړي روزونکي دي، چي له دوی څخه د پلار په شان ډېر غرا و بليغ قصايد په پښتو ادب کي پاته دي او که د دوی دغه زيبا او خوندور آثار نه وای نو به د پښتو ځولۍ د قصيدې له ښکلو ګلونو څخه هم تشه وای. د دوی په زمانه کي د هند د بابري کورنۍ تاړاکونه پر پښتنو جاري وه.
د مغولو دا تېری او ناتار خو د دوی له پاره تريخ و مګر د پښتو په ادب کې يو خاص باب پرانيتی دئ، ځکه دا سرداران شاعران چي به له وطنه ليري سول دوی به د احساساتو رقت او د قريحې حساسيت او د زړه نرمي بيا مونده او دغه صفات د ښه او مؤثر شعر په تخليق کي ډېر اغېزه ور دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشرف خان هجري :

اشرف خان هجري چي كله كله ځان روهي هم بولي د خټكو د كهول يو پوخ او پياوړی قصيده سرا دئ. د ده په قصيدو كي د وطن د بېلتانه درد او سوی پټ پروت دئ او دې بېلتون د ده كلام ته خاص اثر او رقت او د آتشينو احساساتو تودوالی او د وطني اشعارو خاص رنګ و آهنګ ور بخښلی دئ. د دكن په منفا كي د روه دغه شېرين نوا بلبل هسي درافشاني كا :

ما هجري ته يې هجران دكن لمبه كړ
ځكه تل د يار له غــــمه در افشان يم

هجري د هنر دوست او د فنان ذوق خاوند و په يوه اوږده قصيده كي د هنر لوړ مقام او د پښتنو شاعرانو هنري منزلت ټاكي او په انتقادي نظر د دوی هنر تجزيه كوي، دا قصيده داسي شروع كېږي چي په ادبي اصطلاح يې مقتضبه يا محدوده بولله ګڼلای سوای، ځكه چي كوم نسيب يا تشبيب نه لري :

د مردانو بډايي علم و هنر دئ د هنر پېشه زېور د زيركانو		آرايش د ګلرخانو په زېور دئ هر چي فخر په دولت كاندي بقر دئ

د هجري په نظر كي آرټ او صنعت په دې نړۍ كي يوه لايزاله پديده ده او په داسي حال كي چي نور اعتبارات نېستي كېدونكي دي فقط هم دغه صنعت د نړۍ ښكلا ساتي او خپل اثر جاويدان پرېږدي، دی وايي :

په اقبال د دهر ځای د غرور نشته په هغه يار فرزانه كله نازېږي مهين يار تر علم نشته په دنيا كي كه عالم په علم جوړ ملك يې بوله		د بقا زوال يې ژر لكه ديګر دئ چي يې نن په غيږ كي يو سبا دګر دئ په دوه داره مدعا لره رهبر دئ بلكي لا تر پرښتو نه نېكوتر دئ

دلته هجري د شاعرۍ فن ته ورګرځي او داسي يې ستايي :

هر صفت چي خالق ايښی په بنده كي هيڅ تميز به يې ونه شي له حيوانه ګويايي اګر چه كسب د انسان ده كه سبب يې ګويايي د زبان نه ده		تر همه وګويايي والا ګهر دئ خو په ژبه آل ممتاز ديو البشر دئ ولي هر چي سخنور هغه بهتر دئ سكه په څه بلبل په طيرو كي سرور دئ

دلته هجري د خپل قوم د هنري فعاليت لړوالي ته ملتفت كېږي او پر دغه تريخ حقيقت په داسي ډول اعتراف كوي چي د ده نقاد نظر څني ښكاري :

دانايي حكمت نصيب د سرو مغولو پښتون ذات چي رب پيدا كړ له ازله كه همه قوم پره كړي سر له سره		پښتانه ته جهل خوړ لكه شكر دئ دود د علم و د هنر پكښې كمتر دئ دا حكمت په څو مكانه مقرر دئ

هجري د خپل پلار په استادۍ او فني مهارت وياړي او ځان يې مستقيماً خلف او شاګرد ګڼي او وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

اولاً به د استاد له حاله وایم		چي يې شعر جهانګير لکه قمر دئ
په پښتو ژبه چي شعر چا بيان کړ		د همه وو نظم ستوري دي دی نمر دئ
څه خوبي د هغه نمر وايې مهجوره		چي يې نوم دهر نيولی سر په سر دئ
ټول يې وسپاره په ما سرير د نظم		هغه نمر چي نن د خاورو په بستر دئ
نن حريف د ځواب نه وينم په دور		نه مي يو له مړو په شعر برابر دئ
زه محتاج د شاهد نه يم په دا قول		په راستي مي دا غرا شعر محضر دئ
که څوك خيال د جدل کا زما له نظمه		دغه ګوی دغه ميدان دغه احقر دئ

زېبا شعر هسي زړه د هــجري يووړ
لکه زړه د سفله وړی سيم و زر دئ

د هجري په کلام کي د پخوانو قصيده ګويانو اغېزې لفظاً او معناً ښې ښکاري، تاسي دمخه ولوستل چي شيخ اسعد سوري د پښتو پخوانی بولونکی يعني قصيده سرا د امير محمد سوري پر مرګ څنګه له فلکه سره ګيلې مانې کولې، او څنګه يې د هغه وېرنه يعني رثا په مهارت او غني لياقت سره ويلې وه، اوس د هجري يوه شکوه هم وګورئ، چي د هغه زاړه فکر او بلاغت بخرکي ښه پکښې ځلېږي او د منظرنګارۍ او استعارې کمال ځني ښکاري :

هسي چاري په انسان ولي سما کا		چي يې کار همه په څټ د مدعا کا
کيفيت يې مشابه له بازيګرو		نوی نوی مخ له غيبه هويدا کا
ماه و نمر جوړه مهرې د حقه بازو		په ماښام يوه په خوله بله پيدا کا
توره شپه ګويا پر ده د نېرنګيو		و هر چا ته روزانه بازي نما کا
سره مهره په لپو ونيسي تياره شي		بيا عطسه د شپې مصدره د سبا کا
زمکه سره لکه شهپر شي د مورانو		چي پيدا له فمه زاغ د زرو ها کا
د مراد باده خرګنده کا سرې ته		بيا يې ژر ور ځني پټه په جفا کا
نه به يار و يار ته وبخښې قسم دئ		نه به څوك ځني حاصله تمنا کا
بيا به کله درخو وکا سينګارونه		چي لېمه د حسن سترګي پې جلا کا
نه به بيا آدم شمله په څېره کېږدي		چي درخو يې سينه يخ په تماشا کا
دګردون هسي روش دئ له ازله		دوه مين په زجر تل سره سوا کا
هر زمان چي خنجر وکاږي د قهر		له ګدايه برابر لوی امرا کا
د فاضل په فضيلت يې رقت نشته		نه يې توره لږ ادب له اوليا کا
دا ويل به ارمان کېږي په وګړي		که قرائت يې په منبر باندي ملا کا
چي آخر وفا له مرده مونده نه شي		مرد هغه چي په حيات همه تر شا کا

هجري دُر دي پيوسته د حقيقت کړه
کيفيت يې کانې زړه هـــــم په ژړا کا

وګورئ د شاعر په فکري چاپېرکي تل د زمانې سياسي او اجتماعي اوضاع اغېزه من وي. د اسعد سوري او د خوشحال خان د زوي رثايي قصيدې هم وېرني او شکوې دي خو هغه وخت د پښتنو سياسي عظمت د فکري استقلال او پر ځان ويسا او د روحي ټينګار او صلابت مويد و، په وير او ماتم کي هم شاعر له دنيا څخه فرار نه کاوه او د يأس او قنوطيت څپو نه لاهو کاوه، مګر د هجري عصر خو د مغولو د پردۍ سلطې او اقتدار د لوړتيا وخت و، دلته د پښتنو ملي مرکزيت د دوو غښتلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاهنشاهیو تر منځ تري تم او خوشحال خان غوندي پیاوړی سردار او د آزادۍ د جنګ نومیالی مبارز او اور ژبی شاعر تر خاورو لاندي سوی و، نو ځکه د هجري په کلام کي یو د یأس او نا امیدۍ رنګ ښکاري په کوم ځای کي چي اسعد سوري او خوشحال له خپلي وېرني او شکوې څخه هم د ژوند او قومي افتخار له پاره نتیجه راباسي هجري د ملي مړیني په ګروم او ویر کي دنیا و مافیها ته شاکوي او وایي :

مرد هغه چي په حیات همه تر شا کا

دا دئ د بلواکۍ او بدبختۍ لوی نښان، چي زموږ په قومي شاعري کي د مغولو د مظالمو او جفاوو څخه پیدا سوی و او پښتنو پوره درې سوه کاله د دغه اجنبي تاړاکه سره مبارزه کوله، مګر سره د دې چي د پښتو ادب د دغي دورې په آثارو کي ډېري الميې او د ګرومه ډکي انګازې پاته دي، بیا هم پښتون مهجور شاعر خپل وطن او د خپل ملي ژوند او افتخار مرکز نه دئ هېر کړی، لکه چي هجري وایي :

کــــه نصیب بنده بندي کړ په دکــــن کي
دامنګیر یې همېشه عشق د وطــــن دئ
د زړه باز یې د روه په زمــــکه ګـــــــرزي
که هجري په دکن ناست خالي بدن دئ

عبدالقادر خان خټك :

د خوشحال خان بل زوی عبدالقادر خان چي د (۱۱۰۰ هـ) کال په شاوخوا کي ژوندی و او د پښتو له ښو قصیده سرایانو څخه و، دی د خوشحال خان د مکتب پیاوړی شاګرد دئ، او د شعر په ښېګڼو او ادبي مزایاوو کي پس له پلاره دی استاد ګڼل کیږي.

د ده وروڼه هم د پښتو مقتدر شاعران دي خو پخپله اشرف خان هجري هم عبدالقادر پس له پلاره په لومړي پوړ شاګردانو کي ګڼي او وایي :

اوس یې وایه حقیقت د شــــــــاګردانو
چي هـــــــر یو له دې هــــنره بهره ور دئ
قادر خان که بحـــــر بولم دروغ نه دي
چي یې فکر د اصلي دُرو مصدر دئ

د عبدالقادر خان له قصیدو څخه اوس موږ فقط نه قصیدې د ده په چاپي دېوان کي مومو، چي ما په (۱۳۱۸ ش) کال له کندهاره چاپ او خپور کړی دئ.

په دغو قصیدو کي ثنا، عرفان، حکمت، موعظت، رثاه، شکوه، انتقاد او منظرنګاري تړوله سته، او ځیني قصاید یې ښکلي تشبیبونه هم لري.

عبدالقادر خان د وینا په رواني او خوږتابه کي خپل پلار ته ورته دئ او په لفظ او معنی کي هغسي پیاوړتوب لري او غزل یې ډېره مستانه ده، مګر په قصیده کي یې روحاني رنګ غالب دئ او هغه مطالب وایي چي سنایي پس له خپلي فکري اوښتني پخپلو عرفاني قصیدو کي ویلي وه.

ښایي دا به د هغه څه اثر وي، چي عبدالقادر د خپل سیاسي کړاو او ډېلتانه په وخت کي د نقشبندي طریقې د یوه مشهور عارف شیخ سعدي لاهوري لاسنیوی کړی و او دغه طریقت به د ده فکر خاص هغو معناوو ته ګرځولی وي چي د یوه مطیع مرید سره ښایي.

د عبدالقادر خان په غزلو کي شور او مستي او د تغزل ښکلی آهنګ او د شاعریت مظاهر ډېر سته خو په قصیده کې دغه مزایا لږ دي، که څه هم پر الفاظو بشپړ سلطه لري خو د فني تخلیقاتو اندازه یې په قصیده کي لږ ده او په واعظانه ډول خپل مطلب سِده ادا کوي. مثلاً د جهاندارۍ او سیاست د ښېګڼو په تلقین کي د ده له قصیدو څخه دغسي بیتونه راوزي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي د ظلم اور يې بل کړ په عالم کي پخپل ځان باندي ستم کا نه پوهيږي چي پر تله تر پلي لا د سپاره سخت دي لايزال دئ سلطنت دګدايانو		ظالمان به ځان سوخته په دغه نارکا چي ستم پر بېوزلانو ستمګارکا بدايي پر پلي ولي شهسوارکا د زوال وېره يې نشته نه يې ډارکا

د پښتو شاعرانو په وينا د مېړه او مېړنتوب د صفاتو په څرګندونه کي ښه ذخيره سته او دا د پښتو د اخلاقي شاعرۍ يوه غوره برخه ده. خو هر شاعر د خپل فکري استعداد سره د دغو صفاتو څرګندونه او څېړنه کړې ده او خپل نظر يې د مېړه د لازمي صفاتو په شرح کي ښکاره کړی دئ، چي موږ له دغه ډول اشعارو څخه د هغه شاعر فکري سويه او د ده د تخيل مجاري معلومولای سو، مثلاً خوشحال خان د مرد په ستاينه کي د ده له پاره دغه صفات ضروري ګڼي :

مرد هغه چي همتناك برکتناك مخ يې مخ قول يې قول عهد يې عهد چي خبره د پستۍ د بلندۍ شي په تمکين کي لکه سبر په پستۍ کي لکه ګل شګفته روی تازه په باغ کي		د عالمه سره خوږ په زيست و ژواك نه دروغ، نه يې فرېب، نه تش تپاك په لويي لکه آسمان په پستي خاك په هر لور يې ځانګې رنګري له تاك همېشه د ښو بلبلو پر بلغاك

د خوشحال خان د تصور او تخيل نيلی د مېړنتابه په څرګندونه او توضيح کي تل د پښتونوالي او مادي نړۍ پر ډګر ځغلي، له ژوندانه سره اړه لري او د ژوندانه خبري کوي.

مګر د ده د زوی د تخيل چاپيريال بېل دئ، عبدالقادر په تصويرکي د ملائيت ځيني نخښي ښکاري او داسي څرګنديږي چي د مدرسې او خانقاه ماحول د ده په قصيده کي اوځار اثرونه پرې ايښي دي او هغه څه چي خوشحال خان د مېړنتابه په لوازموکي نه ګڼل، د ده زوی هغه هم پکښې داخل کړي دي، او دا هم د عصر د هغي خاصي ديني روحيې اغېزه ده، چي د شرق اکثر اخلاقي شعر همدغه رنګ لري، حتی چي حضرت سنايي شاعر ته هم د دغي لاري تلقين کوي، او وايي:

تو ای مرد سخـــــن پيشه ! که بهر دام مشـــتی دون
زدين حـــــــق بما ندســـتی، به نيروی سخـــــندانی
چه سستی ديدی از سنت، که رفتنی سوی بيدينان
چه تقصير آمد از قرآن ! که ګشـــتی ګـــرد لامـــانی

عبدالقادر خان د مېړه په ستاينه کي دغسي مادي او ديني صفات سره ګډوي، د ده يوه قصيده داسي شروع کيږي :

مرد هغه چي په بخشش لکه درياب وي لکه مځکه هسي پست په تواضع وي په ثبات کي تر غره لا ثابت قدم وي تل يې وچولی د مياشتي غوندي ويل وي قناعت لکه همای په استخوان کا چي د ظلم لمبې بلي په عالم شي		په ښه بد باندي مشفق لکه آفتاب وي د واړه عالم مرجع وي هم ماب وي په صفات او په نرمي کي لکه آب وي دوست دښمن يې له ديداره کامياب وي نه ظالم نه حرصناك لکه عقاب وي پرې بريان د ده خاطر لکه کباب وي

تر دې وروسته زموږ د شاعر په تصورکي د خانقاهي تلقيناتو اثر داسي ښکاري:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په نعمت کي شکر کا په محنت صبر		زړه يې ټينګ په مسبب نه په اسباب وي
په قضا د حق راضي خرم خورسند وي		ورته يو جنت دوږخ ثواب عقاب وي
يو زمان يې زړه خالي نه وي له يادو		که په ناستي که په تللو که په خواب وي
اوامر لکه سنت ادا کوينه		پټ څرګند له نواهي په اجتناب وي
که اشيا ورته ښکاره کماهي شي		مناجات يې زدني علماً يا وهاب وي
عام عالم ته ناست ښکاريږي په رفتار کي		د وصال تر شپې لا تله د ده شتاب وي
لاتاثيره يې بد ښه لکه سره زر شي		په لمبو د عشق سوخته لکه سيماب وي
څو چي ګرزي د دنيا په خرابات کي		په باطن کي آبادان ظاهر خراب وي
د ډك سيند غوندي آواز نکا بهيږي		نه پر شوره، پر غوغا لکه سېلاب وي
د دانا سوال ځواب په ادب ورکا		و احمق ته يې په پټه خوله ځواب وي
د ښو بوی يې په همه د يار پرېشان وي		درست وجود يې په معنا د مشك ناب وي
په ظاهر جامه له خلقه سره خلق		په باطن کي تابعين وي يا اصحاب وي

هغه مرد ولي ګڼه عـــــــبدالــــــقادره

چي عمل يې په سنت او په کتاب وي

وګورئ د فکري تحول آثار چي له پلاره تر زويه پوري يې څوني فرق کړی دئ، د خوشحال ايډيل مېړه يو عالي همت او پر خپل بول ولاړ، رښتين او دروند او د ورين تندي خاوند پښتون دئ، چي وسله يې پسول او تکيه ګاه يې فقط خپل همت او خپل مړوند دئ. مګر عبدالقادر خان مېړه يو شاعر او صبور او له خدايه وېرېدونکی ذاکر او پر کتاب او سنت ټينګ او خاموش غوندي خانقاهي زاهد دئ، چي تلقين يې هم هغه له دنيا څخه فرار او د نفس او ژوندانه او د هوا او د هوس د کوډغلي وراني ده.

عبدالقادر خان په يوه قصيده کي وايي :

د بقا بهبود يې هيڅ نشته فاني ده		په دنيا چي مينه کاندي ناداني ده
د دنيا د خلقو کار راته ښکاره شو		د سېلاب په مخ يې کړې وداني ده
دا چي ته يې وداني ګڼې ناپوهه		د عاقل تر فهم عين ويراني ده

عبدالقادر د خپل پلار خوشحال خان او خپل ورور معظم پر مرګ رثايي قصايد هم لري، مګر د دغو قصيدو فکري جوله هم هغسي خانقاهي او ملايي ده، د کوم خاص او نوي فکر پرورښت نه پکښې ښکاري. خو سره د دې هم ځيني ادبي، د ويلو وړ معاني لري چي د خوشحال خان په وېرنه کي يې دغه بيتونه په ادبي لحاظ ښه دي :

اوښکي هم د وچېدو له وېري ولاړې		له تودې تبغني مي ګرمه ټپر لا ده
د فراق په اور دي وسو نو مي وچ سو		اوس مي تل په وچو سترګو ستا ژړا ده
په بهانه د آه خپل دم راځني درومي		له همدغو بېهوده ګيله څما ده

د خپل ورور د ځوانيمرګی او ښکلا تصوير داسي کوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر هـــــغو رخســـــارو پرېوتلي خـــــاوري
شـــــماتت يې چي په ګلـــــو د ګلاب شـــــو
چي دا هسي رنګ ځوانان پکښې پراته دي
په آســـــمان باندي ډېر فـــــــخر د تراب شو
غـــــواصي کـــوم د اوښــــــيو په درياب کي
نه يې مـــومـــــــم معـــــــظم دُر نایاب شـــو[15]

له دې لنډې څېړني څخه په پای کي موږ دا نتيجه اخلو، چي عبدالقادر شاعر دئ، خو مفکر نه دئ، پر الفاظو او ادبي تعابيرو قدرت لري، مګر د فکر غولی يې تنګ او محدود او په خانقاهي تلقيناتو کي نغښتلی دئ. له ځانه سره د فکر کوم خاص اسلوب او جوړښت نه لري، او لکه خپل پلار موږ ته د يوې خاصي فکري دنيا نمايندګي نه سي کولای. خو که د عبدالقادر خان په شاعرۍ کي کوم کمال او ښکلا وي هغه نو د ده په غزل کي ده، چي د پښتو غزلي په څېړنه کي به موږ ده ته بيا پوره برخه ورکوو.

سکندر خان خټك :

د خوشحال خان د درنې کورنۍ يو بل ستوری د ده زوی سکندر خان د دېوان خاوند ښه شاعر دئ. د ده له خپله کلامه ښکاري چي په (۱۰۹۰ هـ) کال د (۲۲) کالو ځوان و، نو يې د زيږېدو کال د (۱۰۶۸ هـ) کال په شاوخوا کي ټاکلای سوای. کله چي د (۱۰۷٤ هـ) کال په دريمه خور کي لوی خان د کورګاني پاچا نوکرانو ونيو او ډهلي ته يې واستاوه نو د ده کډې او زامن لکه جلال خان او سکندر خان او ګوهر خان او عجب خان چي کوچنوټي وو، د خپلو مندو سره له اکوړې څخه د يوسفزو په سيمه کي بائيزو ته ولاړل، دا مطلب خان په خپله فراقنامه کي داسي وايي :

هغه ملـــــــك واړه ثمر دئ
چي پکښې زما سکندر دئ

تر دې وروسته چي سکندر ځوانيږي، نو په اکثرو هغو واقعو کي چي د ده پلار او کورنۍ ته ور پېښيږي د ده نوم هم يادېږي، او په (۱۰۸۸ هـ) کال د امير خان صوبدار (حکمران) سره د خپل پلار په امر کابل ته ولاړ او تر (۱۱۰۰ هـ) او د خوشحال خان تر مرګه وروسته چي اشرف خان د ده مشر ورور د ډهلي پاچا اورنګزېب اته کاله بندي کی، د خټکو د خانۍ له پاره د خوشحال خان د ښيلي ښويېدلي زوی بهرام خان او د افضل خان د اشرف خان د زوی تر منځ شخړې رواني وې، سکندر خان د خپل وراره پر خوا و، دی پخپله وايي :

د پېښي وار اوس پر سکندر راوړه فلکه
رقص دي وکړ د منحوس بهرام په کام
په شلمه د رمضان په جان کړ کي
افضل خان سره يکرنګ په اهتمام
که تاريخ د سن و سال غواړې له مانه
د ابجد په حروف عين غين، لام

جانه کړ له پېښوره شرقي پلو ته د چراټ په جنوب کي د آدمخېلو اپرېدو ځای دئ او دغه واقعه د (ع ۷۰ + غ ۱۰۰۰ + ل ۳۰ = ۱۱۰۰ هـ ق) ده. د ده د مړيني کال موږ ته نه دئ معلوم، خو دوني پوهېږو چي تر شعبان (۱۱۱٦ هـ ق) پوري ژوندی و، چي په همدغه تاريخ يې د خپلو زامنو ويرنه (مرثيه) ويلې ده او د افضل خان په تاريخ مرصع کي هم د ده احوال لږ و ډېر راغلي

[15] دغه بيتونه (د پښتو ادب په تاريخ کي قصيده) نومي کتاب کي نسته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي.
د سکندر خان د شعر دېوان د پښتو ادارهٔ اشاعت چاپ کړی او دوهم ځل په (۱۹۶۲ م) کال خپور سوی دئ، چي د ښاغلي دوست محمد کامل په اهتمام او مقدمه ښکلی دئ، او غزل، قطعه، رباعي او قصاید لري.
د ده غزل لطافت او خوږوالی او پر مضمون آفرینۍ باندي قدرت ښيي، تعقيد او ابهام نه لري، په ساده الفاظو او ترکيبونو کي مضامين ځايوي، دا غزل يې د نمونې په ډول زه انتخابوم :

غوږ کاڼه کړه د غمازو و پېغور ته		مزري نه ګوري د سپيو شر و شور ته
د يار خيال راغی و سترګو ته شرمېږم		چي دا څه عزيز مېلمه راغی وکور ته
نرګس هسي ستا شهلا سترګو بيمار کړ		په قوت شو د همسا له مزکي پورته
د هجران لمبې يې لا ليدې سوزاني		ځکه ځان هندوي واچوه و اور ته
له هغو خاورو د اعذار لاله پيدا شه		چي يې داغ د ښکلي مخ يووړ وګور ته
خط و خال چي يې رقيب وته ښوك ستايي		د مصحف توري نقطې ښايي وکور ته
درست صورت مي لکه کسی شو له شوقه		چي ديدن د هغه يار کړم و هر لور ته
پر قوته لينده وشلوي ژر ژبه		زوره ور څه دئ د چرخ و هومره زور ته
حال دي هيڅ راڅخه پټ نه دئ "سکندره"		په فراق کي نارې مه وهه په زور ته

"سکندر" زړه غم ته ورکړ راشئ ګورئ
په ســـــــــاتنه يې خس وســـــــــپاره و اور ته

دلته د چاپي نسخې په دريم بيت کي "ستا شهيد سترګو" راغلی دئ، چي معنا نه لري، او بايد صحيح يې شهلا سترګي وي.
په آخر بيت کي " و غم ته" د بيت وزن ورانوي، بايد (و) حذف سي.
د سکندر د کلام په ټولو اقسامو کي د تصوف او عشق او ميني او اخلاقو ښه مضامين سته او داسي ښکاري چي د ده له شاعرانه طبيعته سره ادبي مطالعات او ګڼ معلومات هم مله وه، او وينا يې هم پوخوالی او صلابت لري او هم خوږوالی او سلاست.
د ده په ګرده شاعري باندي تبصره د دې ځايه سره مناسبه نه ښکاري، ځکه چي زموږ څېړنه تش په قصيدو پوري اړه لري او دا د ده د دېوان دوهم ټوك دئ، چي له (۲۱۳) مخه شروع کېږي.
د سکندر ادبي او شاعرانه مړوچي او د هنر تجلا د ده په غزل کي تر قصيدې ښه ښکاري، نو دی په حقيقت کي غزل ويونکی شاعر دئ، چي کله کله قصيده هم وايي، خو قصيده يې نه د غزلو ښکلا لري، او نه د قصيده سرايۍ آداب او لوازم.
دی پخپلو قصيدو کي نېغ په مطلب شروع کوي، تشبيب يا نسيب او تمهيد نه لري، ردېف خپل مقصد وايي او د کاکړو په اصطلاح (يوګای) کوي، او هغه په څه پيرايه او تمهيد خبرو کي نه نغاړي. مثلاً اخلاقي قصيده او د نصيحت وينا يې داسي ده :

ته چي فخر په مردۍ کړې د بابا		راښکاره دي شوه مردي درومه بابا
دروغژن، زاني، ممسك به سردار نشي		هم بخيل، قول بيعت چي کا ابا
مه بدګوی شه مه فحاش شه مه زود رنځ شه		په ښه خوی کي آراسته اوسه زېبا
لکه زمکه هسي پست همېشه اوسه		چي ښه بد درباندي ځي سبا بېګا

په دې ډول دا قصيده شل بيته ده، خو نېغ نصيحت دئ ،کوم شاعرانه هنر يا د مضمون ښکلا نه لري، او لکه د يوه اخوند

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوندي وایي : "ښه کوئ بد مه کوئ!".
سکندر خان خو حساسه طبعه لري، شاعر دئ، دکلام قدرت يې په غزل کې ښه ښکاري، نکته آفرين دئ. د دغي غزلي په هر بيت کي يوه ښکلې معنا لري. په دوهم بيت کي د يار خيال او عزيز مېلمه او په څلورم بيت کي د نرګس ناروغي او په همسا پورته کېدل او د يار توري سترګي او په پنځم بيت کي د ستي کېدلو علت او په شپږم بيت کي له خاورو څه د لاله ګل راټوکېدل او په اووم بيت يوه صوفيانه نکته او د جهاني جمال ځلا داسي تخيلات دي، چي په پښتو کي يې د تعبير او تصوير او قوت بيان ښې نمونې ګڼلای سو. د اووم بيت جمالي ارزښت د دري د دې بيت سره اوړه پر اوړه درېږي :

در هر چه بنـــگرم تو پديدار بوده يی
ای نانموده رخ تو چه بسيار بوده يی

نه پوهېږم چي سکندر خان د خپل طبيعت دغه استعداد او قوت او نازکي او لطافت ولي په قصيده کي نه دئ ښکاره کړی؟
د ده د پلار او ورور هجري ځيني قصايد خو ادبي ښکلا په پېخرو پېخرو لري.
په دېوان کي تر اتيا بيته زياته يوه اوږده قصيده لري. په دې مطلع :

ځيني څه کارونه شي په دا جهان اوس
خصوصاً فتنه فســاد په دا ايوان اوس

وګورئ بې له کومه تمهيده يا نسيبه نېغ خپل مطلب ته ورننوزي. دی حق لري، چي د خپل عصر له ناوړو څخه شکوه وکي، ځکه چي د زماني غالبو ظالمو حکمرانانو يعني د دهلي پاچهانو د ټول هند ثروت او د مظلومو ويني زبېښلې، او د ډهلي او اګرې مانۍ يې په جوړولې او د ملوك الطوايف ډمامې پرګرده نيمه وچه باندي ډنګېدلې. دغه ټول فسادونه چي سکندر پخپله قصيده کي ځای کړي دي، تاريخي واقعيتونه دي او د فيوډالي نظام طبيعت او خاصيت هم دغه دئ.
وګورئ ! د شاه جهان زوی راولاړېږي او خپل پلار نيسي، په زندان کي يې غورځوي، خپل ورور تر غاړه نيسي او خوله يې ورېټوي، پرګرد هندوستان باندي د لمن الملکۍ (؟) نغارې وهي. دلته به د مظلومو بزګرانو او خواريکښانو او بېوزلو رعيتو حال څه وي؟ سکندر په دغه قصيده کي وايي :

مروت، وفا، رښتيا له دنيا ولاړل — ځای (يې) ونيوه دروغ، مکر، بهتان اوس
که پخوا دهر بهار و اوس شو منی — چي هر لور آه و فرياد کا رنځوران اوس
نه هغه لولوګوهر له دريا ووزي — نه هغه لعل و ياقوت له بدخشان اوس
نه هغه باران په وخت له اورو اوري — چي تمامه مزکه وکا ګلستان اوس
د ماضي ايام شاهان به کوم کوم شمارم — په ښه نام واړه حيات دئ په دوران اوس
يو د دوی غوندي ځما په عصر نشته — چي لايق د سلطنت وي په دوران اوس

١٦

په دې ډول سکندر د خپل عصر ټول معايب او ناوړي په دې قصيده کي رابرسېره کوي، او د خپل چاپېر د خلکو اخلاقو او سلوك ته د انتقاد ګوته نيسي :

[16] په اصل (کي) مګر غلط چاپ سوی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په راتلل د تنګسې څه په اوربدل که د یار د بېلتانه په تیر زخمي شي درې څلور چې سره ناست وي مه ور درومه		لور په لور درڅخه لاړ شي همرهان اوس په طلب یې طالب مشه د درمان اوس سراسر دي په ورتلل کي وینم زیان اوس

د سکندر د عصر په ټولنیز ژوندانه کي د ریاکارو او مغرضو شیخانو ډله هم دګوتنیوي وړ وه، دی حقیقي شیخان او د صافو زړونو خاوندان او هغه رهنمایان چي په فساد او ناوړو ککړ نه وي ښه بولي، خو پر ریایي اوکرغېړنو مدعیانو باندي داسي انتقادکوي :

که بازید وکه ذوالنون واړه ښکاره وه د عالم له بدخویۍ پوشیده اوسي پکښې اور دئ د ټګۍ ویسا پر مکړه پندارونه یې پراته پر سجاده دي شب و روز چي تسبیح اړوي په لاس کي د دنیا په جمعیت په فکر و غم دي روایت د معتبرکتاب منسوخ کا		هسي نه وایم چي نشته بزرګان اوس په جبال او په ځنګل په بیابان اوس چي لړلي په ایرو ویني جوګیان اوس په دا مکر فن اکثر وینم شیخان اوس خپل حساب کاندي د زرو عالمان اوس په زانو مراقبه شي متقیان اوس چي سکه د زرو ویني قاضیان اوس

دا خو د ریاکارانو او زاهدنمایانو او رشوت خورو قاضیانو غندنه وه، چي د سکندر خان د عصر د ټولني په ورانۍ او اجتماعي فسادونوکي بې برخي نه وه، اوس د دغي اجتماع د فساد بل اړخ وګورئ :

بېګانه ورته قرین وینم تر خپلو جاهلان ورسره خوښ په مسند ناست وي سیه تور داغ یې ښکاره د زړه په سر شي ویني سرې د مظلومانو نه دي څه دي؟ رحمدل، خدا ترسان به عامل نکا په کښتونو یې د ملك باران نه ووري		خوی خصلت د سردارانو شو دا شان اوس د عالم التماس نه وروړي دربان اوس چي له کوره د ده ووزي سوې نان اوس چي پرې سقف ستني رنګ کا د ایوان اوس دا ظلم به علمدار وي ظالمان اوس چي په ځای د ابر ژاړي یتیمان اوس

دا قصیده د سکندر د عصر د اجتماعي حال او د خلکو د ژوندانه او مسلطو طبقاتو د تېریو او ناخوالو هینداره ده، اوکه یې موږ په قدیم ادب کي نظیر وغواړو، نو د ناصر خسرو یا سنایي د ځینو قصیدو سره به شباهت ومومي. ځکه دغه دواړه شاعران دغسي د خپل عصر ناوړي غندي او سخته انتقادي ژبه لري.

د سنایي ځیني اخلاقي او اجتماعي ګټه وري قصیدې هم کوم تشبیب او تمهید نه لري، نېغ په نسیب او انتقاد پیل کوي، او سکندر هم په قصیده کي د سنایي غوندي نقاده او نېغه لهجه لري. تاسي دلته د سکندر د قصیدې منتخب یو څو بیتونه وکتل، چي د حضرت سنایي یوه دري قصیده   هم دغه شانته مضامین لري، اوګمان کېږي چي سکندر دغه قصیده ضرور لوستلې او خپله پښتو قصیده به یې هم د سنایي د انتقادي او اخلاقي وینا تر اثر لاندي ویلې وي، واورئ د سنایي څخه یو څو بیته :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ای مسلمانان خلایق حال دیگر کرده اند
از سر بی حرمتی معروف، منکر کرده اند
کار و جاه سروران شروع در پای او فتاد
زانکه اهل فسق از هرگوشه سر بر کرده اند
پادشاهان قوی بر داد خواهان ضعیف
مرکز درگاه را سد سکندر کرده اند
ملك عمر و زید را جمله بترکان داده اند
خون خشم بیوگان را نقش منظر کرده اند
عالمان بی عمل از غایت حرص و امل
خویشتن را سخرهٔ اصحاب لشکر کرده اند
خرقه پوشان مزور سیرت سالوس و زرق
خویشتن را سخره قیماز و قیصر کرده اند
گاه خلوت صوفیان وقت باموی چو شیر
ورد خود ذکر برنج و شیر و شکر کرده اند
خون چشم بیوگانست آنکه در وقت صبوح
مهتران دولت اندر جام و ساغر کرده اند

د سنايي دغه قصيده د خپل عصر هينداره ده، او دا د شاعر هنر او د مروج کلام اثر دئ چي مور د اخلاقي او انتقادي شاعرئ په ښېګڼو روديږو، او تر ده وروسته ډېرو شاعرانو پخپلو ژبو کي د ده اغېزه منلې او د عصر د اجتماعي او واقعي مناظرو عکاسي يې کړېده. سنايي په پای کي وايي :

ای مسلمانان دگر گشته است حال روزگار
زانکه اهل روزگار احوال دیگر کـــــرده اند
ای ســـــنایی پند کم ده کاندرین آخـر زمان
در زمـــین مشتی خـــر وگا سر و بر کرده اند

سکندر هم خپله قصيده داسي ختموي، چي د سنايي له کلامه سره بې شباهته نه ده :

چي په دا مــــــکر فســاد زمـانه وينم
لا عجب که سلامت يوسم ايمان اوس
نندارہ د نېك و بدو کړه ســـکـــندره
چي څه چاري کا عالم په دا آوان اوس
و هر بيت وته يې ګوښي ګوښي ګـوره
آيينه ده د سکندر ګوره جـــهان اوس

اشرف خان هجري د سکندر ورور، پخپله يوه انتقاديه قصيده کي د ده شعر داسي ستايي :

د سکندر شــعر له څه سره مخئ کـــړم
طبــــيعت يې ډېر تر درو مــــنور دئ
د اشعارو ملك يې همه په ژبه خپل کړ
په سرير د نظم شـــاه بل ســـکندر دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

(د هجري خطي دېوان، ٤٤ مخ)
لنډه يې دا چې سکندر خان د خوشحال خان د زامنو شاعرانو په لومړي صف کې درېږي او په تېره يې بيا غزل خورا خوږه او د سهلو وړ او خوندوره ده.

ګوهر خان خټک :

د خوشحال خان د درنې او د ستاينې وړ کورنۍ چې پښتو ادب ته کوم خدمتونه کړي دي، د دوی په سبب د خټکو کام د احترام وړ دئ.
ما د دې کورنۍ پر قصيده سرايي باندي څېړنه اوکتنه تر دې ځايه رارسولې وه، چي متأسفانه د دماغي او قلمي کارونو د ډېرښت په سبب داسي ناروغي راته پېښه سوه، چي بايد د طبيعت په سپارښت قلم کښېږدم، کتاب او کاغذ هم پرېږدم. ځکه نو پر سکندر خان باندي هم لنډ لنډ وږغېدم او د دې له پاره چي د خوشحال خان د زامنو څخه يو بل قصيده ويونکی ناپېژندلی نه وي پاته سوی، ناچاره يم چي دا بحث پوره کم او يو څو ټکي پر ګوهر خان باندي هم وکاږم.
راسئ چي لومړی خو ګوهر خان لږ څه وپېژنو :
دی د خوشحال خان له زامنو څخه دئ، چي د خپل پلار سره له کوچنيوالي څخه تر ځوانۍ پوري په اکثرو سفرونو او جنګي واقعو کي ملګری و، (تاريخ مرصع، ٣٢٢ – ٣٩٦)، او کله چي خوشحال خان په (١١٠٠ هـ ق) کال وفات سو، ده په دغه مثنوي کي د وفات تاريخ ووايه :

خان خانان و قدوهٔ افغان		آن حکيمی سر خردمندان
چون به هفتاد و هشت سال شده		چو الف بود، همچو دال شده
روز آدينه بود چون زجهان		رفت و مانديم ما به آه و فغان
غرهٔ ماه مهر بود آن حوت		که به لب می نهاد مهر سکوت
بيست و هشتم ربيع آخر بود		که امين جان پاك او بر بود
چون زتاريخ فوت خان خبرم		شده "زما رفت زين جهان پدرم"

(تاريخ مرصع، ٤٨٢ مخ)
تر خوشحال خان وروسته چي په قبيلوي رقابتونو کي افضل خان د اشرف خان زوی او د ګوهر خان وراره بريالی او د خټکو خان سو، نو ګوهر خان هم د خپل وراره سره ملګری و، خو د سياست چاري يې هغه ته پرې ايښي وې. وخت يې په علمي او ادبي چارو تېراوه، د ده دېوان ما نه دئ ليدلی، خو يو غونډ او ضخيم منثور کتاب يې د قلب السير په نامه (٤٠٠) پاڼي ما د پېښور په موزيم کي کتلی دئ، چي په دېرش بابه کي يې د حضرت محمد) سير او انساب او احوال او د خلفای راشدينو تاريخ د ډېرو عربي او فارسي معتبرو کتابو په حواله ترجمه کړی دئ، او د پښتو نثر په غورو آثارو کي راتلای سي.
ګوهر په دې کتاب کي ځای پر ځای خپل اشعار لکه غزل، قطعات، رباعيات او تغزلات او قصايد راوړي او د کتاب نثر په ښکلی کوي.
دا کتاب يې په (١١٢٠ هـ) کال د خپل وراره افضل خان په نامه کښلی او د دغه اديب او مؤرخ او مقتدر خان ادب پالنه او د پښتو کتابونو را ژوندي کړنه يې ستايلې ده.
دی وايي :
"اګر چه پښتو ژبه په علت د دورنشينۍ هونبره لذت نلري چه عربي او فارسي سره نسبت شي، ليکن از راه ضرور پښتنو ته هم په پښتو ويل بهتر دي، او سنت الهي هم پدا جاري دئ. هر کتاب چي به نازلېده، هم د هغه قوم په ژبه به نازل شه، دا پدا چي د هر چا پخپله ژبه فهم کېږي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوه یاران چي راز د زړه تر بله نمایي
بایده دئ چي پخــــــــــپله ژبه وایي
د فارسیانو کن مکن ویل څه سود کا
پښــتنو ته کړه مـکړه ویل ښه ښـــایي

دکتاب د مضمونونو په ترځ کي ځیني مفیدي اخلاقي او اجتماعي ټوټې داسي ځایوي :

مال چي دي وخوړ، هم هغه ستا دئ
چي له تا پاتو شي نور د نور چا دئ
که دي څه وښنده د خدای په لـوري
مال دي هم دا دئ مال دي هم دا دئ

دګوهر خان د فکر جولانګاه هم هغه دیني او مذهبي چاپېر دئ او دغه کتاب یې هم په دیني احساس او روحاني داعیه د دیني لویو لارښوونکو پر احوال کښلی دئ. نو ځکه د ده قصیده هم دغسي رنګ لري او په دیني پیرایو سمبالیږي.

د قلب السیر په سریزه کي د حمد و ثنا یوه ډېره اوږده قصیده لري چي د حضرت محمد) پر نعت او دعا ختمیږي، او داسي ښکاري چي سړی په مسجد کي د یوه ژبور اخوند خطبه اوري، دا قصیده داسي شروع کیږي دلته نو په صنعت التفات لوی څښتن ته خبره اړوي :

نه د خیال د عقل کار شته ستا و ذات ته
انبیا دي سرګـــــــشته په دا اســــرار شي

وروسته بیرته له مخاطبه، غایب ته ملتفت کیږي :

څه عجب خرګاه یې روغ کړ بې ستونه
پکښي نورکاروڼ ... چي یې رفتار شي (؟)
څه عجبه فرش ترو لاندي غوړولی
بیا پر جوړ، جبال، اشجار، دریا ثمار شي
ډېر تأثیر یې په آفتاب مهتاب کي ایښی
هم له نوره یې روشن لیل و نهار شي

دا دئ له دغي قصیدې څخه د نعت څو بیته :

محمد یې کړ پیدا له خپله نوره
عرش و فرش یې کل روشن پدا انوار شي
دی سلطان دئ اولوالعزم د انبیاوو
د آدم او د حوا پرې افتخار شي

قصیده خورا اوږده ده، دلته نوره نه ځاییږي. مقطع یې په شاعرانه ویاړ ختمیږي، مګر ښاغلي لوستونکي په ذوقي توګه دا ټاکلای سي چي ګوهر خان به په دغه افتخارکي څوني برخه لري؟

ښه یې وپېیل ګــــــــوهر په تار د نظم
آفرین دي پدا هسي شان اشعار شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

(د قلب السیر له خطي نسخې څخه)
تر هغه ځایه چي دګوهر خان نظمونه او نثرونه لیدل سوي او پیدا سوي دي، موږ ده ته د خوشحال خان په شاعرانو او لیکوالو زامنو کي دریمه برخه ورکولای سوای، ځکه چي د ده په تخلیقاتو کي هنري ښکلا او شاعرانه لطافت لږ ښکاري، او په فني لحاظ یې ناظم بللای سو، نه شاعر.
دګوهر خان د وفات نېټه نه ده معلومه، خو د قلب السیر له سریزي او د ده له ویناوو څخه ښکاري چي په (۱۱۲۰ هـ ق) کال سپین ږیری او د کورنۍ مشر و. خپل وراره افضل خان ته د کشر په خطابونو سره دعاوي کوي، او د ده توفیق د قوم او ژبې په خدمت کي غواړي.

کاظم خان شیدا :
کاظم خان شیدا د خټکو د کورنۍ د ادبي ګلستان وروستی ګل او د هغه آسمان آخرنی ځلاند ستوری دئ، دی د خوشحال خان کړوسی او په څلور پښته د خپلي کورنۍ د ادبي روایاتو حامل و.
کاظم خان په داسي محیط کي پیدا او لوی سوی و، چي نیکه او پلار او ټول تربرونه یې شاعران او لیکوال او مؤلفان وو او له دغسي ادبي چاپېره حتماً په ټولو ادبي روایاتو او فني عنعناتو خبر سړی راوزي.
اما د کاظم خان په شاعري کي چي غزل یې لویه برخه ده یو راز لفظي او معنوي بدعت ښکاري، ځکه چي ده د فارسي ادبي تعبیرو او د عربي غریبو الفاظو راوړلو کي داسي افراط کړی دئ چي یقیناً یې د ده شعر د پښتو له ادبي معمول سبکه لیري کړی دئ.
د کاظم خان د دې فکري او لفظي تحول د تحلیل له پاره موږ مجبوره یو چي د ده د ژوندانه محیط او د عصر ادبي جریان وڅېړو او ویې ګورو.
د شیدا د ژوندانه دوره د هند د مغولو د آخرینو سوګلیو وخت دئ، د ده مخي ته د فارسي د سبک هند د مقتدرو استادانو لکه کلیم او عرفي او فیضي او نظري ښکلي تخلیقات پراته وه، مګر هم په دغه عصر کي د سبک هند افراطي شاعرانو لکه بیدل او ناصر علي د شعر پر ادبي جریان دروند تسلط درلود، چي دغو استادانو په فارسي ژبه کي د تعبیر او ادا او موشګافۍ او نزاکت آفرینۍ او شاعرانه تلازماتو او استعارو یو نوی ور پرانیتی و. حتي چي ځینو پخو د فارسي ادب استادانو دغه جریان کوږ بدعت ګاڼه او سخت یې غانده.
محمدعلي حزین چي له فارسه هند ته راغلی د ادب منلی استاد و، د دغه جریان داسي مخالف و چي ده به ویل :
"که زه بیرته وطن ته ولاړ سم نو د خپلو ملګرو او دوستانو د خندا او ملنډو له پاره د ناصر علي تر کلام بل بهترین شی نه سم وړلای".
مګر میرزا عبدالقادر بیدل چي یقیناً د خپل عصر لوی پوهاند او صوفي او پوخ شاعر و دغه سبک یې داسي مقبول او د منلو او سهلو وړ کړ، چي وروسته دغه استاد ډېر پیروان او عقیدت مندان وموندل او یو خاص د ادب مکتب یې وپرانیت چي حقاً باید د ده په نامه د بیدل مکتب وبلل سي.
په پښتو ادب کي همدغه هندي سبک اغېزې وکړې او لومړی پلا حمید ماشوخېل مهمند د دغه سبک ادبي موشګافي او تلازمات د نظیري او عرفي په پیروي خو په معتدل ډول پښتو ادب ته راوستل.
مګر د حمید استادي دغه ده چي د پښتو د تعبیر قوت او رنګ او جوله یې پکښې خوندي کړه، او په دې کار کي یې له بې ځایه افراطه ځان وژغوره.
اما شیدا خو د خپلي کورنۍ په فیوډالي کړاو کي د سیاست ښکار سو او د عمر اکثره برخه یې په کشمیر او هند او رامپور کي له وطنه لیري تېره کړه او د سبک هند سره مستقیماً مخامخ سو او د هند د ادبي جریانه څخه یې درنې او سِده اغېزې قبولي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي[۱۷].
نو که د ده په شعر کي موږ یو ډول بدعت او افراط کاري او د سبك هند د آخرني عروج نخښي وینو، دی به ډېر نه ګرموو، ځکه چي محیط خو حتماً د شاعر په فکر او سبك کي اثر کوي، او پخپله شیدا هم دې نکتې ته متلفت و، چي ویل به یې:

که نکات مي عجایب دي		عبارات مي غرایب دي
خاص به حسن د کلام وي		د معنی دقت یې عام وي
خالي نه وي له صنعته		عاري نه وي له رفعته
په لوستنه یې ابتهاج کړه		آفرین مي په مزاج کړه

رشیتا دا ده چي شیدا د فنان ذوق او مضمون آفریني قریحې خاوند او ده په پښتو کي هغه کار کړی دئ چي بل چا نه و کړی. نو لکه په فارسي کي چي د حضرت بیدل تخلیقي ادب خاص مقام لري او حتی مخالفین یې هم د فکري یوې خاصي ذخیرې په ډول مني او دغه ګران بها پانګه نه سي هېرولای، دغسي هم د شیدا شعر او په خاص کړه بیا غزل یې د پښتو یوه خاصه او خوندوره پانګه ګڼل کېدای سي.
د شیدا پر شاعرۍ باندي څېړنه او بڼغېدنه ډېر وخت غواړي، خو دلته زما د دې څېړني سره یوازي د ده قصیده اړه لري.
ښاغلي بېنوا څو کاله مخکي د ده دېوان ترتیب او چاپ کی، چي فقط د شیدا دوې قصیدې لري او یوه یې نزدې دوه سوه بیته ده.
د دې قصیدې تشبیب د منظرنګارۍ او د شاعر د نکته آفرینۍ یو اوږد سجل دئ چي داسي پیل کیږي :

بیا تحول شو د حمل ګوره آثار		شګفته په هر طرف تازه بهار
څه بیان وکړم د ګلو له افراطه		یا انواع کړم د ګلونو درته شمار
یا چه چه د عندلیب په ښاخ د ګلو		یا جلوه د روان آب به سبزه زار
یا خوبي په هر طرف د خرمیه		سرسبزي د باغ و راغ هم د کوهسار
یا په سر د هر زلمي زېبا ګلونه		یا په غاړه د خوبانو رعنا هار
یا له خیاله آشفته د دستار ولونه		بې شماله توري زلفي تار په تار
یا لباس د دلبرانو قسم قسم		یا یې ټیك په تور اوربل باندي آشکار
یا یې دور د خلخال او د څړیه		په خرام کي یې ادا د ژرنګهار
یا نغمه د مغني په څو څو رنګه		ترانه یې د شیدا رنګین اشعار
یا شوخي د رقاصانو په ادا کي		یا ګرمي د حریفانو په خپل کار
یا هر دم باده نوشي د ساقیانو		منعدم وینمه هوش د باده خوار

دا قصیده د شیدا فکري مجرا ښه راښیي چي د هندي ژوند نخښي پکښې تصویر سوي او داسي ښکاري چي شاعر د هندي بزم په رنګ پوره رنګېدلی و او هر څه چيویني او هر څه چي وایي، ته وا بړغ یې د یوه هندي موشګاف ویونکي بړغ دئ. وګورئ په دې بیتو کي شرري تخم او د بنفشې بړمنځ، او د غنچې پرده، او د برقي شعلې ګرم بازاري او د ګلو د اور لمبې ټوله

[۱۷] د پښتو ادب تاریخ، د څلرم ټولګي له پاره، پر همدغه ځای پای ته رسیږي، وروستني ټول مطالب مي (د پښتو ادب په تاریخ کي قصیده) نومي کتاب څخه رانقل کړي دي. (م. روهیال)

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه تراکيب او تعابير دي چي فقط هم د هندي سبك د آخرني عروج په وخت کي د بيدل او ناصر علي له خولې اورېدل کيږي. خو د نورو په غوږو کي داسي ږغونه حقيقتاً غرابت او وحشت لري، او د محمدعلي حزين په تعبير فقط د خندا او منلډو وړ دي، شيدا په دغه قصيده کي وايي :

د غنچې له پردې مخ د ګل ښکاره شي		د عروس غوندي په ډېر زيب و سينګار
چي په سر لکه شعله يې حواله شي		پس شرر د ګلو تخم کړ ګل کار
توري زلفي يې پرېشاني په سبا شوې		شانه هيڅ د بنفشي نه ده په کار
پرېشاني د ګل خرمن کړ ګل فروشو		که د برق په شعله ګرم دئ بازار؟
په لمبه يې لکه دود د بهار ابر		افروخته په با غ و را غ د ګلو نار

د هندي نڅا يو منظر داسي تصوير کوي، چي د دې فن کمال دئ، خو رنګ يې داسي هندی سوی دئ چي له پښتني ذوقه او د پښتو له تعبيره ډېر ليري ښکاري:

څرخ وهل د دل آرام دي راته وايه		که فلك دئ نن زما په کام د وار
په رنګين قالين رفتار کوي د رقص		که صبا دئ په ګلشن کاندي ګذار
حنايي قدم چي اوس په قالين کيږدي		د کاشان اهل صنعت شه څني زار
په صفا يې د لقا قالين مرآت شي		د توتي نقش ګفتار کاندي چغار
په صدا يې د هر زنګ او د کنګرو هم		هر نفس د شاهد باز خاطر افکار
د مهتاب په چپ و راست په پېش و پس هم		لکه خاص شي کواکب په انتشار
د سيم تن په هر طرف افراط د نقد		چي حاصل يې وي د فن کامل عيار

شيدا د دغو موشګافيو او صناعيو وروسته ځينو اخلاقي مطالبو ته ګرېز کوي، او خپلي قصيدې ته د پند او موعظت رنګ ورکوي. مګر دلته هم منفي او فراري فلسفې ته هڅه کوي، چي دا هم د هند د روحاني محيط او د ده د ژوند د اوږدو محروميتونو نتيجه ده، وايي :

د دنيا اوج لړلی په ډېر غم دئ		لکه کښېنوي عاصي په سر د دار
اعتماد يې هيڅ په داد و ستد نشته		کجبازي يې ده په مثل د قمار
انقلاب د زمانې تنده سېلۍ ده		چي په هند يې وه راغلې دند و کار
طاوسي تخت يې په شان د بنې واخيست		بيا يې تېر کړ تر کابل و قندهار
خپله خونه لکه مرغ د پير کاه کړه		چي محتاج نه شي په عمر د معمار

د شيدا دا فکري فراري اړخ خو اوس زموږ له پاره اخلاقي سرمشق نه سي ګرځېدلای، مګر د ده ادبي زيار او رنګارنګ مضمون آفريني او نوي تعابير خو زما په خيال پښتو ادب ته د يوې پانګې په ډول ډېر غنيمت دي، او که ده څه بدعت کړی وي، نو هغه به هم د بداعت حصه په شمېر راتلای سي او دی به د ادبي شريعت په حکم په دې خپل کړاو کي مأخوذ نه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه په ژبه کي باید تل د توسیع او ارتوالي وسایل موجود سي او د هر راز تخیل د تصویر له پاره الفاظ او تعابیر ولري. نو د مرحوم شیدا سخنګویي چي د پښتو په بحارکي د سوسن ژبه سرمه سایه کوله پر خپل ځای د قدر وړ ده، او موږ د شیدا زیار او مښود د پښتو ادب په تاریخ کي کوربټ نه سو هېرولای.

د سوسن ژبه حیرت کړه سرمه سایه
چي شیدا په دا بحارکي سخنګوی شو

شیدا پیاوړی آرټیسټ و، خو افسوس چي د ده د آرټ ذوق له خپله محیطه لیري د هند په مځکه کي پرورښت وکی او هندي اداکارو په دې ساده پښتون نوري چاري وکړې، دی پخپله وایي :

په هندي ادا یې وکړې په ما چاري
زه شیدا په زړه ساده د روه افغان یم

د نورو شاعرانو قصاید

د خواجه محمد بنګښ قصیدې :

د یوولسمي هجري پېړۍ دغه نازکخیاله شاعر موږ هغه وخت و پېژاند، چي د ده (۲٤) غزلي او شپږ قصیدې راوړتې پخپل کتاب ګلشن روه کي په (۱۸٦۰ م) کال د انګلستان په هرتفورډ کي چاپ کړې، او بیا فادر هیوز په کلید افغاني کي هم ځای ورکی، (د لاهور طبع ۱۸۹۳ م).

کله چي په (۱۳۱۹ ش) کال ما د پښتانه شعراء لومړی ټوك سره راټولاوه، نو مي د بنګښ پر احوال او شاعرۍ باندي فقط د ګلشن روه او کلید افغاني په حواله لږ څه ولیکل، خو وروسته د ده د دېوان یوه خطي نسخه د مردان د پښتنو یوه پوه ښاغلي حبیب الرحمن ما ته راولېږله، چي تر اوسه راسره پرته ده، څو چي په (۱۹۸۵ م) کال د پېښور پښتو اکاډیمۍ د پرېشان خټك د مقدمې سره چاپ کړه.

خواجه محمد د خوشحال خان د زمانې سړی دئ، چي هم د شاه جهان او بیا د اورنګزېب معاصر ګڼل سي، پخپله وایي :

هسي خوښ د تخت د پاسه خرم نه دئ
چي عاشق د ستا په درکي خوښ خرم دئ
(د دېوان ۹۳ مخ)

خرم خو د شاه جهان نوم دئ، چي په (۱۰٦۸هـ ق) کال خپل زوی له تخته راوغورځاوه. په بل بیت کي خپل معاصرت د اورنګزېب سره هم داسي ښیي :

د اورنګ په پاچهي کي مي نیاو نه شي
زه خواجه محمد به ووزم و بل لور ته

نو موږ د ده د ژوندانه حدود له (۱۰۳۰ هـ ق څخه تر ۱۱۰۰ هـ ق) پوري ټاکلای سوای.

دغه مطلب په لاندي دلیل هم ټینګېږي چي بنګښ په چشتي صابري طریقه کي د میا عبدالرحیم مرید و او د دې سړي پلار میا علي د شېرپاو اوسېدونکی بیا د اکبر پورې د اخوند پنجو مرید و، پخپله وایي :

چي ساکن د چشتیانو په سریر دئ
شیخ حضرت عبدالرحیم زموږه پیر دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اخوند پنجو بابا د مرګ کال (۱۰۷۳ هـ ق) دئ (خزینة الاصفیا، ۱/۷۹ مخ). نو بنګښ په درو وسیلو د اخوند پنجو د طریقت په سلسله کي داخل بلل کیږي.
د خواجه محمد بنګښ غزلي خو په لفظ او معنی کي د هنر ښکلا لري، هم یې قالبونه ښه دي هم یې محتوی ښکلې ښکاري، د تصوف په رنګ کي عاشقانه غزلي لري چي کله کله په اخلاقي او عرفاني ګڼو هم پسوللي سوي دي، لکه د زړونو ماتول (نه آزارول) چي شاعرانو راز راز مضمون آفرینی پکښې کړي دي، خواجه محمد یې په دې بیت کي څنګه په یوه حسي تشبیه سره تلقین کوي :

زړونه مه ماتوه لعل د بدخشان دي
بیا مشکل دي رغول د شکسته وو

په دې بیت کي د جناس او استعارې او تضاد اقسام څنګه سره یو ځای سویدي :

ګوتي توري کړې په ما یې کړې راپوري
زه حیران یم ستا د سپـــــینو ګـــوتو تور ته

د ښاغلي پوهاند رشاد په حساب د ده خطي دېوان (۱۸۱۳) بیتونه اوګرده (۱٤۲) غزلي او (۳۱) قصیدې لري، (وږمه مجله، ۲ ګڼه ۱۳٤۸ ش)، او دغه نسخه چي په (۱۳۲۰ هـ ق) د حمیدالله په بد خط کښلې سوېده، ډېر نواقص او ادبي عیوب هم لري، چي سړی ورته اریانیږي. ځکه چي د خواجه محمد ځیني غزلي خو د ده بشپړه ادبي استادي او پر لفظي او معنوي ښیګڼو باندي احاطه څرګندوي چي په عروضي اصطلاح یې خرم بولي.
او د ځینو بیتونو ضروري هجاوي یې کمي دي، یعني پزېږې کړي بیتونه لري. داسي ګمان کیږي چي دغه به د کاتبانو ګناه وي، چي د ده د ځینو بیتونو پزي یې ور پرې کړي دي.
د ده له یوې اوږدې قصیدې څخه د اخو بیتونه ولولئ چي د شاعر د هنري کمال ځلا ځني ښه ښکاري :

زړه راځخه وړی دئ جمال د چشتیانو
سرې سترګي، سرې شونډې مجذوب حال د چشتیانو
واړه شهبازان د لا مکان سیرونه کاندي
هسي رنګه تېز دئ پر و بال د چشتیانو
پټ په زړه کي تل لکه لاله وینه د زړه خورم
نشته دئ په ژبه قیل و قال د چشتیانو
دا څه سپوږمۍ نه ده چي ځلیږي په آسمان کي
تللی په آسمان کي د آس نال د چشتیانو
زړه به د دردمنو لکه ګل پرې وغوړیږي
کله به راوالوزي شمال د چشتیانو
هیڅ ورته څرګند شوه د دنیا واړه شالونه
هر چي یې اغوستي شړۍ، شال د چشتیانو
سر و مال به ورکړم کې یوه ذره ترې راکړه
ډك جامونه ګرزي مالامال د چشتیانو
واړه ښایسته په مثال ستوري د آسمان دي
ما پکښې موندلی دئ هلال د چشتیانو

(ص ۸۲ خطي دېوان)

قصیده اوږده ده، او سړی د شاعر د استعداد نښانې پکښې لیدای سي، خو ټوله د یوه مخلص ارادتمند له زړه راوتلي کلمات

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي، چي د نورو په درد نه خوري.

خواجه محمد د تلقين او وعظ و پند قصيدې هم لري چي د کلام قوت او رواني يې ځني ښکاري، دا د سنايي غوندي زهديات دي، چي د شرقي ادب يوه لويه برخه ګرځېدلې ده، لکه دا قصيده :

د دنيا عمر دي تېر که بېهوده		که شپېته و، که اتيا و که زياده
بختورو له دنيا فايده يووړه		تا بې زيانه هيڅ ونه کړله فايده
د مجلس ياران همه درڅخه لاړه		نظر نه کړې په رڼو سترګو اوده
په سرې باندي چي غم پرېوزي خوب نکه		ته چارپا يې که سړی آدم زاده؟
پلار، نيکونه دي همه په مرګ تمام شوه		خلاص به نه شې يکتنها علاحده
زنده سر به په دنيا کي پاتي نه شې		چا اخيستې ده غافله ستا هوده
په پيرۍ دي ږيره سپينه شوه ملا ټيټه		لا ترکومه به پايېږې جك زده
ستا شپېته کلونه تېر شوه زوړ بوډا شوې		ته لا ځان ګڼې تر اوسه چهارده
که عاقل يې دنيا پرېږده قلندر شه		فقيران په دواړه کونه آزاده
د ګمان پرده دي ليري کړه له مخه		رضا کيږي د صاحب په اراده
د مغان د دروازې د در خادم شه		چي د عشق له جامه درکاندي باده

دا زاهدانه قصيده په مناجات داسي ختمېږي :

هدايت وکړه و ما ته يوه خدايه		چي و تا ته ځم په سم لار رسېده
ما بد وکړه زه بنده يم بې ادبه		ته بخښش کوه پخپله قاعده
ګناه کار خواجه آزاد کړه غني خدايه		غنيان تل آزادوي زاړه برده

(ص ۹۲ خطي دېوان)

په دې قصيده کي د عشق او ميني د مرموزي دنيا ځيني اسرار او دردونه يا خوندونه او شواخونونه څرګندوي، او داسي ښکاري چي دی پخپله په عيني ډول له دغوارداتو سره آشنا و :

(c) ketabton.com: The Digital Library

عاشقان نظر په مخ د قمر نه که	ښېله یاره و بل مخ ته نظر نه که
شپه و ورځ د ده په فکر مستغرق وي	غیر فکر (یې) په زړه کې ګذر نه که
نور عالم چې سپوږمۍ ویني اختر که	عاشق بې د یار له میني اختر نه که
هغه لاف د عاشقۍ کا په دروغو	چې بلبل غوندي فریاد په سحر نه که
د هجران اغزی مي ښخ دئ په پهلو کي	عاشقان ښېغمه خوب په بستر نه که
پروانه له بلي شمعي نه جاروزي	څو آخر پرې دړې دړې بشر نه که
که یار سر ورڅخه غواړي ترې (یې) ځار که	هیڅ د سر په پرېکولو خطر نه که
عاشقي د تن پرورو خلکو نه ده	خر، ټټو به خدای د آس برابر نه که
په خوله تشي لافي کا د عاشقۍ	معشوقه چې ورته وایي اثر نه که
که هر څو وروباندي کا ناخاري چاري	عاشقان د یار له جوره حذر نه که
مستغني د قناعت په خزانو شي	جستجوی د دنیا دارو په در نه که
هم سفر هم یې مقام دئ پخپل کور کي	و بل لوري ته هیچري سفر نه که[18]
که په هر وېښته یې وي هزار هنره	بې له عشقه عارفان بل هنر نه که
د عشق تاج به د هغه پر سر حرام وي	چې د یار له پاره خاوري په سر نه که
په دا لاري ډېر خطر دئ لاړ به نه شي	څو چې توره د اخلاص په کمر نه که
له دې غمه به هرګز ښېغمه نه شي	څو ګردن د غلیم غوځ په خنجر نه که
د عاشق نامه به کله وي پر روغه	څو په سرو لنبو کې ځان سمندر نه که
بحروبر یې دواړه بیا مونده په کور کي	عاشقان سفر د بحرو د بر نه که
د تهمت له ناپاکیو به خلاص نه شي	څو پناه ورته د صبر سپر نه که
که تندی په دواړه لاس وهي له غمه	نور به کښلي د محفوظ د دفتر نه که
په یوه نظر یې زړه راڅخه یووړ	یار و ما ته نظر بار دیګر نه که
پرهرونه مي د زړه واړه زون شوه	طبیبان مي هیڅ علاج د پرهر نه که[19]
زه په یار پسي په غلا ژاړم له خلقه	چیري نه وي چې رقیب راخبر نه که
ما به سر له تنه غوځ د رقیب پرېکړ	ملګري راسره چرغ اخضر نه که
آه فریاد کوم له درده سره ژاړم	د آه غشی مي هرګز پرې اثر نه که

د خواجه محمد که سر ځي لاړ به نه شي
څـــــو یوه بوســـــه یار ده لـــــــــره ور نه که
(خطي دېوان، ۷۰ مخ)

دا وې د خواجه محمد د قصیدو یو څو نمونې چې دلته راغوره کړه سوې.
ښاغلي لوستونکې که دغه د عشق او زهد بیانوونکې قصیدي ولولې، او بیا یې د ده د غزلو سره پرتله کې نو به دا له ورایه ورښکاره سي چې غزلیات یې ډېر ښکلي او مستانه او لطیف دي، خو په قصیدو کې یې د زاهدانه تقشف ډېري اغېزې لیدلي

[18] مراد د نقشبندي صوفیانو سفر در وطن دئ. چې صوفي پخپل نفس کې یون کوي، او خپل باطن تصفیه کوي او ځان پېژني.
[19] زوی : هغه د وینو سره ګډې اوبه چې په زخم کې وي. زون : هغه پرهار چې اوبه واخلي او زوي کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي.

موږ به خواجه محمد په دې واعظانه قصیدو او مریدانه ویناوو نه کږو، دی د خپل عصر د روحاني فضا نمایندګي کوي، او دغه کیفیت د دغه عصر په اکثرو هنرمندو شاعرانو لکه د عبدالقادر خان او ګوهرخان او نورو په ویناوو کي هم سته.

لنډه یې دا ده :

که موږ د خواجه محمد د ځینو غزلو طراوت او ښکلا او مضمون آفریني او بیا د ځینو قصیدو واعظانه ډول یا د مضمون اوچتوب ګرده سره راټول کو او ده ته د پښتو نورو شاعرانو په کوم پوړ کي د درېدلو ځای وټاکو، نو به په متې د هجري او عبدالقادر ځای ته ورسېږي.

وګورئ ! د بنګښ دغه د وعظ او زهد مطلبونه که د غزل په قالب کي توی سي، نو داسي ګټوره، ښکلې او موثره وینا ځني جوړېږي :

چي بازار لره خالي لاسونه درومې	اټکل نه کېږي چي سود به ځني راوړې
ته د وړاندي ځې دنیا دي کړه د وروستو	په تورتم کي مشال ولي پسي شاوړې
عاقبت به یوه ورځ درځخه مات شي	که هر څو په احتیاط لوښي متیا[20] وړې
چي دي تخم پر پټي کرلی نه وي	د غلې په وخت به واخلې ځني خاورې

نصیحت و بل ته کړې خواجه محمده !

ته یې ولي د خپل زړه په غوږو ناورې؟

(خطي دېوان، ٤١ مخ)

د علي اکبر اورکزي په ګلشن افغان کي قصیدې :

د اتحاد جماهیر شوروي د ارمنستان د جمهوریت د مرکزي ښار ایروان په کتابخانه کي یو ډېر خوشخطه او ښکلی او منقوش او مذهب (طلاکاري) او مصور دېوان سته، چي په هغه کتابخانه کي یې نمبر (۵۳۸) دئ.

نه پوهېږم چي دغه قلمي ښکلې او مصوره نسخه څنګه له پښتونخوا او کشمیره ارمنستان ته وړل سوېده؟ د دې نسخې یو میکروفلم د کابل په عامه کتابخانه کي سته.

د نسخې خط ښکلی نستعلیق دئ او ځیني مصور مخونه هم لري، د تصویر او تذهیب سبك یې کشمیری او متأخر دئ، خو د ښکلا او رنګ او تصویر او تذهیب اټکل یې په تور میکروفلم کي ښه نه کېږي او فقط دوني ښکاري، چي یوه ښکلې او ښه خوشخطه نسخه ده. علي اکبر په قام اورکزی دئ، دا پښتون قام په تیرا او د کورمې په سیمو کي له قدیمه اوسي او دا هغه وادي ده، چي تر اسلام دمخه د کوشانیانو د وروستنیو شهزادګانو او د کابلشاهانو په لاس کي وه، او اکثر د هندوستان تجارتي کاروانونه او د فاتحانو لښکر به له دغو سیمو تېرېدل.

کله چي امیر تېمور لنګ په (۸۰۰ هـ) د هندوستان د نیولو له پاره له دغو سیمو څخه تېرېدی د دې ځایو مشران شیخ احمد، خواجه اوغاني او ملك محمد او لشکرشاه اوغاني او شیخ عبدل وو[21]، او مؤرخان د دې ځای د ایریاب او شنوزان درې یادوي، چي هلته یوه اوغاني قبیله اورکزی اوسېده.

له دې تاریخي سنده ښکاري چي اورکزي اوغانان اوه اته سوه کاله دمخه له امو په دې ځای کي اوسېدل[22].

علي اکبر اورکزی له دې ځایه د (۱۱۵۶ هـ ق) په حدودو کي هندوستان ته تللی او په اکثرو ښارو ګرځېدلی دئ، د ده وظیفه غالباً عسکریت دئ، خو په پښتو او دري ژبو ښه شاعر او لیکوال هم و. د ده دېوان مردفي پښتو او پارسي برخي لري او یو

[20] متیا : له مات څخه صفت دئ، یعني ماتي قبلوونکی لکه بسیا، لګیا او نور.

[21] ظفرنامه، ۲/۳٤، ۳۷.

[22] روزنامهٔ غزوات هندوستان ۵۸، د پتروګراد طبع ۱۹۱۵ ع، په دې کتاب کي دا نوم غلط اورکزني(؟) چاپ سوی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سني مذهبه حنفي او نقشبندي طريقې پيرو باذوقه او اديب پښتون ښکاري. د خپل دېوان مقدمه يې په دري داسي ليکلې ده :

"سپاس و ستايش بی پايان و حمد و ثنای فراوان، مر متکلمی را سزاوارست، که زبان هر حامد به چندين لغات مختلفه گويا گردانيد، و هر قومی را معنی لغات تازی و دری[23]، و افغانی دانايند ... اين فقير احقر مولای سيد علی اکبر بن قاسم خان اورکزی قوم افغان ساکن تيرا خيبر، در حداثت سن و آوان طفلی که طبيعتش مانند کف مفلسان، از نقد فن شاعری عاری بوده ... به فرمايش سلطان شوق به تسويد غزل چند، بزبان افغانی که محاوره اسلام و مانوس الاستعمال بود، چند صفحه را سياه ساخت و برقعات متفرقه مرقوم شده ... بعد از ان در عنفوان شباب در تعليم و آموختن اين فن نزد اکثری از اولوالالباب سعی و فور بکار برده ... و چون اين گلدسته مشتمل بر ازهار الفاظ رنگين و متضمن اشعار معانی شيرين است به اتقای حضرت يزدان به "گلشن افغاني" موسوم گشت ...".

د گلشن افغان لومړۍ غزله

زړه مي بل هغه دلبر په اور د غم کا		چي مي ورك په دغه اور د سترگو نم کا
هسي ما غوندي يې ډېر عالم خراب کړ		کرشمه و ناز پېشه چي يې صنم کا
د عالم په باب ژوندی له مړو بتر يم		که څوك شمار زما په عين د عالم کا
سرو مال تالا کوي پروا يې نه شي		که جهان سره برهم په يوه دم کا
لکه دی کاندي د هر عاشق په باب کي		د ازل حکم نه لوحه، نه قلم کا
په دغه ساعت يې زړه له ما نه يووړ		اوس په خپله غلا انکار راوړي قسم کا
د سپين مخ په عکس هر شي ته به گوري		د مضمون په نمايش يې جام د جم کا

هر ســـــاعت به د يار ذکـــــر کا په ژبه
که "اکبر" د زړه د زخم څوك مرهم کا

اکبر د هند په ښاروگرځېدلی، او هلته هم د پښتنو سره محشور و، او له هيواده يې خپل سلامونه د وطن يارانو ته را استول. دی په يوه اوږده قصيده کي خپل ياران يادوي. چي څو بيته يې دا دي :

باده والوزه وطن ته په رفتار شه		د هر چا له حاله ببل ببل خبردار شه
لکهنو له ښاره کوچ وکړه بهار ته		په کتهيرو پښتانه باندي گذار شه
د سردار سرفراز خان پرسش لازم دئ		چي څښتن يې هم ياور هم مددگار شه
د حاجي اخون په قبر دعا وکړه		د يوسف په حال دانا او خبردار شه

[24]

وروسته د پېښور د سيمي ځيني ياران يادوي او د ميا عمر څمکني دوه زامن داسي ستايي :

کشر ميان ته په دوه لاسه تعـــــظيم وکه
محمدي صاحب ته هم په تعظيم پار شه
د اکـــــــبر سلام په هر چـــــا باندي وايه
په دعا مي يادوئ چي برخـــــوردار شه

[23] د دري د نامه استعمال دلته د پارسي پر ځای د غور وړ دئ.

[24] کوچ بهار د هند يوه سيمه ده، او دلته د کوچ په معنی کي يو راز ابهام موجود دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکبر چي د تيرا د غرو او ښو خوشنوا بلبل و، په هندوستان کي له ژوندونه په عذاب سوی او خپل وطن يې داسي ياداوه :

نور توبه مي له پنـــــجابه هم له هـــــــنده
په نصيب زما که خپل ملك و وطن شي

له دې لاندي بيته ښکاري چي په کابل کي هم څو عمر اوسېدلی دئ :

چي خاطر مي دي بندي په تور اوربل کي
ځـــــکه نه مي شي اســـــتوګه په کابل کي

اورکزی د پښتنو شاعرانو له کلامه سره آشنا دئ، ډېر شاعران يادوي او خوشحال خټك داسي ستايي :

نور د شعر مزه مه غـــــــواړه له چـــــا نه
پوهنده د هر کلام ښه ســــــــخندان ولاړ
د خوشحال خټك ارمان به اکبر يوسي
چي د ميني د اخلاص کان له جهان ولاړ

د اکبر په دري او پښتو اشعارو کي د ده د عمر ډېر وقايع ذکر سوي دي، دی په پښتو ژبه کي د متوسطي درجې شاعر ګڼل کيږي، او کله نامانوس الفاظ هم راوړي. اکبر په خپل دېوان کي شاه عبدالرحيم نقشبندي خپل روحاني پير ستايي او بل خپل استاد شاه معظم[۲۵]، ښيي چي د هغه يوه موعظت نامه په دري نثر هم ليکي. په دې ډول اکبر اورکزی زموږ د ادبياتو د تاريخ د دوو ژبو شاعر او ليکوال او باذوقه سړی دئ، چي د ده دغه مستانه بيت د ده د ذوق ښه نمايندګي کوي :

هر ساقي چي د طرب پياله کـــــه پورته
ميخواران به واړه ودانګي دې لور ته

او دا غزل د خواجه محمد بنګښ د هغي غزلي جواب دئ، چي يو ښکلی بيت يې دا دئ :

ګوتي توري کړه په ما يې کړه راپوري
زه حيران يم ستا د سپينو ګوتو تور ته

د اورکزي دېوان قصيدې، غزلي، مثنويات، ترجيع بندونه او رباعيات لري. د شعر قالب او محتوی يې دواړه کومه خاصه ښېګڼه نه لري، په دوهمه درجه ناظمانو کي درېدلای سي. کله کله عشقي، اخلاقي، حماسي او صوفيانه مضامين د ده نظمونو ته تنوع وربخښي، خو قصيدې يې اکثره د واقعه نګارۍ ډول لري، او دا هغه يو راز بيان دئ چي خوشحال خان او د ده زامن هم کله کله د ژوندانه د واقعاتو په څرګندونه کي کار څني اخلي، بې له دې چي خپل نظم د شعر په ښېګڼو او هنري ګېڼو ښکلی کي، مثلاً په يوه قصيده کي د خپلي زيږېدني وخت داسي ښيي، چي فقط يو نظم دئ نه شعر :

زه چي راغلم په دنيا کي
له عـــــدمه په اظـــــــــهر
پادشاهي د نادرشاه وه
په عــــالم کي لــــکه لمر

په دې ډول د ده د تولد نېټه د (۱۱۵۰ هـ ق) حدود ټاکل کېدای سي، چي د تېمورشاه تر زمانې پوري (۱۱۹۰ هـ ق) هم ژوندی و.

[۲۵] پير معظم شاه د پير محمد فاضل زوی د پېښور د پير سباك اوسېدونکی و، چي په هند کي د حافظ رحمت خان بړېڅ په خدمت کي داخل و، او د ده په خواهښت يې د خواجو مليزي د پښتو تواريخ افغاغنه د تواريخ حافظ رحمت خاني په نامه په (۱۱۸۱ هـ) کي لنډ کړ. تاريخ افاغنه په (۱۰۳٦ هـ ق) په پښتو ليکل سوی و، دا کتاب د خښي او غوري او يوسفزي قبايلو تاريخ دئ، چي اووه مقامه لري، د پير روښان او د ده د مريدانو حال هم لري، تاريخ حافظ رحمت خاني په (۱۹۷۱ ع) کال او خلاصة الانساب د حافظ رحمت خان تأليف په (۱۹۷۳ ع) کال د پېښور اکاډمۍ چاپ کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سن زر سل نوي وايه شه
چي له کوره شــــوم روان
په دغه قصيده کي بې له کومه تشبيبه رډښډ پخپل حال داسي شروع کوي :

نن به وايم يو يو حال درته د ځان نوم د خداى او د رسول مي درته واخيست دا خبره وه مشهوره په عالم کي		ته يې واوره په نامه د پاك سبحان غوږ پرې کښېږده که بنده يې د رحمان هر څه وکړې بيا ربېې هغه شان

دلته وزن هم سپکيږي، او ناظم يې په بل ډول په هغه قافيه پسې ځي :

د نېکۍ عوض نېکي ده د ښه خداى څه ښه قدرت دئ ښه کارونه په قدرت کا ځاى دگفت و شنود نشته که له خاورو گل پيدا کا مدعا غرض خپل وايم د ښه خداى له شفقته په کشمير کي وم څو کاله په قسمت مي نصيب (و) شو په زيارت د پير مرشد شي		بدي وي د بدخواهان چي له چا نه شي بيان دى پرې ښه رسي يکسان په رضا د پاك يزدان يا له گل پيدا خاران غوږ پرې ونيسئ دوستان هم له فضله د ديان؟ و حاکم نورالدين خان ښه ديدن د بزرگان خداى عطا کړ دين ايمان

داسي ښکاري چي علي اکبر د اورکزو مشر و، او په لښکري لاموکي به يې د عسکري يا ملکي حکمران په څېر برخه لرله :

له وطنه را روان شوم لك مي کړ د خداى په فضل د سلطان اساني وشو		د لښکرو په سامان په کامراج کي خپل نښان په دښنه شولم ډېرگران

د تېمورشاه له درباره حاجي کريمداد خان (د کشمير خان د احمدشاه بابا د دربار د عرض بېگي لمسى د کهندل خان زوى) د کشمير حکمران مقرر سو او علي اکبر ورسره ملگرى و، خو چي کريمداد خان ولاړ، نو دى هم خپل وطن تيراه ته راغى :

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل د وروستو مي ږغ راغی		چي حاجي کريم داد خان
شو سردار کشمير يې واخيست		شوم امير ته لوی آسمان
امير بيا شو په ځای پاتو		بيارته لاړ کريم داد خان
زما هم دا ملك تر فهم		نهايت شو ډېر ويران
ځني ولاړمه وطن ته		په فراق، غوغا، ګريان

علي اکبر دوه کاله په کورکي و، خو بيا تېمورشاه وغوښت،
او د اورکزو د لښکرو سره يې په (۱۱۹۰ هـ ق) کال د کشمير خوا ته واستاوه :

آخر بيا پس له مدته		سلطان شو راپسي پښېمان
په طلب يې کړ ځان ستړی		هم سړی يې خپل ستومان
زما هم پرې خدای وار جوړ کړ		دا مي غوښته له سبحان
د لښکر سامان مي ساز کړ		ښايسته، ښکلي سپايان

چي کامراج ته ورسېدی، نو يې جنګونه شروع سوه، د يوه جنګ مناظر داسي ښيي :

يوه ورځ له همه راغلو		په موږ باندي دښمنان
جنګ تر ميان شولو صاحبه !		د توپکو د سنان
بيا په توره شوه تمامه		کل لښکر راته حيران
رفيقان راځخه وتښو		موږ يې پرېښوو په ځان
بې له خدايه څوك مل نه و		يا مدد و بزرګان
که ميدان يارانو بای کړ		خو موږ بيا لك کړ نښان

په دې ډول د اورکزي قصيده په حقيقت کي د واقعه نګارۍ يوه نظم کړې او بې خونده منظومه ده، چي هيڅ شاعرانه هنر کاري او د تخيل او لطافت او عاطفې رنګينيو څخه برخه نه لري.
اوس نو تاسي پخپله ووایاست، چي دی شاعر بولئ اوکه تش يو ناظم؟
بايد دا هم وويل سي، چي د ده فارسي او پښتو غزلي دوني بې خونده نه دي، لکه قصايد. موږ د ده په پښتو غزلو کي د ځينو غزلو نمونې دمخه ولوستلې، او د پارسي غزلو دغه نمونه يې هم ولولئ :

(c) ketabton.com: The Digital Library

به مشتاقان رویت قصه هر جا میتوان گفتن
حدیث حسن یوسف با زلیخا میتوان گفتن
چو احوال شهیدان از طبیبان کس نمی پرسد
زبیمار نگاهت با مسیحا میتوان گفتن
فتاده نیم بسمل بر سرره همچو من صدها
جفای ابرویش قضا را میتوان گفتن
چمن گل گل شگفته از نسیم صبح نوروزی
زحال غنچه دلها کسی را میتوان گفتن
خراب بادهٔ لعل تو شد امشب اگر بخشی
که حال "اکبر" بد مست فردا میتوان گفتن

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لومړۍ دورې د ادبي جريان لنډيز

د غوريانو زمانه د پښتو ادب يوه ښه دوره بلله کېږي او علاوه پر هغو شاعرانو، چې دمخه ذکر سول، دغه لاندي شاعران هم په لنډ ډول ذکر کوو :

۱ - قطب الدين بختيار :

دا سړی د احمد زوی او د موسی لمسی په قوم پښتون بختياری و، چي په بختيار کاکي مشهور دئ، په ٦٣٤ هـ په ډهلي کي وفات سوی دئ او قبر يې تر اوسه هم مشهور دئ. د سليمان ماکو په تذکرة الاولياء کي د ده يوه عشقي سندره نقل سوېده او يو فارسي دېوان هم لري.

۲ - شيخ متي (٦٢٣ – ٦٨٨ هـ) :

شيخ متي د عباس زوی او د خليل د قوم څخه و، د ده کورنۍ د ترنک په وادي کي اوسېدله او قبر يې تر اوسه د کلات پر غونډې د کلات بابا په نامه مشهور دئ. شيخ متي يو لوی عرفاني شخصيت و، د پښتنو مؤرخين يې د اولياوو په جمله کي شمېري. د ده کورنۍ هم متيزي بلل کېږي، چي ډېر شاعران او مؤلفان پکښې تېر سويدي او په پېښور او کندهار کي لوړ علمي شهرت لري. د پښتو مؤرخ شيخ کټه د لرغوني پښتانه مؤلف هم د ده له لمسيانو څخه دئ، (د ۷۵۰ هـ حدود).

بل شيخ قاسم د تذکرة الاولياء مؤلف په ۹٥٦ هـ زوکړی دئ او د ده زوی شيخ امام الدين د تاريخ افغاني مؤلف په ۱۰۲۰ هـ پيدا سوی دئ. د شيخ متي له اشعارو څخه فقط يو شعر د پټي خزانې مؤلف رانقلوي او وايي چي شيخ متي يو دېوان درلود، چي نوم يې و : (د خدای مينه)، دا شعر په پښتو ادب کي يو شاهکار دئ او شيخ متي د کايناتو ښکلا او د جمال تصوير په ښه ډول په دې ښعر کي کښلی دئ او دا هغه خبره ده، چي صوفيان تل په خپلو اشعارو او آثارو کي د جمال بيان کوي. د شيخ متي دغه ښکلی شعر په لاندي ډول دئ :

پر لويو غرو هم په دښتو کي په غاړه بړغ او په شپېلو کي		په لوی سهار په نيمو شپو کي يا د ويرژلو په شپېلو کي

ټول ستا د ياد نارې سورې دي
دا ستا د ميني ننداري دي

جُنډۍَ زرغون که په بېديا دئ ترنك چي خړ دئ په ژړا دئ		د بر بڼ خوا ته په خندا دئ دا ټول اغېز د ميني ستا دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټوله ښکلل دي ستا له لاسه
اې د پاسوالو پاسه پاسه !

که لمر روښان مخ ئې سپين دئ که غر دئ ښکلی پرتمين دئ		يا د سپوږميه تندی ورين دئ لکه هنداره مخ د سين دئ

ستا د ښکلا دا پلوشه ده
دا ئې يو سپکه ننداره ده !

دلته لوی غرونه زرغونيږي بوراوي شاوخوا کړيږي		د ژوند ورمې پکښې چليږي سترګې ليدو ته يې هېښيږي

لويه خاونده ! ټوله ته يې
تل د نړۍ په ښکليده يې

خاونده ! ښکلی ستا جمال دئ که ورځ که شپه که پيړۍ کال دئ		ښکاره ئې لور په لورکمال دئ ستا د قدرت کمکی مثال دئ

ستا د لورونو يو رڼا ده!
دلته چې جوړه تماشا ده!

زړه مې دا ستا د مينې کور دئ رپ ئې و تا ته ستا پر لور دئ		سوی د عشق په سوځند اور دئ بېله دې هيڅ دئ ورک ئې پلور دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستا د جمال په ليدو ښاد دئ
که نه وي، دغه نور برباد دئ

په غروکي ستا د عشق شپېلکی دئ که غټ که ووړ، که پنډ نری دئ		د دې نړۍ په عشق سمی دئ ستا د جمال ځری هر شی دئ

چي پر دنيا مي سترګي پرې سوې
ستا د جمال په نندارې سوې

نه هسك نه مځکه وه تورتم و نه دا ابليس نه ئې آدم و		تياره خپره و، تهول عدم و ستا د جمال سوچه پرتم و

چي سو ښکاره ښکلې دنيا سوه
د پنځ پر لوري ئې رڼا سوه

زه چي څرګند پر دې دنيا سوم ستا پر جمال باندي شيدا سوم		د ښکلي مخ په تماشا سوم له خپلي ستي راجلا سوم

په ژړا ژاړم چي بېلتون دئ
يمه پردېسی بل مي تون دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

وګړيو ولي "متي" ژاړي؟ څه غواړي، څه وايي، څه باړي		سورې ئې اوری غاړي غاړي خپل تون اوکور وکلی غواړي

چونی چي ببل سي نیمه خوا سي
تل ئې د بڼ په لور ژړا سي !

پښتو ادب ته یوه لنډه کتنه
تر ۱۰۰۰ هـ پوري

د شیخ متي تر زمانې را وروسته د پښتو ډېر شاعران لرو، چي د دوی اشعار حماسي یا عشقي یا اخلاقي یا تصوفي دي. په دې اشعاروکي کله ملي اوزان اوکله هم مثنوي یا قصیده یا رباعي یا غزل سته، مګر دغه اشعار د خپل ادبي ارزښت له رویه د غوري دورې له پاته سوو آثارو سره مقابله نه سي کولای، که څه هم د غوري دورې پاته آثار فقط یو دوې قصیدې دي، مګر د دغو قصیدو ادبي ا و هنري ارزښت دومره ډېر دئ، چي په وروستنۍ دوره کي تر خوشحال خان پوري څوك د هغو مقابله نه سي کولای. په دغو شاعرانوکي بابا هوتك د بارو زوی او د تولر لمسی دئ. د ده ژوند له (٦٦١ - ٧٤٠ هـ) پوري و. دغسي هم شیخ ملکیار د هوتك بابا زوی د (٧٤٩ هـ) په حدودوکي ژوندی و او اکبر زمینداوری د (٧٨٠هـ) په حدودوکي په زمینداورکي اوسېدی. دغسي هم سلطان بهلول لودي، چي د هندوستان لوی پښتون پاچا و (جلوس ٨٥٥ - وفات ٨٩٤ هـ)، د پښتو یو ښه شاعر و، چي دا یوه رباعي د ده دکلام نمونه پاته ده :

ملك به زرغون کړم په ورکړه راسه
ګـــــــوره اوریځي د داد له پاســـه
خول مي د عـــــــدل په درو روڼ دئ
جهان به زېب مــــــومي زما له لاسه

خلیل خان نیازی هم د (٨٩٠ هـ) په حدودوکي د دغه پاچا د دربار پښتون شاعر و.
دغسي هم زرغون خان نورزی د (٨٩٠ هـ) په شاوخواکي د پښتو دېوان خاوند شاعر دئ، چي د زمینداور په نوزادکي اوسېدی، او له ده څخه یوه ساقي نامه په مثنوي کي پاته ده.
د دې دورې درې پښتنې شاعراني هم د یادولو وړ دي.
اول زرغونه کاکړه، بله شاعره رابعه د (٩٢٠ هـ) په حدودوکي په کندهارکي اوسېدله. بله مېرمن نېك بخته د (٩٦٠ هـ) په حدودوکي د شیخ الله داد لور وه، چي د پېښور په اشنغرکلي کي یې یوکتاب د ارشاد الفقراء په نامه لیکلی و. دوست محمد کاکړ د ږوب اوسېدونکی د (٩٢٠ هـ په حدودوکي) د تذکرهٔ غرغښت ناظم او شیخ عیسی مشوانی د (٩٠٠ هـ په حدودوکي) په هندکي اوسېدی، شیخ بستان بړیڅ د محمداکرم زوی، چي دی هم د (٩٦٠ هـ په حدودوکي) ژوندی و. بل

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعر علي سرور لودي د (۹٦۰ هـ په حدودوکي) د ملتان دکهرور په قصبه کي اوسېدی. شيخ محمدصالح الکوزی د (۱۰۰۰ هـ په حدودوکي) دکندهار په جلدك كي ژوندی و. پير روښان د پښتنو يو مجاهد او آزادي غوښتونکی اديب مشر و، چي په (۹٤۲ هـ) زېږېدلی او ټول عمر يې د آزادۍ په جنګ او ادبي او تبليغي کاروکي تېرکړی او د (۹۸٥ هـ په حدودوکي) وژل سوی دئ. د بايزيد روښان په ژوندکي دوې نکتې د ياد وړ دي :

اول دا چي داسي حرکت ئې په پښتونخواکي د هندوستان د مغلو د سياسي اقتدار په مقابل کي منځ ته راوست، چي هدف ئې د پښتنو د يوه آزاد حکومت تاسيس و.

دوهم : پير روښان د خپلو تبليغي مقصدونو له پاره پښتنو ته په پښتو ژبه خيرالبيان کتاب ليکلی دئ، چي د پښتو ژبي قديم ليکلی کتاب دئ، چي اوس يې يوه نسخه سته، د پير روښان دغه سياسي او ادبي مجاهده د پښتنو په تاريخ کي ډېر اهميت لري، مګر د ده د نوشتو ادبي ارزښت ډېر لوړ نه دئ. ځکه چي ده په خيرالبيان کي د نثر يو داسي ډول غوره کړی دئ، چي هغه ته موږ نه روان او ساده نثر ويلای سو او نه يو خوږ او تکړه نظم. د پير روښان نثر يو مصنوعي او د تکلفه ډك نثر دئ، چي د پښتو د پخواني نثر سره ډېر تفاوت لري، مثلاً په (٦۱۲ هـ) چي سلېمان ماکو کوم نثر په تذکرة الاولياء کي ليکلی و، هغه نسبتاً ساده او روان او سپېڅلی و. مګر پير روښان د جملو په اخر کي په مصنوعي ډول سجع رعايت کوي، چي هغه د پښتو له اصلي بيانه سره اختلاف لري او دغه نثر و، چي وروسته اخون درويزه او د ده کورنۍ او نورو ليکوالو تر ډېره وخته پوري پيروي کاوه، څو چي پس له (۱۰۰۰ هـ) څخه خوشحال خان خټك پيدا سو او ده هم لکه پير روښان په ژوندکه دوه واره په مبارزه شروع وکړه :

اول د پښتنو د آزادۍ د ساتني له پاره د خوشحال خان مجاهده د هندوستان د مغلو سره روانه وه او دې توريالي اديب د افغان په ننګ توره تړلې وه :

د افــغان په ننـــګ مي وتړلــه تــوره
ننګيالی د زمانې خوشحال خټك يم

دوهم : د خوشحال خان په نظر کي د پښتنو د سياسي اقتدار او آزادۍ د ساتني سره سره د پښتو ژبي ساتنه او روزنه هم يو مهم مقصد و، نو ځکه ده له توري سره قلم ملګری کی او د پښتو د نثر او نظم پالني ته يې ملا وتړله. د نظم خو يې ډېر ښکلی او وسيع او د ارزښت خاوند کړ، مګر په نثرکي د خوشحال خان ابتکار او هنر دا و، چي بيرته يې د نثر ليکلو سبك د پير روښان له مصنوعي او د تکلفه ډك طرز څخه سادګۍ او روانۍ ته راوګرزاوه او د خوشحال خان دغه ادبي ابتکار و، چي تر اوسه پوري هم په نثر او نظم کي تعقيب کيږي. په دې دوره کي د پښتو ادب درې لويي کورنۍ تېري سوي دي، چي هره کورنۍ د پښتو ادب په روزنه کي لاس لري. خو يوه د خوشحال خان کورنۍ داسي ده، چي د هغوی ادبي تخليقات د هنر له پلوه ډېر ارزښتونه لري.

اول د پير روښان کورنۍ، چي پخپله پير روښان او انصاري او دولت او ارزاني ئې ارکان دي.

دوهمه کورنۍ د اخون درويزه ننګرهاري ده، چي کريم داد او نور د دې کورنۍ رکنونه دي.

دريمه د خوشحال خان خټك کورنۍ ده، چي د ده زامن لکه عبدالقادر خان او اشرف خان هجري او صدرخان او سکندر او لمسی ئې کاظم خان شيدا او افضل خان د دې کورنۍ تکړه اديبان دي. د پښتو ادبي سير په نثر او نظم کي تر خوشحال خان را وروسته روان پاته سو او موږ وينو، چي زبردست شاعران او ليکوال په ټوله پښتونخواکي پيدا سوي دي، لکه :

رحمان بابا او حميد مومند، علي خان، عبدالرحيم هوتك، پيرمحمد کاکړ او نور ډېر شاعران، چي عدد ئې تر سوو پوري رسيږي. دغه دوره چي تر ۱۲٥۰ هـ پوري رارسيږي دغه لاندي خاصيتونه لري :

اول : په پښتو شاعري کي د شعر ظاهري ډول هم ملي او پښتني وزنونه لري او هم د فارسي او عربي د عروضو اثر پر سوی دئ، مثلاً : ملي لنډۍ اوکسرونه او بدلي او چاربيتي او نور آثار هم سته، خو د فارسي غوندي قصيده، غزل، مثنوي، رباعي او نور ادبي فنون هم پښتو ته راغلي دي.

دوهم : د فکر او موضوع له پلوه هم پښتو ادب پراخ سوی دئ، يعني هر ډول ادبي، تاريخي، ديني، فلسفي، تصوفي، اخلاقي، عشقي او داستاني ادبيات پکښې موجود سوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دريم : د پښتو شاعرۍ خپل پښتني او حماسي رنګ هم ساتلی دئ، يعني په پښتو ادب کي د حماست او پښتونوالي او آزادۍ غوښتلو پلوشې او تجليات ډېر برېښي او دا هغه محيطي خاصيت دئ، چي د پښتو شعر ته يې ډېر خوند ورکړی دئ.
څلورم : خوشحال خان په خپله دستار نامه او نورو منثورو ليکنو کي د پښتو نثر و محاورې او د پښتنو عمومي ادا ته را نژدې کی. د ده لمسو همدغسي کوښښ وکی، ګوهر خان خپل کتاب (قلب السير) او افضل خان خپل (تاريخ مرصع) پر دغه سبك وليکل، چي وروسته نو پټه خزانه او نور ډېر کتابونه په پښتو نثر کي ميدان ته راغلل او دغه حرکت و، چي په ټوله پښتونخوا او افغانستان کي تر (۱۲۶۰ هـ) پوري راورسېدی او په دغو کلو کي د احمدشاه بابا د کورنۍ پاچاهي ختمه سوه او امير دوست محمد خان د محمدزو د کورنۍ څخه پاچا سو. دغه وخت د پښتنو سلطنت ته چي له پنجاب او کشميره تر هرات پوري خپور و، يو نوی خطر د هندوستان له خوا متوجه سو، چي هغه د انګرېز استعمار و. کله چي په (۱۸۳۹ م) د انګرېزانو ايندس ارمي يعني د اباسين لښکر د بولان څخه پر کندهار حمله وکړه، نو د افغان او انګرېزانو لومړۍ جګړه شورو سوه.

د پښتو خاصيتونه
په وروستنۍ دوره کي

له (۱۲۵۰ هـ) را پدېخوا په يوه پېړۍ کي د پښتو ادب لوی تحول وموند او د دې تحول اصلي سببونه، چي د پښتو ادب ته يې نوې جوله او قيافه ورکړېده په لاندي ډول ښوول کېږي :
(۱) په دې وخت کي د اروپا د مدنيت صنعتي دوره شورو سوې وه او پر هندوستان باندي د انګرېزانو استعمار بشپړ سوی و او هندوستان ته د نوي مدنيت او صنعت اثرونه رارسېدلي وو، د انګرېزانو حکومت په هندوستان کي د ادارې او انضباط او امنيت او تنظيم نوي دودونه او اصول رواج کړي وو او په ټول هند کې د ټګ راټګ لارې او د اورګاډي خطونه جوړ کړي وو، نوی فکر او د مدنيت نوي دودونه او نوی معارف او مکتبونه په ټول هند کي موجود سوي وو. جرايد او مطبوعات هم په انګرېزي ژبه او هم د هند په ژبو کي خپرېدل.
چاپخاني او د کتابونو د خپرولو وسايل هم ډېر سوي وو، انګرېزان د دغسي يو قوي مدني تشکيل سره د اباسين غاړو ته راورسېدل، دوی د پښتونخوا يو مهم د فرهنګ مرکز يعني پېښور هم ونيو او په (۱۸۳۹ م) يې پر افغانستان هم حمله وکړه، دلته نو د دغه اجتماعي او سياسي کيفيت اثرونه د پښتو پر ژبه او ادب او ثقافت باندي لازمي وو. نو ځکه د پښتو نظم او نثر دواړه تر دغو لاندي راغله. په نثر کي رواني او د محاورې سره برابره ليکنه چي خوشحال خان يې اساس ايښی و، ښه رواج سوه او ځيني پښتو کتابونه يا اخبارونه هم په دغه ډول منځ ته راغله. نظم هم په هغه قديم قالب کي نشو و نما وکړه او ځيني نوي سبکونه هم رواج سول.
(۲) د اروپا د مدنيت او صنعتي غورځنګ اثرونه پر پښتونخوا باندي د اېران له خوا او د شمالي روس له خوا هم راغلل، تجارتي ټګ راټګ او سياسي روابط د روس او اېران سره موجود سول او د شمالي له خوا هم د روس د اورګاډو خطونه تر بخارا او خيوا پوري راورسېدل، دلته نو د يوې خوا له روسه او د غربي خوا څخه له اېرانه داسي قوي اثرونه پښتونخوا ته راورسېدل، چي د پښتنو فکر او ادب يې حتماً تر قوي اثر لاندي ونيوه، دلته نو اوس مونږ وينو، چي په پښتو ادب کي نوی فکر او د نوي مدنيت اثرونه پيدا کېږي. خلك د وطن او آزادۍ او د نوي ژوندون په فکر کي لوېږي او کله چي د (۱۹۱٤ په حدودو کي) لومړۍ عمومي جنګ شورو سو نو دلته پر شرقي ټولو ملتو باندي، لکه : هندوستان، افغانستان، اېران، دولت عثماني او عربو باندي د اروپا د استعمارچيانو يا مستقيم سياسي تسلط و يا دا چي دغه مملکتونه تر اقتصادي او کلتوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

اثرونو لاندي راغلي وو.
نو په پهټولو مملکتوکي يو د داخلي آزادۍ فکر پيدا سو او لومړی پلا سيد جمال الدين افغان له کنړه وپاڅېد، ده په هندوستان، ايران، مصر او ترکيه کي داسي يو فکر پيدا کړ، چي دغه بيده ملتونه يې راويښ کړل او په دوی کي يې د مبارزې دوه قسمه حرکتونه پيدا کړل :
يو دا چي بيده ملتونه بايد د پردو د استعماره څخه ځانونه آزاد کړي.
دوهم دا چي دغه مظلوم ملتونه له داخلي استبداده څخه ځانونه وژغوري او داسي حکومتونه جوړ کړي، چي هغه حکومتونه د خلکو د ديموکراسي حقوقو حامي وي او دغه مظلوم خلك وکړای سي، چي خپل ملي قوتونه د ځان د سعادت له پاره په کار واچوي.
د سيد جمال الدين دغه تبليغ و، چي په هند کي د آزادۍ حرکت پيدا سو او هغه پښتانه چي د افغانستان په شرقي خواکي د انګرېزانو د استعمار تر اثر لاندي سوي وو په هغوکي د آزادۍ احساس وخوځېد او د پښتو ادب ته ئې د آزادي خواهۍ او وطن دوستۍ قوي جذبه راوړه او دغه اثر و، چي د پښتو ادب په نثر او نظم کي د فکر له پلوه نوی تحول راغی.
(۳) په دې وروستنۍ دوره کي د پښتو په نظم او نثر دواړو کي د ترجمې حرکت هم پيدا سو، ځيني کتابونه له اردو او انګرېزي څخه او ځيني هم له عربي او فارسي څخه په پښتو ترجمه سول، مثلاً : نعمان الدين احمد کاکاخېل د ابن بطوطه سفرنامه او قاضي عبدالقادر پېښوري عسکري نومونه او اصطلاحات له انګرېزي څخه په پښتو ترجمه کړل، غلام محمد پوپلزی چي د چارسدې اوسېدونکی و د مولانا حالي اردو مد و جر اسلام ئې په پښتو منظوم کړ او منشي احمدجان د افغانستان تاريخ له انګرېزي څخه په پښتو راواړاوه، د ترجمې دغه حرکت و، چي د ځانه سره ئې نوي فکرونه او د نوي مدني ژوند اساسونه هم راوړل او پښتو ادب ته يې يو نوی ادبي تحول وروباخښه، په دې ترجمه کي شاعران او ليکوالان دواړه مجبور وو، چي په داسي ژبه خبري وکړي چي لوستونکي يې په مطلب ښه پوه سي. نو له دې جهته هم په نظم هم په نثر کي رواني او شګفتګي موجوده سوه، خلك خپل قديم تاريخ ته متوجه سول او د اروپا د مدنيت او د ژوند نوي فلسفي فکرونه هم په نظم او نثر کي وارد سول او هغه فکري انقلاب چي د ۱۹ قرن له ملي او قومي نهضتونو سره راغلی و د پښتو ادب ته يې هم نوې ښکلا، نوې مفکوره او نوي تغيرونه وروبخښل.
(٤) په دغه دوره کي ځيني شاعران او ليکوال داسي هم وو، چي دوی داستاني ادب ته توجه وکړه، ځيني ليکوالو هغه قصې او داستانونه نظم کړل چي په خلکو کي مشهور وو. د دې ډلي مشهور استاذ ملا نعمت الله د نوښار اوسېدونکی و، چي دغه کتابونه د ده چاپ سوي دي :
(۱) د ليلی او مجنون کيسه، (۲) د فتح خان کيسه، (۳) د موسی او ګل مکۍ کيسه، (۴) د حضرت علي جنګنامه، (۵) شاهنامه، (٦) الف ليلی، (۷) د حاتم طائي کيسه.
د دې ډلي بل شاعر ملا احمد جان د پېښور اوسېدونکی و، چي د ورقه ګلشاکيسه، د ممتازکيسه، د بهرام او ګل اندامي کيسه، د امير حمزه داستان او د يوسف او زلېخا کيسه يې ليکلي دي. بل د دې ډلي شاعر احمد په قوم اخوندخېل دئ، چي د جمجمې کيسه او قصص الانبياء د ده اثرونه دي، د دې ډلي ادبي اثرونه د تاريخ او مفکورې له پلوه کوم ارزښت نه لري خو ادبي او شعري ارزښتونه ئې د يادولو وړ دي.
(۵)په دې دوره کي ځيني کتابونه د تعليم او ښووني په مقصد هم ليکل سوي دي، په افغانستان کي د پښتو د زده کولو له پاره ځيني داسي کتابونه وليکل سول او د پښتو ژبې قواعد او ګرامر ته هم توجه وسوه. د پښتو لومړني لوست کتابونه د کابل په مدرسه حبيبيه کي مولوي صالح محمد کندهاري وليکل او بيا په پېښور کي هم دغسي نور کتابونه چاپ سول، چي دا حرکت هم د پښتو د ژوندون له پاره ډېر مفيد و.
کوم کتابونه چي د ديني تعليم له پاره په پښتو ليکل سوي دي هغه هم په دغه نوعه ادب کښي داخل دي، لکه : د ملا عبدالباقي افغان تبيين الواجبات يا د دوست محمد خټك تفسير بدر منير او بحرالعلوم، يا د فيض محمد لوګري روضة المجاهدين يا د کامې د مرادعلي صاحب زاده تفسير يسير.
(٦) په دې دوره کي د شعر او ادب يوه بله عامي او وګړني ډله هم سته، چي د پښتو په کلو او باندېو کي ناخوانه امي شاعران

(c) ketabton.com: The Digital Library

موجود دي او دوی د خلکو په عامه ژبه شعر وايي او کله کله د ملي تاريخ بعضي مهم وقايع او د ملي پهلوانانو کردارونه په خپل شعر کي بيانوي، دا ډله يقيناً د عامو خلکو د فکر او ژبي او اخلاقو نمايندګي کوي. دغه نوع ادب د پښتو خاص شعري وزنونه او ادبي بحرونه هم راښيي او موږ په پښتو ژبه کي په سوو داسي ملي او وګړني شاعران لرو، لکه :
کمال، نوروز، ملا ميران او نور. د دې ډلي شاعري بې تکلفه او ارتجالي او ساده ده. دوی د ژوندانه مختلف وقايع په ساده ژبه د عوامو د فهم سره برابر تصوير کوي او د ملي ژوند پټ اړخونه لوڅوي، مثلاً کله چي په اول وار انګرېزانو کابل ونيو، دلته نو دغسي يوه وګړني شاعر د خلکو د زړه درد په يوه بدله کي تصوير کړ، او ويې ويل :

خالقه لايزاله! ايمان مي خطا مه کړې		بې شريکه بې زواله! فرنګ ورك کړې له کابله !

زاري مي نشته بله

د افغانستان د استقلال په جنګ کي يو بل وګړنی شاعر د پښتنو مېړمنو اشتراك په جهاد کي داسي بيانوي :

چا ئې پلو ليدلی نه و
اوس د جمرود پر غاړه ځي سرتور سرونه
په کابل جنګ دئ

د پښتو ادب ارزښتونه
په دغه دوره کي

پښتو ادب د پخوانۍ او متوسطي دورې له ډېرو ارزښتونو سره دې اخيرنۍ دورې ته راورسېدی. د ژبي بياني او بديعي خاصيتونه او د مفکورې ذخائر چي پښتو ادب له قديمي او متوسطي دورې سره راوړي وو هغه ټول د شاعرانو او ليکوالو مخي ته پراته وو. دلته نو اوس د دوی وظيفه دا وه، چي له هغه ټولو قديمو ذخيرو څخه د نوي ادب په تخليق کي کار واخلي او نوي مفکورې او د نوي ژوند لوازم او ضروريات پښتو ادب ته را وارد کړي. يقيناً چي نوی عصر او د ۱۹ قرن سياسي او اقتصادي او فکري تحولاتو پر پښتون قوم باندي ژور اثرونه وکړل او دلته نو موږ ګورو، چي په پښتو ادب کي ځيني نوي ارزښتونه موجود سول. د پښتو غزل د فارسي ادب په تقليد په عشقي موهومو خيالاتو کي تباه سوې وه. شاعر په خپل ذهن کي د عشق يوه موهومه دنيا فرضوله او د هغې په بيان کې په ډول ډول خيال بافي کوله، د غزل ډېره حصه د معشوق د وروځو او سترګو او سراپا توصيفونه وو او په دې کي به داسي مبالغه امېزه شعرونه ويل کېده، چي تل به درواغجن شاعر د سترګو په ګوليو ويشتلی يا به د بڼو په غشي ژوبل سوی و. دی به د هجران په اور کي لولپه و، مګر هيڅکله دا ونه ليده سوه، چي دی دي حقيقتاً د ژوند له يوه جزوي نعمت څخه محروم سوی وي. ډېر داسي شاعران وو چي په خپل عمر ئې د شرابو څکه نه وه کړې مګر د شعر په تخيلي دنيا کي به تل په باده پيمائي بوخت و.
قصيدې هم دغسي يو اغراقي او مبالغه وي د مداحۍ رنګ درلود او شاعر به کوښښ کاوه، چي په څه ډول او کومو الفاظو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کولای سي، چي خپل ممدوح تش په الفاظو وغولوي او جایزه ځني واخلي. دې ادبي جریان خو پر پښتو ادب هم ژور اثر درلود او د لفاظۍ او سخن ورۍ او خیالبافۍ له پاره ئې ډېر مواد پیدا کړل مګر مفکوره او معنوي ښېګڼې ډېري پکښې لږ وې، د پښتو شعر د موهوماتو او ایډیالیزم په تیاروکي لاس او پښې وهلې اما د الفاظو ذخیره او د خبرو قالبونه او د ظاهري وینا ښېګڼې یې درلودې. د اوسنۍ زمانې شاعر له دغسي یوه په ظاهر ښکلي او په باطن تش پس منظره سره مخامخ و او د زمانې انقلابي جریان هم دی نه پرېښود، چي په شلم قرن کي د وروځو په لېندۍ کي د بانو غشی وولي یا د ملا په نري تار غټ غټ غرونه وځړوي. نو پښتو شاعري په دې دوره کي د شاعرۍ د قدیمو اسلوبونو پیروي لږ کړه او د خیال بافۍ له دنیا څخه د حقیقت لدني او ریالیزم میدان ته راغله، د فراق او مهجورۍ د درد او نارو پر ځای قومي درد او د ټولني اجتماعي ضرورتونه ودرېدل، هغه موهوم معشوق چي رسا قد به یې تر سبر هم جګ و او ناز و خرام به یې د شاعر زړه ورسولاوه اوس د هغه پر ځای د وطن او مملکت او مسلك نوی معشوق پیدا سو او دغه حرکت په پښتو ادب کي ځیني نوي ارزښتونه راوستل، چي هغه د دې عصر له سیاسي جریان او تحولاتو سره برابر وو او دغه کلیه په ښه ډول ثابته سوه، چي انسان د خپلو ټولو مادي او معنوي متعلقاتو سره د زمانې د تحول په لاس کي دئ او حتماً بې له زاړه حال څخه نوي حال ته را اړوي، که موږ د پښتو ادب په دغه زمانه کي له اردو او فارسي سره مقایسه کړو نو دا نکته راڅرګندېږي، چي د شعر پر ډګر د پښتو ادب بالکل نوی رنګ موندلی دئ، ځکه چي د اردو او فارسي غزل تر اوسه لا هم د مفکورې او موضوع له پلوه په هغه قدیم اسلوب باندي د خیالیت په دنیا کي سیر کوي او تر اوسه لا هم غزل ګوی شاعران پر هغه زړو لارو باندي روان دي، مګر د پښتو شعر معنوي ارزښت بالکل اوښتی دئ او د زاړه سبك او فکر پیروي ډېره لږه لیدل کېږي، په پېښورکي ځیني داسي غزل ګوی پښتانه شاعران لرو، چي دوی د اردو ژبي د خیالي شاعرۍ پیروي کله کله کوي، مګر پر دوی باندي پښتني تخیل دومره غالب دئ، چي په غزل کي د شاعر د تخیل سلسله هم ضرورت مشغول کوي، حمزه شینواری وايي :

وایي اغیار چي د دوږخ ژبه ده
زه به جنت ته د پښتو ســـره ځم

په دې اخیرنۍ دوره کي چي د ادبي تجدد او نوي فکر دوره ده، په پښتو ادب کي دوې ډلي شاعران او لیکوال لرو :
یوه هغه ډله ده، چي پر زاړه اسلوب روان دي او لکه پخواني شاعران او لیکوال زاړه افکار د شعر په زاړه قالب کي ځایوي.
دوی کله کله ځیني نوي فکرونه هم په هغه پیرایه کي ادا کوي، چي د شعر عنعنوي زوړ قالب دئ. له دې ډلي څخه غلام محی الدین افغان، مستغني، سید محسن، مخلص کندهاری، مولوي صالح محمد خان، خادم، الفت، رشتین، عقیق زاخیلي؟، سمندر بدرشوی، سید راحت زاخیلي، محمداکبر خادم او نور ډېر شاعران دي چي د پښتو ادب د وروستنۍ دورې لویه برخه په دوی پوري اړه لري.
مثلاً د مستغني ځیني نوي اشعار نوی فکر روزي، مګر قالب یې قدیم دئ، دکندهار سید محسن هم د دې عصر د نوي فکر خاوند شاعر دئ، چي د استقلال تر جنګ پوري لا ژوندی و. دی په اول عمومي جنګ کي، چي په (۱۹۱۸ میلادي) کي ختم سو د اسلامي مملکتو مغلوبیت د اروپا د استعمار په مقابل کي او بیا د ترکانو د اسلامي خلافت سقوط د حسرت په سترګه ویني او داسي وايي :

پر اسلام ډېر اضطراب دئ لا ترکمه
هم د دین حالت خراب دئ لا ترکمه
هم راحت مو سدالباب دئ لا ترکمه
ظلم و جور تل کامیاب دئ لا ترکمه

ټول وطن مو مست له خواب دئ لا ترکمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

عاقلان به مو ترکمه سر په جېب وي
چي مدام به دوی په صبر په شکېب وي
د اغيارو به ترکمه مکر و فرېب وي
د غرض په پښو به ځغلي دا يې زېب وي

موږ به غرق د خورد و خواب يو لا ترکمه

چي قلم مو په قبضه کي د کفار سو
ملك و ځان مو په قبضه کي د کفار سو
نوم نښان مو په قبضه کي د کفار سو
ټول اسلام مو په قبضه کي د کفار سو

موږ بيده يو په غـــفلت کي لا ترکـــمه

ټول يورپ په اتفاق راته بلا سو
زموږ په غوښو په املاکو مبتلا سو
دښمني يې کړه ظاهره برملا سو
لا په کور کي ورته ګورو ها لالا سو

ربه ته به مـــو بيدا رکـــړې لا ترکمه

هند و مصر بريټش يوه ګوله کړه
په موږ نه سو پر بغداد باندې حمله کړه
پر اېران او عثماني ئې غلغله کړه
مقدس ځايونې ټوله په قبضه کړه

هوښ غيرت له موږه ولاړی لا ترکمه

مسلمان چي مبتلا په عيش و ناز سو
اشفته و پرېشان د هر طناز سو
چاپلوسي د اجانب کاندي غماز سو
په سودا د ګلرخانو بې نماز سو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاهـلي يې په رګـــو سوه لا ترکـــمه

ټول اسلام نن ګرفتار په مصيبت دئ
غوړېدلی پر جهان ټوله ظلمت دئ
اسلام ولاړی په بلا او په نقمت دئ؟
هم دا واړه زموږ د خپل عمل شامت دئ

د يورپ ظلـــمونه ګورو لا ترکـــمه
د طلوع افغان لومړی کال، دريمه ګڼه، ۱۳۰۰ شمسي کال.

منشي احمدجان

د (۱۳۰۰ هـ ق) په شاوخوا کي د پښتو په نثر ليکلو کي لږ څه تحول پيښ سوی دئ، تر دې دورې مخکي د پښتو د نثر کومه شېوه او سبك چي د خوشحال خان په کورنۍ کي پالل سوی و، هغه په کندهار کي د پټې خزانې د مؤلف محمد هوتك له خوا لږ څه اصلاح سو، يعني د خوشحال خان د کورنۍ په نثر کي جمله بندي او ترکيبونه او د لغاتو استعمال ډېر د فارسي يا عربي تر اثر لاندي و. مګر محمد هوتك په پټه خزانه کي د نثر د اصلاح له پاره يو بل قدم واخيست، ده کوښښ وکړ چي جملې او ترکيبونه د پښتو رنګ ولري او ځای ځای د فارسي او عربي کلماتو په مقابل کي پښتو لغتونه او تعبيرونه هم استعمال سي. تر دې زمانې را وروسته سل کاله په همدغه ډول د پښتو پر نثر باندي تېر سول، په احمدشاهي دوره کي چي کوم نثر په کندهار کي پيرمحمد کاکړ يا د احمدشاهي فتاوی ليکوالو کښلی دئ هغه هم د خوشحال خان د کورنۍ او بيا د محمد هوتك د اصلاحي اقدام تر اثر لاندي ښکاري او سړی ويني چي د پښتو نثر ورو ورو د فارسي او عربي له تقليده څخه آزادېږي او څه نا څه د پښتو خپل رنګ مومي اما د دې اصلاحي حرکت قوي محرك د (۱۳۰۰ هـ په حدودو کي) منشي احمد جان دئ، دې سړي په پښتو ادب کي کوم فکري تحول نه دئ راوستی او د ده په آثارو کي کومه داسي ذخيره نه ښکاري، چي هغه دي فکري ارزښت ولري، دی د انګرېزانو د پښتو معلم و او د استعمار په کړۍ کي نښتی و. مګر د نثر د ظاهري شکل په اړولو او د پښتو محاورې ته په نږدې کولو کي لاس درلود او داسي آثار يې ليکلي دي چي هغه د پښتو په نثر کي ښه کتابونه بلل کېږي، کوم کتابونه چي ده ليکلي يا ترجمه کړي دي مشهور ئې دا دي :

د قصه خوانۍ ګپ، چي په ۱۹۳۰ م چاپ سوی دئ.

ګنج پښتو په ۱۹۳۰ م د لاهور چاپ.

تاريخ افغانستان، چي په همدغه کال په پېښور کي چاپ سوی دئ او له انګرېزي څخه ترجمه سوی دئ.

له فارسي تاريخ فرشته څخه هم ده د سلطان محمود د تاريخ ترجمه کړېده.

هغه دغه ، هم د ده يو مشهور کتاب دئ.

د منشي احمد جان په ټولو آثارو کي د نثرنويسۍ دغه خاصيتونه شامل دي:

دی کوښښ کوي چي د پښتو د نثر د ليکلو ژبه د خلکو محاورې او عامي لهجې ته رانږدې کړي او د ليك او وينا تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځ موافقت وومومي.

د فارسي او عربي ژبې مستعمل او پیژندل سوي کلمات او لغات له خپله نثره څخه ارادتاً نه باسي، مګر د پښتو تعبیرونه او د ادا کولو خاص خاص قالبونه هم نه هېروي، نو له دې جهته دی یو معتدل او د ذوق خاوند لیکوال ګڼل کیږي، مثلاً په کوم ځای کې چې د جنګ مشترکه پښتو او فارسي کلمه استعمالېدای سي، هلته هندۍ جګړه نه راوړي، خو په کوم ځای کې چې دغې کلمې د پښتو په محاوروکې ځای نیولی او د استعمال حق ئې موندلی دئ هلته نو د دې کلمې له استعمال سره کوم تعصب نه ښکاره کوي.

منشي احمد جان په خپل نثر کې اوږدې اوږدې جملې نه راوړي او داسې کار نه کوي، چې د څو جملو خبر د اخرنۍ جملې په پای کې راوړي، بلکې هره جمله ئې خپل خبر لري او دا د پښتو د اصلي بنسټ سره سم کار دئ.

د منشي احمد جان د نثر یوه بله ښېګڼه دا ده، چې د ده د کتاب له ویلو څخه د اعلی ادبي ذوق خاوند هم نه ستړی کیږي او که یې د ابتدایي سواد خاوند هم لولي نو په فهمولو کې مشکل نه ورپېښیږي. نو له دې جهته ده ته یو معتدل او د ذوق خاوند لیکوال ویلای سو، اوس به د ده د نثر یو څو نمونې راوړل سي :

له ګنج پښتو څخه

نقل دئ چې یوه سړي آس ساتلی و او ډېره مینه ئې ورسره کوله، شپه او ورځ به په خدمت ورته ولاړ و، سحر مازدیګر به یې لمباوه، ګراره(؟) به یې وخت په وخت کوله. د اوربشو د ارداوې غور به ئې په ښه شان کاوه او ناری به ئې مساله دار ورله مدام تیاراوه او هره ورځ بې د ولو په غاړه باندي په شنو شنو واښو کې ګرزاوه، او چې چرته به ډېر واښه پیښ شول نو هلته به یې لویه رسۍ پکښې واچوله او موږی به یې ټك واهه او رسۍ به یې په موږي پوري وتړله، نو دغه آس به یې په هغه واښو کې پرېښود، بیا دی به پکښې کله چریده او کله به رغړېده اوکله به یې لکۍ پورته کړله ټوپونه به یې وهل او خاوند به یې په تماشا خوشحالېده. یوه ورځ له ورځو وه، چې دې سړي دغه آس بهر بوت ! ناګهانه چې ترې کوز شو چوړ آس ودنګل، سرکښي یې وکړله زین، واګې، جلب، ترسیري واړه اسباب یې د ځان سره وتښتاوه. خاوند پسې تمامه ورځ وځغلېده، مګر هغه آس و او دی سړی و لاندی یې نکړای شو، اخیر سړی ستړی شو او آس لاړ له سترګو یې پنا شو. چې ماښام شو سړی غریب ستړی ستومانه کور ته راغی، بې طاقته په کټ کې پرېوت او په آس باندي چې وخت د داني شو نو وږی شو، چې خوله یې واښو ته کښته کوله واګې په زین کې نښتي وې، خوله یې واښو ته ونه رسېدله، چې نیت یې د رغړېدولو وکړ زین پرې دپاسه پروت و هغه کار هم برابر نشو، چې په یوه ډډه به یې آرام کاوه یو رکاب به ترې لاندي شو، په بله ډډه به یې بل رکاب ورته وړاندي شو، دا خبره هم ونه شوه. تمامه شپه لکه څوکیدار په ولاړي پرې تېره شوه، سبا بیا په هغه میدان کې حیران ګرزېده، ناګاهانه یې یوه واله په محکښې راغله، چې دا ورګډ شو هغه واله ژوره وه اوبه پکښې ډېري وې، ټول اسباب یې په اوبو کې لوند شو، چې په ډېر کوښښ سره بهر راووت او لمر پرې ولګېد، هغه تسمې د اسباب د ده ټولي د اومې څرمني وې خو چې وچي شوې نو ډېري کلکي شولې. بیا هر ځای چې د ده په تسمه لګېده هغه ځای به غوڅېده، غرض دا ده چې ګیډې ته یې زخم ورسېد، ملا یې خوږ شوله، څټ یې غوڅ شو، چې څه سختي په دنیا کې یادېدله هغه ورته پیښه شوله، چې ډېر وږی، کمزوری او عاجز شو، نو په یو ځای باندي ولوېد، ناګهانه ځنځیر ورباندي پیښ شو اول خو ورته په قهر شو، ولې چې د ده خواره ورځ یې ولیدله نو زړه یې پرې وسو او ترې یې پوښتنه وکړله چې دا ولې دې داسې حال شوی دئ؟

آس ورته وویل : "چې دا ټول زین او د اوبو او د تسمو سبب دئ". بیا آس ورته وویل که لږ کوټي ما له دې بنده خلاص کړې نو ډېر ښه به وي، ثواب به دې وشي، ځنځیر ورته وویل چې زه خو داسې هیڅ ګناه خپل ځان ته نه ګڼم چې د دومره سختۍ لایقه وي، ځنځیر ورته وویل چې داسې نده یا ته دروغ وایې او یا جاهل یې نه پوهیږې چې ګناه څه ته وایي نو که دروغ وایې خو زه دې نه خلاصوم پرېږده چې کړیږې او بیا مړ شې او نه دې اشنایي کوم ځکه چې خلك وایي چې د بدخوی سړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره اشنايي ښه نده، د سړي خوی خرابيږي او که نه پوهيږې نو بيا ستا دپاره دغه بند ښه دئ، ځکه چې ناپوهي داسي څيز دئ چې له دې سختي نه به دې په زياته سختي کي پرې باسي.
بيا آس زاري وکړله ويل يې چې خلاص مي کړه. خنځير ورته وويل چې ما ته رښتيا ووايه نو به دې خلاص کړم. آس ورته له سره خپله قصه شروع کړه. نو خنځير وويل چې اوس پوه سوم، چې ته لوی جاهل ئې او په تا کي شپږ ګناوي جمع شويدي : ږومبی د خاوند پرېښوول، دوهم د هغه احسان هېرول، دريم هغه ځان پسي ځغلول او ستړی کول، څلورم اسباب د ځان سره تښتول، پنځم په ځان باندي داګمان کول چې زه به يوازي ګذاره وکړای شم، شپږم همېشه په ګناه کي پاتي کېدل او توبه ورنه نه ايستل او خاوند له بيرته نه ورتلل.
آس وويل چې اوس پوه سوم، چې زه له دې عذابه دوچند لايق يم. خنځير وويل چې اقرار دي وکړ او ځان ته دي ملامت وويل نو اوس به دي خلاص کړم، بيا ئې هغه تسمې پرې کړې او آس ئې له بنده خلاص کړ.

ملا نعمت الله

د پېښور د نوښار اوسېدونکی و او تر (۱۲۸۰ هـ) وروسته د ده د ژوند زمانه ده او دغه سړي په پښتو اوسني ادب کي د داستان ليکلو په سلسله کي ډېر کار کړی او متعدد داستانونه ئې نظم کړي دي. د ده اشعار خواږه او روان او د ويلو وړ دي، د ليلی او مجنون قصه، د نيم بولا او تيم بولا قصه، د فتح خان قصه، د موسی او ګلمکۍ قصه، د حضرت علي جنګنامه، د حاتم طائي قصه، د شهنامې پښتو ترجمه او الف ليلی د ده مشهور او نشر سوي کتابونه دي. ملا نعمت الله په خپلو ټولو آثارو کي د ژبي سلاست او خوږوالی ساتي او د هري قصې په نظمولو کي دا خبره په نظر کي نيسي، چې د داستان ټولي خواوي په قوي نظم او د پښتو ژبي د اساسي تعبير پر اصولو باندي برابري وي. د ده د بيان قوه داسي منظمه او تکړه ده، چې هيڅ وخت ظاهري ادبي ښېګني تر معنی نه قربانوي او هم معنی په ښه ډول افاده کولای سي نو ځکه د ده هنر د ظاهري او معنوي ښېګنو جامع دئ اما د افسوس ځای دا دئ، چې دغه هنرمند شاعر ټول خپل هنري او ادبي استعداد د داسي شيانو په ويلو کي صرف کړی دئ، چې په ژوند کي لږ په کار راځي، يعني د ده په آثارو کي د فکر ذخيره ډېره لږه ده، خو د لفاظۍ او داستان ليکلو استاد دئ. حقيقت دا دئ که د ملا نعمت الله هنر د ژوند له پاره استعمال سوی وای نو به حقيقتاً شاهکار وای، دی عادت لري چې د هري قصې د هري برخي په سر کي يو ادبي تمهيد ږدي او بيا د هغه څخه د اصل داستان خوا ته هڅه کوي، په دې تمهيد کي د الفاظو قوت او خپل ادبي مهارت په ښه ډول ثابتولای سي او د ده قصې د پښتو د بانده والو د مشغوليت لوی سبب دئ. د ملا نعمت الله د هنر قوت هلته ښکاري، چې دی د شهنامې مطالب په پښتو مثنوي را اړوي، مګر دی پر خپل بيان دوني غالب دئ، چې د ترجمې هيڅ اثر نه پکښې ښکاري، مثلاً کله چې رستم په يوه جنګ کي په نافهمي خپل زوی سهراب وژني دغه تراژيدي ملا نعمت الله په داسي ډول تصوير کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اور مي بيا نن لګېدلی په خاطر دئ
چي په غوږ مي د سهراب د مرګ خبر دئ
د وجود باغچه په غم زما تالا شوه
د بېلتون د محصلانو حوالا شوه
په هر ځای د بېلتانه له لاسه وير دئ
د هر چا مرګ ته فلك استاده خير دئ
کوراکور د بېلتانه نارې سورې دي
د خزان له لاسه مړاوي منجرې دي
دا فلك د ستم ژرنده ګرزوي بيا
ککرۍ پکښې د خلکو غورځوي بيا
لا بوستان نه وي تازه د نوبهار
چي خزان ورپسې سم راسي دوبار
لا خورکړی بنفشې نه وي اوربل
چي بورا سي د خزان د لاس غوبل
ګلاب نه وي پورته کړی سر له خواب

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي خزان يې کړي په غم سينه کباب
لاله نه وي اوچت کړی سر په با غ
چي خزان وربا ندي کېدي د غم دا غ
بلبل هم نه وي په ديد د ګلو موړ
چي فلك يې بيا په وژلو کړي زړه سوړ
د اسمان ناکردي څو به درته وايم
که يې ستايم تمام عمر به لګيا يم
پدا شان ما ته راوي ويلي صاف
د سهراب لښکر چي ولاړ په خپل اطراف
رستم هم ترېنه رخصت شو په ماتم
په طرف (يې) د سيستان کېښود قدم
د سهراب تابوت ئې هم يوړه له ځانه
دا خبر چي ورغی خاص تر سيستانه
کور وکلی په نارو په ژړا سر شه
تا به وې ګويا قايم هلته محشر شه
ووړ (و) لويو د سيستان به کړې کوکاري
چي هر څوك به خبرېده له هسي چاري
د واريه د رستم مور راغله سرتوره
د سهراب په غم کي پرېوته نسکوره
په ژړا يې (و) ګرېوان د اوښکو ډك
د افسوس فرياد ئې تلو په پاس فلك
په سيستان کي کور په کور کېده ويرونه
د سهراب په ماتم ناست وو عالمونه
چي دفن شو هغه ښکلی نازنين
تهميته هم چا خبر کړه په يو حين
چي سهراب قتل له لاسه د رستم شو
د سيستان په ښار کي ښخ په ډېر ماتم شو
د خبر په اورېدو پرېوته کوزه
ډېر ساعت پرته بې خوده هغه چوزه
تار په تار ئې کړه وېښته د اوربل واړه
سترګي سرې کړې په ژړا خماري دواړه
اور يې بل کړو وې چي ځان پکښې ستي کړم
ځان ملګرې د سهراب سره دستي کړم
الغرض چي ځان ئې کړو پکښې ګوزار
چي ناګاه وربا ندي خلك شو خبردار
په تلوار يې دا له اوره کړه بهر
لاس و پښې وېښته يې سوي وه د سر
د دې سپين بدن چی و د ګلو با غ

(c) ketabton.com: The Digital Library

فیض محمد اخوندزاده

پر افغانستان باندي د انګرېزانو لومړۍ حملې د دې ملت پر ژوند درانه اثرونه وکړل، په عملي ژوندکي يې خلك د آزادۍ ساتني ته چمتو کړل خو له بلي خوا يې د دوی توجه د ژوندانه له نوروکارو څخه فقط د استقلال ساتني ته راوګرځوله اما په پښتو ادب کي دغه حرکت ډېر ښه اثرونه پرېښول. مثلاً د پښتنو دکلو شاعرانو د جنګ واقعې په حماسي شکل نظم کړې او له بلي خوا عالمانو او پوهانو هم په دغه حرکت کي برخه لرله او دوی داسي کتابونه وکښل چي هغه خلکو ته د آزادۍ د ساتني په لارکي ګټور وي، له دغو پوهانو څخه يو هم فيض محمد اخوندزاده و، چي د لوګر په موسهي کي اوسېدی او ده د امير شېرعليخان په اوله پاچاهي کي يوکتاب د روضة المجاهدين په نامه په پښتو مثنوي جوړ کی او مقصد يې دا و، چي خلك په ديني تبليغ سره د جهاد او د وطن د ساتني خوا ته راوبولي. داکتاب تقريباً پنځه زره بيته او ښه تبليغي او اخلاقي مضامين لري، د ده د نظم ژبه ساده او روانه ده چي هر څوك بې تکليفه په پوهېږي او د قرآن او حديث مضامين په پښتو ژبه ښه نظم کولای سي او د ده کتاب د هغه عصر په پښتو ادب کي ښه ځای نيولای سي، دی خپل ملت ته د يووالي بږغ داسي رسوي :

همه واړه يو وجـــــــود شئ

په طلب کي د مقصود شئ

ملا فيض محمد په دې کتاب کي غواړي، چي د مملکت عسکرو ته د دوی مهم اجتماعي مقام وښيي او خپلو مسئوليتونو ته يې توجه ور واړوي، مثلاً د يوه مسلمان عسکري مشر وظايف داسي ښيي :

په لښکرکي چي افسر وي		مي بايد چي دلاور وي
شجاعت لري کرار وي		په صفوتوکي جرار وي
هم عاقل او مدبر وي		ښه ديندراه مذکر وي
دلسوزي لري ناصح وي		هم انصاف لري صالح وي
سخاوت لري ښه دادکا		له لښکر سره امدادکا
چست چالاك وي ثقيل نه وي		هم ظالم او بخيل نه وي
کبرجن او جاهل نه وي		بدکرداره غافل نه وي
له لښکره باخبر وي		پخپل کارکي باهنر وي
تېښته نه‌کاندي صابر وي		په نعمت د رب شاکر وي
له سلطانه طاغي نه وي		له الله نه باغي نه وي
د پاچا په خدمت راست وي		د الله په طاعت ملاست وي
نه شراب خوري نه زاني وي		نه رشوت خوري نه جاني وي
حکومت ئې سراسر		په‌کتاب وي برابر
داسي نه چي دولت ټول‌کا		دی خپل ځان ورباندي موړکا
عالم واړه در په درکا		خپل مخ تور خاوري په سرکا

له دې يوې نمونې څخه سړی دا معلومولای سي، چي په افغانستان کي هم پس له اوله جنګه څخه يو فکري حرکت په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلکو کي د دې له پاره پيدا سوی و، چي دوی د خپل ژوندانه لارو چارو ته متوجه سي او دغه فکر و، چي د امير شېرعليخان په زمانه کي پښتو ژبي او د عسکرو تنظيم ته توجه وسوه او په مملکت کي لومړۍ پلا يوه کابينه تشکيله سوه او يو اخبار د شمس النهار په نامه نشر سو.

د دغه حرکت ادامه :

په افغانستان کي لومړۍ پلا مدني حرکت امير شيرعليخان شروع کړی و او دغه پاچا د مملکت د نوي ژوندانه له پاره ځيني ښه اساسونه کښېښودل، د خپلي کابيني نومونه ئې پښتو کړل، عسکري قوماندې (بولۍ) يې له انګرېزي څخه په پښتو راواړولې او په خارجي سياست کې هم غوښته چي له ټولو دولتونو سره دوستانه روابط ولري او د روس او دولت عثماني سفيران ئې په خپل دربار کي ومنل مګر انګرېزانو نه غوښتل چي د هندوستان له څنګه د پښتنو يو قوي حکومت موجود سي، نو دوی دوهمه پلا پر افغانستان حمله وکړه او امير شېرعلي خان کابل پرېښود او په مزارشريف کي پاته سو او تر ده وروسته يو داسي سخت او قوي لاس پر افغانستان باندي مسلط سو، چي هغه د امير شېرعلي خان حرکت ئې په سرعت تعقيب نه کړ، نو ځکه د پښتو ادب هم تر شل کالو پوري لکه چي لازم و هغسي وده ونه کړه، مګر د امير حبيب الله په زمانه کي بيرته هغه حرکت لږ څه سره وښورېدی او يو څو مکتبونه په کابل کي جوړ سول او يو اخبار د سراج الاخبار افغانيه په نامه له کابله خپور سو.

په دغه وخت کي موږ ګورو چي پښتو ليکوالو او شاعرانو هم قلمونه راواخيستل او په افغانستان کي د پښتو حرکت بيرته شروع سو، سراج الاخبار د پښتو ژبي اهميت ته خلك متوجه کړل او يو څو ليکوال داسي پيدا سول، چي دوی په پښتو ژبه څه ليکل يا به ئې شعرونه ويل، د دې ډلي په سر کي ملا عبدالباقي افغان کندهاري او سيد محسن کندهاري او غلام محي الدين او مستغني او د سراج الاخبار ليکوال دي، چي لومړی مدير او مؤسس يې مولوي عبدالرؤف کندهاري و.

او بيا محمود طرزي هغه چلاوه او ملګري يې عبدالهادي داوی او عبدالرحمن لودين وو، دغو خلکو د پښتو ژبي د نوي ژوند فکر په مملکت کي وروزه او لږ و ډېر يې په پښتو کي شعر او ادب ته هم خدمتونه وکړل. دلته موږ د هغو ليکوالو نومونه او ادبي تخليقات ښيو، چي دوی د پښتو په نوي حرکت کي لومړۍ برخه اخيستې ده.

ملا عبدالباقي افغان

د پښتو د اخيرنۍ دورې په ادبياتو کي چي کوم فکري تحول راغلی دئ د هغه يوه برجسته نمونه د دغه سړي په کلام کي ليدله کېږي. دی تر (١٢٧٠ هـ ق) وروسته د کندهار په ښار کي پيدا سوی او په (١٣٠٦ هـ ش) کال وفات سوی دئ. په شعر کي يې تخلص افغان و او د خپل عصر يو باعمله عالم او صوفي شمېرل کېدی، په وارو وارو يې له وطنه څخه تر مصر او حجازه پوري پياده سفرونه کړي دي او ترکلکتې پوري هم تللی دئ.

د هند مشهور عالم مفسر او سياسي رهنما مولانا ابوالکلام آزاد خپل ترجمان القران تفسير د دغه سړي په مجهول نامه اهداء کړی دئ، ځکه چي دغه عالم د قرآن د تفسير د ځينو پښتنو له پاره ترکلکتې پوري پياده سفرونه کړي وه، دې فکور عالم د پښتنو د بدو عاداتو د اصلاح او انتقاد له پاره د (١٣٢٠ هـ ق) کال په شاوخوا کي يو منظوم پښتو کتاب ليکلی دئ، چي وزن ئې اورد مثنوی او نوم يي تبيين الواجبات فی التخريب
العادات دئ، دا کتاب تقريباً (٦٠٠٠) بيته لري او د کتاب په سر کي داسي وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

را اخیستی مي شهباز دئ د خپل عشق رباب وهمه
نغاره د اسلام کوك سوه دواړه برېته تاوومه
سو شراب ساقي له عشقه عالم ټوله سو ګل رنګه
خوشحالي د هغو چي يې زړه پاك سو له زنګه
څه نغمې څه ترانې دي قسم قسم آوازونه
قمريان پر ښاخو ناست دي مطرب نوي کړه سازونه
خم په جوش پياله په دور قلقلي سو د صراحي
مستانه په رقص راغله درب دروب د پاکوبي
خورا پسته پښتو وايه بلنده مه درومه افغانه !
كه قلم بافضولي کا ټينګ ئې نيسه له بيانه
التماس د سعادت کړه پښتانه لره د خدايه
د نېکۍ خښته ئې کښېږده ښه محکمه له تهدايه

افغان د پښتو په اجتماعي عيبونو انتقاد کوي او د دوی د اجتماع په منځ ورننوزي او د يوه اجتماعي نقاد جوله پيدا کوي، مثلاً پښتانه سوداګران په مالو کي ناوړه شيان ګډوي او خالص مال بازار ته نه راوړي، دا کار لکه چي شرعاً ناروا دئ په اجتماعي او اقتصادي لحاظ هم غندلی دئ او د تاجر اعتبار ورکموي، افغان وايي :

خيانت له مسلمانه سره منع دئ په دين کي
فريبنده او حيله ګر سو په انګار آتشين کي
چا چي غش په مال کي وکی هغه نه دئ زموږ له ډلي
دا حديث له مصطفی سو چا له نسته چي دا ولي
كه موچڼه كه څپلۍ سوه چي په منځ کي وي خرڅوړي
د کومك لحاظ يې نه وي په قيامت به کښته ګوري
د لندن کافران ګوره غوټې خلاصي کړي دلته
پر هغه قرار ښکاره سي چي ليکلي وي هلته
د عراق وړې غوزې دي د وربښم په شان پېچلي
په دوه چند قيمت خرڅېږي سپيني پاکي صافي ولي
ستا دونيم په يوه شمار سي پاکېده يې خرڅي غواړي
د دنيا فهم چي دا سو حق تعالی دې وله نغاړي
يو د بله کړي نسبت چي د پټان پټان دروهلې
دين دي سپك په نظر ورکی داسي مه کوه نتلې
ته بايد چي مقدا او رهنما ئې و ملت ته
لمر خاته لوېده رابولي صفوت او شريعت ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستا د غش په چپلاخه د لويانو مخ خوړېږي
ځکه موږ ته رسول وايي چي له ډلي دي بېلېږي
سترګي روښي کړه ناکسه ځان وګوره بيدار سه
خس؟ دزدي د مېږه عيب سو له خپل ځانه خبردار سه

پښتانه په کلو او کوڅو کي ناپاکي پاشي او د نورو د صحت مراعات نه کوي افغان دغه اجتماعي او صحي عيب ته هم متوجه دئ او داسي انتقاد پر کوي :

که د څا اوبه راتلې و داسي ځای ته چي ضرر و
د بوده او د سړيو پر خټې بېل د ده ممر و
د حساب تخمين يې وکړه هر حيوان چي پرې تېرېږي
په لحد کي يې عذاب دئ څو ابرو يې کوره کېږي
انبارونه د بامو چي د کوڅو و ميان ته پاشو
د دوزخ د اور ازغي دي د لحد دپارې تراشو

افغان کله کله د خپل قوم د عظمت په ياد کي مستي کوي او ځوانانو ته د مېړاني او سلاحشورۍ درس وايي :

توپك ښه اسباب د دين دئ
خوار سړي له تبرزين دئ
پخه توره دي تېره کړه
که دي رب ته تندی سپين دئ
بدن آس دئ پر سپاره سئ
په يوه ګراتۍ پوره سئ
توپك واچوئ اوږو ته
يو بل په ننداره سئ
زما نوبت په کله راسي
ربه غم مي زړګی تراشي
چي د توپ ګولۍ مي درومي
د مکاب کنګرې تراشي

(c) ketabton.com: The Digital Library

غلام محمد پوپلزی

د پښتو ادب په نوې دوره کې چې کم فکري تحول پیدا سوی دئ هغه د نورو ژبو څخه د نوو ادبي آثارو د ترجمې په برکت راغلی دئ، کله چې د نولسم قرن په وروستنۍ برخه کې په هندوستان کې انګرېزي تمدن خپور سو، نو په اردو او هندي ژبو کې داسي کتابونه تألیف یا ترجمه سول، چې موضوع یې د نوي عصر خبري وې، د هندوستان ټول قومونه خپل ذلت ته متوجه سول او هر چا کوښښ کاوه، چې د نوي عصر له جریان سره ځان ملګری کړي.

په مسلمانانو کې هم دا فکر پیدا سو، چې دوی ولې متفرق او خپاره او ذلیل دي؟ د اردو یو مشهور شاعر الطاف حسین حالي چې د پاني پت اوسېدونکی و، یو کتاب د مد و جزر اسلام په نامه منظوم کړ، چې په هغه کې یې مسلمانانو ته د دوی د تاریخي ارتقا سببونه وروښوول او د اوسني ذلت او خوارۍ علتونه یې هم په خوږه ژبه بیان کړل. دې کتاب په اردو ادب او د هندوستان په مسلمانانو کې یو نوی روح پو کړ او د هر چا سترګې خلاصې سوې. په پښتو ادب کې هم په دغه زمانه کې نوی فکر پیدا کېدونکی و او د نوي ادب په فکري طلیعه کې غلام محمد خان د پېښور د چارسدې اوسېدونکی ودرېد او په پښتو مثنوي یې د حالي مد و جزر ترجمه کړ او پر هغه باندې په نثر یوه مقدمه هم ولیکله، دا کتاب په (۱۸۹۳ میلادي) چاپ سوی دئ او د پښتو نوي ادب د اغاز یوه ښه نمونه ده.

د کتاب په سر کي وایي :

"د ټولو مسلمانانو په خدمت کې عرض دئ، چې دا کتاب مدوجزر اسلام چې الطاف حسین صاحب انصاري پاڼي پتي مقیم د دهلي چې حالي یې تخلص دئ په اردو ژبه کې چې د مسلمانانو د ترقۍ او تنزل په باب لیکلی دئ په دې ورځو کې محض په خیال د خیرخواهۍ د اسلام او د مسلمانانو خصوصاً د پښتنو له اردو نه په پښتو ژبې کې ترجمه کړای شو. دا هغه کتاب دئ، چې په لیدو یې په تام هندوستان کښې یوه زلزله پرېوتې ده او چا چې دا کتاب په غور سره کتلی دئ او لږ کوټې شان تعصب یې په ډېره کړی نو هغه ته معلومه شوېده چې د مسلمانانو اوس څه حال دئ او مخ کې پرې څه حال راتلونکی دئ او په چا کې چې څه قدر لحاظ د احکامو د قران مجید او د حدیث د پاك نبي شته په هغو کې د همدردۍ یو جوش پیدا شوی دئ او د خپل طاقت په موجب یې لاس پښې وهل شروع کړي دي. دا خبره ظاهره ده، چې لوی عبادت په دنیا کې هغه قدم شمېرلی شي چې ضرورت ئې ټولو نه زیات وي، مثلاً په هغه وخت کې چې مسلمانانو باندي یو هسي ظالم دښمن په ظلم سره راوخېژي چې د دوی په مال او عیال، په دین او په ایمان لاس اوږده کا هغه وخت د هغه دفع کول په ښځو او نرو لازم وي او د دغه کار دپاره په نمانځه او روژه کې تاخیر کول جایز شمېرلی شي دغه رنګه که ملك په قحط کې مبتلا وي نو دغه وخت چې څوك د لوږي مري د هغو همدردي کول په نورو ډېرو عبادتونو ړومبی شمېرلی شي او چې ببرۍ ډوبېږي او خلك پکښې ډوبېږي نو هغه وخت د ډوبېدونکو ویستل په نورو ثوابونو زیات دي".

غلام محمد خان په دې پښتو لیکنه کې خپل د نثر لیکلو قوت هم ښودلی دئ او داسي نثر لیکي، چې د پښتنو عام لوستونکي به هم ښه په پوهېږي، دی وایي چې د مسلمانانو د تنزل سببونه دا دي :

"اول - ورکېدل د علم د دین او د دنیا.

دوهم - بې اتفاقي د قوم.

دریم - بې ځایه تعصب یعني ضد او جهل په خپله خبره او د یوه بل نه نفرت او کرکه کول.

څلورم - غفلت د اسبابو د تنزل نه.

پنځم - د اولاد تربیت او تعلیم نه کول.

شپږم - خرابېدل د اخلاقو او د خویونو.

اوم - په محنت او مشقت کې سستي کول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس پاتي شوه دا خبره چي موږ له څه کول مناسب دي د دې څواب ډېر اوږد دئ او په هغي زموږ د قوم د زاړه خيالاتو خلك يعني هغه چي د نوي تعليم د نوو خيالاتو نه واقف نه وي ډېر کم پوهيږي، دا ظاهره ده چي په هر قوم کي چي اتفاق او قوت او علم وي هغه همېشه په نورو قومونو باندي غالب وي او ملك او دولت د هغوی په قبضه کي وي او په کوم ځای کي چي څو قومونه يو ځای اوسي نو په هغوی کي چي په کوم قوم کښي اتفاق او علم او محنت کشي او دوراندېشي وي هغه قوم همېشه آسوده او په عزت کي وي".

د مدوجزر اسلام ترجمه داسي شروع کيږي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

له بقرات حکيم نه وکړه چا پوښتنه
چي هوښيار د کامل عقل څښتنه
کوم يو رنځ دئ چي سړی پرې هلاکيږي
په دنيا کي يې دوا نه پيدا کيږي
وې دا هسي ناجوړتيا په جهان نشته
چي دوا يې مونده نه شي هولته هيشته
که وړيا دي که اسان دي که مشکل دي
هر مرض له پيدا کړي خدای درمل دي
بې له هغه چي اسان ورته ښکاريږي
چي طبيب ښيي علاج وايي تريږي
که د رنځ نخښي سبب ورته څرګند کا
په خندا شي په طبيب پوري ريشخند کا
نه دارو خوري نه پروا يې په پرهېز شي
په ورو ورو هغه کمزوری مرض تېز شي
د طبيب له نزدېکته يې نفرت شي
تر هغه چي له دنيا ځني رخصت شي
دغه حال به په دنيا د هغه قوم وي
چي په سپينه رڼه ورځ وده په نوم وي
په جهان کي وي پراته طوفان يې راوړي
په ګرداب کي يې کړي بند بادبان يې راوړي
غاړه لري وي سيلي زياتيږي(؟)
ګمان دا دئ چي جهاز دا دئ ډوبيږي
د بېړۍ خلك په هغه شان پراته وي
اړخ نه اړوي د مرګ په خوب ويده وي
وريځ ګوره يې په سر د بدبختۍ وي
په موسم نوې راغلې د سختۍ وي
د نېستۍ نخښي يې په سترګو ورليده شي
دا اواز له وړاندي وروسته اورېده شي
چي پرون مو څرنګ حال و نن په څه شوې
لا تر اوسه پوري ويل وې اوس بيده شوې
وليکن د دې غافل قوم غفلت هم
هم هغه وي هغه صبر په ذلت هم
که شو خاوري فخرتوب يې هم هغه وي
سپينه ورځ شوه ولې خوب يې هم هغه وي
نه ارمان افسوس چيري د خپل ذلت کا
نه سيالي د نور قومونو د عزت کا
هيڅ فرق نشته د ډنګر دوی تر حاله
په هر حال کی چی پراته دي وي خوشحاله

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول غلام محمد خان يو روښان فکره او د قوم همدرده شاعر و، چې پښتنو ته يې د خپل فکر اثر پرېښود، نو ځکه دی د اوسنۍ زمانې د منورو اديبانو په لومړي صف کي درېږي.

غلام محی الدين افغان

دی اصلاً د کندهار و، خو تر (۱۳۰۰ هـ ق) کال دمخه هند ته فرار سوی و او خپل تحصيلات يې هلته تکميل کړي وه، په اردو، پنجابي او انګرېزي هم پوهېدی. کله چې د (۱۳۳۰ هـ ق) په حدودو کي کابل ته راغی دلته د دارالمعلمين مشر او په يوه ډله کي شامل و چې نوم يې (اخوان افغان) و.
ده په کابل کي ډېر ځلمي په نوي فکر او د افغانستان د آزادۍ له پاره وروزل او يو له هغو خلکو څخه و، چې په کابل کي يې د پښتو د روزلو
تحريك چلاوه. غلام محی الدين په (۱۳۳۹ هـ ق) وفات سوی دئ، چې د ده ملګرو يوه پښتو شناخته د ده پر مزار درولې ده، قبر يې په شهدای
صالحين کي دئ او دا لومړۍ پښتو شناخته ده، چې د مړي پر سر باندي ليکل سوېده.
غلام محی الدين افغان د وطن د آزادۍ په تحريك کي لويه برخه لرله. د ده پښتو اشعار انتقادي او اصلاحي خواوي لري، د وطن د ميني جذبات پکښې ښکاره دي، په (۱۳۳۲ هـ ق) کال ده يو شعر ويلی دئ چې د آزادۍ او مليت خصوصي جذبه لري. دی له هندوستانه چې د انګرېزانو تر اسارت لاندي و خپل وطن ته راستون سو، دلته که څه هم خارجي استقلال موجود نه و، مګر د افغانستان خلکو د وطن داخلي چاري په خپل اختيار کي لرلې، ده دغه حال غنيمت وباله او شکر يې پر کاوه. مګر د افغانستان د کامل استقلال له پاره يې هم د دې ځای له نورو منورو خلکو سره يو ځای کوښښ شروع کړ او د خپلي سعي نتيجه يې هم د افغانستان د استقلال په اخستلو کي وليدله، او له دنيا څخه ولاړی، په دې يوه غزله کي دغه حال داسي بيانوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

شکر شکر باغ مو خپل باغبان مو خپل دئ
ګل مو خپل بهار مو خپل بوستان مو خپل دئ
سروه خپله بلبل خپل چمن مو خپل دئ
لاله خپل ارغوان خپل دامان مو خپل دئ
نشه خپله خمار خپل پیاله مو خپله
بزم خپل ساقي مو خپل دوران مو خپل دئ
کلی خپل بازار مو خپل وطن مو خپل دئ
ځمکه خپله رود مو خپل دهقان مو خپل دئ
شاه مو خپل ګدا مو خپل قاضي مو خپل دئ
سپاه خپل رعیت خپل دیوان مو خپل دئ
غل مو خپل قاتل مو خپل مقتول مو خپل دئ
عسکر خپل مفتي مو خپل زندان مو خپل دئ
شکر شکر بېګانه په میان کي نسته
مدیر خپل اخبار مو خپل دوران مو خپل دئ
عجب عصر دئ افغانه نظر وکړه
ژبه خپله قلم خپل بیان مو خپل دئ

"سراج الاخبار، څلورم کال، دریمه ګڼه"

عبدالعلي مستغني

په (۱۹) قرن کي چي په افغانستان کي د دري ژبي یو ډېر نامتو او مقتدر شاعر تېر سوی دئ هغه یو پښتون او په پښتنو کي روزل سوی سړی دئ، چي ده پښتو شعر لږ ویلی دئ، مګر د دري غزلیات او قصیدي او رباعیات یې په زرو دي او که دغه سړي خپل هنري استعداد پښتو ته
وقف کړی وای نو به یقیناً په پښتو کي د ده آثار نه هېرېدونکي او نه ورکېدونکي وه.
د دي سړي نوم عبدالعلي په قوم هوتك او د ملا رمضان زوی و، چي تخلص ئې "مستغني" و. دی په (۱۲۹۳ هـ) کال د کابل په بالاحصار کي زیږېدلی او د (٦٠) کالو په عمر په (۱۳۱۲ ش) کال وفات سوی دئ، د مستغني پښتو اشعار په سراج الاخبار او د کابل په مجله کي نشر سویدي، د فارسي ژبي د کلاسیکي رویې په پیروي یې پښتو اشعار هم هغه ډول جوړ کړي دي او د دې عصر په پښتو شاعرانو کي هم ځای نیولای سي. د ده د کلام نمونه دا ده :

(c) ketabton.com: The Digital Library

علم زده کړه ګوره جهل په کار نه دئ
که دي پلار دئ چي جاهل دئ په لار نه دئ
که بې علمه خبردار دئ بې خبر دئ
که هوښيار د زمانې دئ هوښيار نه دئ
که څوك سود غواړي د علم سودا ښه ده
په ګرمي د دې بازار بل بازار نه دئ
که سودا کړي دوکاندار د علم ګوره
با انصافه تر ده بل دوکاندار نه دئ
خوار هغه سي چي د علم نه غافل سي
چي د علم دولت مومي بيا خوار نه دئ
کافران ګوره په علم جهانګير سول
ما وتا لره دا ننګ او دا عار نه دئ
مړ ويده دواړه يو رنګ وي په غفلت کي
مړ يې بوله هر سړی چي بيدار نه دئ
تر غفلت پورته خونخواره بلا نسته
که زمری څوك خونخوار بولي خونخوار نه دئ
موافق د زمانې سره رفتار کړه
مخالف د زمانې ښه رفتار نه دئ
زمانه وي کله ګرمه کله سرده
تل تر تله په چمن کي بهار نه دئ
که فلك د غير په کام سو غمګين مه سه
په دې ژرنده همېشه د چا وار نه دئ
مستغني زه دي مين په خپل ګفتار کړم
ستا په شان ګفتار د هيچا ګفتار نه دئ
مستغني يم زما نوم عبدالعلي دئ
زه پښتون يم په بل قوم مي څه کار نه دئ
فارسي شعر مي مشهور دئ په جهان کي
په پښتو ژبه مي شعر شعار نه دئ

سراج الاخبار، څلورم کال، شپږمه شماره
عقرب ۱۲۹۳ هـ ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

مولوي صالح محمد کندهاری

د دې زمانې له ليکوالو څخه چي په پښتو نثر يې د مکتب حبيبيه له پاره درسي کتابونه ليکلي او هم د پښتو لومړنی معلم و، مولوي صالح محمد کندهاری دئ، چي د پښتو د تحريك د لومړيو خدمتګارانو څخه و او کله کله به يې شعر هم وايه، ده په پښتو مثنوي د مولوي بلخي له مشهوره دري مثنوي څخه په خورا خوږه پښتو ځيني داستانونه نظم کړي وه، چي په اوسني پښتو ادب کي ښه ارزښت لري.

مولوي صالح محمد کوښښ کړی دئ، چي د پښتو نثر خوږ او بې تکلفه وليکي، نو دی لکه د پېښور مولوي احمدجان د افغانستان په ليکوالو کي د ساده نثر ليکلو پېشقدم سړی دئ، چي د مرګ تر وخته پوري د پښتو په خدمت مشغول و، دلته د ده د نثر يوه نمونه راوړو :

همت

هر څوك چي په صدق او رشتيا و يو شي ته متوجه سي تر پايه يې رسولای سي او عاقل سړی له هر څه پند اخلي. يو نوی ځوان و، نظر يې پر مېږي ولوېده چي د غنمو دانه يې په خوله کي اخيستې وه پر دېوال يې خېژوله ځني ولوېده، راکښته سو وايې خيسته پورته يې کړه، بيا ځني ولوېده بيا راکښته سو وايې خيسته. الحاصل چي پنځلس شپاړس واره ځني ولوېده او اخر يې په خپل همت د مطلب و ځای ته ورسوله، ځوان په تعجب ورته کتل فکر واخيست چي مېږی هم په خپل عزم او همت و مطلب ته ورسېد، نو انسان چي بهتر د مخلوقاتو دئ او هر څه کولای سي که په صدق و يو کار ته متوجه سي ايا وکمال ته به يې ونه رسوي، ټينګ عزم يې وکی د علم و تحصيل ته متوجه سو، په لږه موده يې ډېر علم حاصل کی، بلې ! که څوك په صدق متوجه سي هر څه کولای سي.

د مــــــېږي همت ته ګــــوره
عزم ټينګ کړه زما وروره !

بله نمونه :

"چي کري هغه به اخلي"

هلك په غره کي ناره وکړه هغسي آزانګه سوه، خيال يې سو، چي بل هلك دئ، بيا يې ناره کړه ته څوك يې دغسي آواز يې تر غوږ سو، يقين يې سو، چي بل هلك دئ. ښکنځل يې وکړه هغه خپل ښکنځل يې واورېده، وبېرېدی او په ځغاسته پلار ته راغی ويل يې :

بابا په غره کي يو هلك ما ته ښکنځل وکړه، پلار کيفيت وپوښته، پوه سو ويل يې اې زويه ! که تا څه ويلي وای هغه به دي اورېدلي وای، ولي دي ښه ونه ويل.

نظم

که دي بد ويل و چــــا ته
خــــود به بد وايي و تا ته
که ښه وايې ښه به اورې
او که بد هــــغه به اورې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان عبدالغفار خان
او د پښتون مجله

کله چي په دنيا کي لومړنی جنګ په (۱۹۱۴) کي شروع سو نو په هندوستان کي د آزادئ له پاره ډېر مؤثر حرکتونه ورسره پيدا سول. د هندوستان آزادي غوښتونکو خلکو د کانګرس او خلافت او مسلم ليګ په نومو سياسي ډلي جوړي کړي وې او په ټول هند کي مسلمانانو او هندوانو په ګډه د خپل استقلال له پاره سياسي شديده مبارزه په ډول ډول روانه کړې وه، په دغه سياسي حرکت کي د سرحد پښتنو هم پوره برخه لرله.
او لومړی پلا خان عبدالغفار خان او د ده ملګرو په پښتنو کي د اجتماعي اصلاح له پاره يوه ډله د "مجلس اصلاح الافاغنه" په نامه جوړه کړه، چي په پښتنو کې د اصلاح او اجتماعي سمون له پاره يې کوښښ کاوه او وروسته دغه ډله د يو سياسي ګوند په ډول تبديله سوه، چي نوم يې د خدايي خدمتګارانو ګوند و. دې سياسي ګوند د هندوستان د نورو سياسي ډلو په همکاري د آزادئ په تحريك کي قوي لاس لاره او د سياسي فعاليتونو سره سره يې د پښتو ژبي خپرولو ته هم توجه وکړه. د خدايي خدمتګارانو رسمي ترجمان يوه پښتو مجله وه، چي د اتمانزو څخه په پښتو خپرېده. دې مجلې پښتو ادب ته ډېر ښه خدمتونه وکړل، په پښتنو کي د ساده نثر ليکلو او د اصلاحي او سياسي شعر ليکلو ور يې پرانيست او ځيني اصلاحي ډرامې يې هم په پښتو ادب کي زياتي کړې. د دې مجلې په ليکلو کي په خپله خان عبدالغفارخان يو بهترين ساده ليکونکی او سياسي او اصلاحي ليکوال ګڼل کيږي، چي علاوه پر سياسي تاريخ د پښتو په ادبي تاريخ کي هم مهم ځای لري.
عبدالغفار خان د خپل نثر ليکلو اساس پر هغه معيار اېښی دئ په کوم چي پښتانه په خپلو دېرو او حجرو کي خبري کوي. د عبدالغفار خان په نظر کي ليکنه او ادب فقط د خپل اصلي مقصد له پاره چي هغه د خلکو پوهول دي استعماليږي او د ده د ليك مقصد صرف دا دئ، چي په خپل اصلاحي او سياسي فکر عالم خلك وپوهوي. نو ځکه دی تل په داسي ژبه ليکنه کوي چي په کومه ژبه دی په حجره کي د پښتنو سره رغيږي، د ده نثر داسي ساده او روان او بې تکلفه دئ، چي هر پښتون ښه په پوهېدلای سي او هم د دغه سبك په تعقيب ډېر نور ليکوال راوتلي دي، چي نور پښتو اخبارونه او مجلې يې نشر کړي دي، لکه (ازاد پښتون) چي ميراحمدشاه نشراوه، يا د خيبر مجله چي د اسلاميه کالج څخه خپرېده، يا (ستړی مه شې) مجله چي سيد راحت زاخيلي خپروله.
په پښتونستان کي چي تر اوسه پوري د نثر ليکلو طرز او ډول روان دئ هغه د عبدالغفار خان او د ده د ملګرو لکه ماسټر عبدالکريم مرحوم او قاضي عطاء الله خان مرحوم کړې لار طی کوي.
د عبدالغفار خان مسلسل مضمونونه چي د "زه په جيلخانه کي" تر عنوان لاندي خپرېدل ډېر خواږه او د واقعيت نګارئ ښه مثالونه دي، دی شاعر او خيالپرست ليکوال نه دئ، مګر د اجتماع د ژوندانه واقعيتونه د يوه رياليسټ په ډول په ساده ژبه ښه ليکلای سي او هر وخت ادب د ژوند له پاره استعمالوي.
د ده د نثر يوه نمونه دا ده :
اکثره خلك پوه دي مګر د حکومت داسي مدحه خوانان اوس هم شته چي انګرېزانو ته عادلان او رحم دلان وايي، زه د داسي ورونړو د سترګو پرانستلو دپاره يوه تازه واقعه ليکم :
تقريباً دوې مياشتي به کيږي چي يوې سرکاري لارئ چي په هغې کي د پوليسو کپتان د سپايانو او يوه تحصيلدار سره سپور و. دې لارئ بالاماني سره زموږ يوه پښتنه خور په ګاډئ ووهله او في الحاله مړه شوه وائي چي د دغي لارئ د ډرايور نه ډېرو خلکو اورېدلي دي، چي ويل ئې : ما خو لارئ تېزه نه وهله مګر د پوليسو کپتان او تحصيلدار زه مجبور کړم او ده ويل چي تېز يې بيايه پروا مکوه که څوك ترې لاندي شي. په دغه وخت کي چي لارئ زموږ دغه مظلومه خور ووهله نو يو څو خدايي خدمتګاران راغلل او لارئ يې ودروله او وې ويل صبر وکړئ چي د دې واقعې د تحقيق دپاره څو سرکاري افسران راشي

(c) ketabton.com: The Digital Library

هسي نه چي دوی لاړ شي او سبا دغه ملزمان د دې نه انکار وکړي او بل چا ته بې ګناه ضرر ورسېږي. نو دا صفا ظاهره خبره وه، چي د خدايي خدمتګارانو دا څه جرم نه و، داسي خو همېشه موږ وينو چي چېرته لارئ څوك ووهي نو لارئ او د هغې سورلي تر هغه نشي تلای چي سرکاري افسر نه وي راغلی، مګر دلته د خدايي خدمتګارو او دوی ته د خدايي خدمتګارئ نوم لويه ګناه وه. پدې وخت کي کميشنر ته تليفون وشو هغه راغلی او د راتلو سره يې بې د پوښتني چي اصله واقعه څه ده څه مصيبت پېښ شوی دئ په خدايي خدمتګارانو سترګي راښکلې چي تاسي زما لارئ ولي درولې ده، هغوی ورته په جواب کي وايي چي ته خو د لارئ غم اخيستی يې مګر دلته زموږ يوه بې قصوره خور د اجل ښکار شوه لاکن ډپټي کميشنر ته زموږ د خور مرګ څه ښکارېده دا خو څه فرنګئ نه وه، چي د هغه زړه ته پرې څه صدمه رسېدلې وای دا خو يوه غريبه پښتنه وه نو که مړه شوه څه خبره ده.
مختصر دا چي د دغې مظلومي د مرګ الزام خو په هيچا رانه غی البته دا قدر انصاف وشو، چي خدايي خدمتګار ته د قيد سزا ورکړه شوه.
ما ته ښه په ياد دي چي يو ځل په مردان کي د يو خان د موټر لاندي يوه بوډئ اوکښه فرنګئ راغله او مړه شوه نو هغه مقدمه لوی جج (قاضي) ته وړاندي شوه او تر هغه ځايه ورسېده او په اخر کي د ډېر تکليف او د زرګونو روپو د خرڅېدو نه علاوه د هغه خان څخه په زرګونو روپۍ د هغې فرنګئ د مرګ معاوضه واخيستله شوه. نو هغه وخت خان خلاص شو، حال دا چي هغه فرنګئ د کښوالي په سبب مړه شوې وه او دلته خو د يوې پښتنې ويني بربادي توی شوې او د هغې چي چا همدردي کوله نو هغوی ته بې قصور و تشريفاتو د قيد سزا ورکول شوه دا دئ د غلامئ او آزادئ فرق.
فخر افغان د پښتون مجلې څخه

قاضي عطاء الله خان

د عبدالغفار خان د سياسي حرکت يو تکړه ملګری قاضي عطاء الله خان و، دی د مردان د يوې درنې کورنئ څخه د سياست ميدان ته راوتلی او د پښتنو په علمي حرکت کي هم د ډېري برخي خاوند و، قاضي عطاء الله خان د (۱۹۰۰ م) کال په شاوخوا کي د قانون درس تمام کړ او د وکالت پېشه ئې لرله، مګر د فخر افغان په سياسي ډله کي هم د يو غښتلي کارکن په حيث شامل و اوکله چي لومړی پلا په سرحد کي سرخ پوشانو انتخابات وګټل نو ډاکټر خان لومړئ کابينه جوړه کړه، په دې کابينه کي عطاء الله وزير معارف و، ده د خپل وزارت په دوره کي دوه مهم کارونه وکړل :
اول دا چي په ټول سرحد کي يې ابتدايي مکتبونه پرانيستل.
دوهم دا وه چي د پښتو ژبه يې په ابتدايي تعليم کي داخله کړه او درسي کتابونه يې ورته جوړ کړل.
د قاضي عطاء الله خان د عمر ډېره برخه په سياسي جد و جهد کي تېره سوې او د انګرېزانو حکومت په وارو وارو دی محبوس کړی و، مګر د ده د حبس دوره تر سياسي جد و جهد لا ډېره مهمه وه، ځيني بنديان وي چي په بنديخانو کي لمونځونه کوي او يا قرآن يادوي دا خو به د هغه بندي شخص له پاره ښه وي، مګر قاضي عطاء الله خان په بنديخانه کي هم يو لوی اجتماعي خدمت کړی دئ، ده له انګرېزي مهمو کتابو څخه يو د پښتنو تاريخ په څلور جلده کي ليکلی دئ، چي په پښتو تأليفاتو کي لومړئ درجه لري، دا کتاب دوې لويي ښېګڼي لري : اول دا چي ژبه يې روانه او خوږه او عام فهمه مګر د ادب پر اصولو برابره پښتو ده. دوهم دا چي د کتاب موضوع هم د تاريخ ليکلو پر عصري معيار برابره ده، يعني دی له ځانه تاريخ نه جوړوي، بلکي د مستندو کتابو په حواله خبري کوي، د پښتنو مفاخر او د پښتونوالي ښېګڼي په ښه ډول په دې تاريخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي ساتي، نو دی که له یوې خوا د عصري علومو سره اشنا محقق او مؤرخ دئ له بلي خوا پښتون هم دئ نو ځکه د ده تاریخ د پښتنو په دنیا کي ډېر ارزښت لري، ژبه يې داسي روانه او خوږه ده چي فارسي زبانان هم له هغې څخه ښه استفاده کولای سي او دا يګانه کتاب دئ، چي د فارسي وانانو په کورنيو کي لوستل کېږي اوس به د دې کتاب څخه يو څو کرښي د نمونې په ډول رانقل کړو:

"د دوست محمد خان د قید په ایامو کي انګرېزي حکومت په هغه باندي د خپل فوځي او مالي طاقت او د انتظامي جاه و جلال د رعب اچولو په غرض هغه ته په کلکته کي خپلي ټولي جنګي او صنعتي کارخانې، جنګي نندارې، جهازونه، اسلحه خانې، فوځي پرېډونه، توپخانې وښودل هر کله چي هغه د هندوستان انګرېزي عدالتونه، محکمه، بلدیات او دفترونه، د پولیسو انتظام او د امن و امان واقعات او حالات ولیدل نو د هغه په زړه کي رښتیا د فرنګیانو د قوم يو لوی رعب او هیبت او خوف کیناستو او د خپل قوم د خلکو نه يې يو ګونه په زړه کي حقارت پیدا شو، تر اوسه پوري د پرنګیانو پولیټکل ایجنټان (سیاسي نماینده) په دې پالیسي باندي پابند دي او خودمختاره علاقو نه چي کومي د هغوی د لاندي دي د هغه ځای لوی لوی والیان، ریاست، ملکان او خانان ښکته ملکونو ته بیایي چي پر هغوی باندي د خپل حکومت د زور او طاقت او د ځه انتظام رعب او دبدبه کینوي، هغوی د خپل فوځونو پرېډونو تماشې ته د توپ او ټوپکونو او د کارتوسو جوړولو کارخانې ته بیايي او د دې غرض دا وي چي د هغوی په زړونو کي د فرنګیانو دومره وېره کینې، چي بیا هغوی د مقابلې او د مخالفت خیال هم په زړه کي رانه ولي.

څه وخت چي دوست محمد خان کابل ته واپس راغلو، نو هغه به د خپل قوم د مشرانو په مخکي هم کله دا شان خبري وکړې چي د هغه نه به دا معلومېده چي هغه ته د خپل قوم تهذیب، استوګنه او اخلاق د پرنګیانو په مقابله کي ډېر لاندي ښکاري. هغه به په دې سلسله کي د پرنګیانو د طریقه زندګي ښه او د خپل قوم د ټولو عادتونو بد ویل، ورو ورو د افغانستان په ټولو خودمختاره قبایلو کي دا خیال پیدا شو، چي د دوست محمد خان په زړه کي د هغه د قید په سبب د پرنګیانو رعب ناست دئ او ځکه هغه په هره موقع کي د هغوی مدحه وایي، مګر د دې په مقابلې کي چونکه دې قبایلو انګرېزي فوځونو سره ډېري مقابلې کړې وې او په جنګونو کي يې هغو له شکستونه ورکړي وو نو د هغوی په زړونو کي د پرنګیانو خلاف نفرت او حقارت پروت و، له دې کبله د دوست محمد خان دا قسم خبري به په هغوی باندي بالکل ښې نه لګېدې او هغوی ورو ورو په دې سبب هغه ته سپك کتل شروع کړل، اکبر خان هم د نورو عامو پښتنو په شان د انګرېزانو نه متنفر و او په دې خبره کي د هغه او د هغه د پلار په رایه کي ډېر اختلاف و، هغه به دا ویل چي اګر که پرنګیان د جنګ او د حکومت په انتظامي امورو کي ډېر ښه ماهران دي مګر هغوی د نورو ملکونو آزادي په زور باندي سلب کوي او د هر چا په زړه کي د خپل رعب او خوف کینولو کوښښ کوي، په دواړو کي د دې اختلاف رای نتیجه دا شوه، چي هر کله دوست محمد پرنګیانو سره په هر حالت د دوستۍ او د مصالحت تعلقات اوسېدل غوښتل نو د اکبر خان دا منشا وه، چي هغوی سره په هر حالت دوستي ساتل او په هغوی باندي په قومي معاملاتو کي پوره اعتماد کول د پښتون قوم تباه کول دي. په دې رای کي محمداکبر خان په حقیقت کي د ټول قوم د رای ترجماني کوله او هم دغه وجه وه، چي د خپل پلار په مقابله کي هم هغه ته د اولس په خلکو کي زیاته هر دل عزیزي حاصله وه او د هغه په خبره باندي به خلکو په نسبت د دوست محمد خان زیات غوږ ایښوده. د محمداکبر خان په زړه کي دا شك پای ته رسېدلی و، چي پرنګیان به يو ځل بیا په افغانستان کي د خپل اقتدار د قایمولو کوشش کوي ځکه چي د هندوستان انګرېزي مقبوضاتو ته د روس د سرحد رانزدې کېدل هغوی په هیڅ شان نه شو برداشت کولای او په دې کوشش کي همېشه شپه او روځ مصروف وو، چي د روس ټول ګاونډې حکومتونه دې زیر اثر وي. پس اکبرخان هغه وخت په دې کوشش لګیا شو، چي هم د قوم او هم د فوځ په سپایانو کي دا خیال پیدا کړم چي د پښتنو د آزادۍ د برقرار ساتلو دپاره دا ضروري ده، چي په یوه مناسبه موقع کي د انګرېزانو دا شان زور مات کړی شي، چي هغوی بیا په افغانستان باندي د فوځي پېش قدمۍ خیال پرېږدي".

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماسټر عبدالکریم

د پېښور د سیمې په سیاسي بیداري کې د خدايي خدمتګارانو له ډلې څخه د ماسټر عبدالکریم سیاسي او ادبي شخصیت هم د هېرولو نه دئ.
نوموړی د چارسدې په اتمانزوکې په (۱۹۰۸ م) کال زېږېدلی او د پلار نوم يې منتظرخان و، په (۱۹۳۰ م) د ډهلې په جامعه میله کې خپل تحصیل پای ته ورساوه او په اتمانزوکې د آزاد سکول سرمعلم سو، د ده ژوند د یوه معلم په ډول شروع سو خو دی یوازې معلم نه و، بلکې يو سرګرم سیاسي سړی هم و.
د آزادۍ په جنګ کې لومړی سپاهی او د سیاسي لیکوالو په ډله کې هم پیشقدم و، او په وارو وارو په خپلو سیاسي فعالیتونو کې محبس ته تللی او عمرونه يې په قید کې تېر کړي وه، څو چې په پای کې په همدغو بندیخانو کې مریض سو او له دغو ناجوړیو څخه د ځوانۍ په عمر تر دنیا تېر سو.
ماسټرکریم د پښتون مجلې د ننني دنیا تر عنوان لاندې ډېرې سیاسي مقالې لیکلې دي، دی يو سیاسي او اجتماعي لیکوال په دې معنی ګڼل سوی چې په خپله هم تر مرګه پورې يو رښتینی د اجتماع خدمتګار او سیاسي سړی و. د ماسټر د نثرونو يوه مجموعه چې "ځولۍ ګلونه" نومېږي په (۱۹۵۷ م) کې له پېښوره نشر سوې او د ده د نثر ښېګڼې دا دي :
دا چې سادګي لري، یعني په داسې ډول خپل مطلب لیکي، چې عام خلك په وپوهېږي او په نثر کې يې ډېر لږ د نورو تاثیر ښکاري او سړی داسې ګومان کوي، چې د چارسدې په بازار کې دوه پښتانه خبرې کوي.
د ماسټر نثر د پردیو ژبو نامانوس لغات نه لري او د عربي یا فارسي یا اردو هغه لغتونه استعمالوي، چې په پښتو کې رواج لري.

د ماسټرکریم د نثر نمونې :

بې ګناه

داسې خو چې به څوك د جبل په تورو تنبو را دننه شو ما به تربنه تپوس اوکړو، چې دا په څه، نو ویل به يې خدای شته اول به وې چې نه خبر نه اتر خالص په دښمنې راسره شوي دي، ولې په نوروز غریب خو ډېر زیاتی شوی و، تش په دریو مړو کې پوره لس کاله راغلی و او مړي يې هم خپل مړي وو، يو مړی يې سکه د تره ځوی و او خور چې غله کاسره نه وي نو هم څوك وژني او ماشوم خوریې له به څنګه د چا لاس ورشي، پښتانه هسې بخت بد نام خلق دي، بادام کاکا څه د واره د لاسه مړ شو، چې بس اوس به خلق نور څه نه کوي. خو تره، تربور به وژني، تربور خو سړیه د سړي متې دي په غم ښادي کې ورته همه جا ولاړ وي.
نوروز ګورئ ډېر قابل سړی و، د مزکې نه يې ځان خلاص کړی وګڼي په زمینداري د نوروز نه څوك ښه نه پوهېدل او ولې جایداد څه د خپلې حیا نه ګران دئ څه؟ چې خلقو به په جوارې کې شرمولو نو خود به يې مزکه خرڅوله او چرس؟ دا خو د سړي غم غلطوي او چې سړی خدای په چرسو راواړوي شپږ اته چیلمه د ورځې وهي او کارکسب نه کوي. نو اخر دا پیسې به د کومه راځي، د چا کورکې څه د روپو مشین خو نه وي لګېدلی، چې بس روپۍ دي چې جوړېږي به، او چې خدای د سړي په کمې شي نو خود به ځان د ګورکفن نه خلاصوي د پلار نیکه هډوکي به خرڅوي او پوکلی برغی به ګرزي.
د نوروز د تره ځوی ښه په معاش مزوکې ګرزېدو شپېته منه جوار، څلوېښت منه غنم، شل څټې ګوړه به يې اوچته کېده، ښځه يې هم د خپل کاکا لور د نوروز خور وه، نه پخپله چنبړخوره وه او نه يې خاوند بې ځایه خرڅ ته پرېښودو، دوه درې لنګې به يې هر وخت په اخور ولاړې وې، که ډېر غوړي، ډېر بسیار پیو مستوکې به يې غړغړې کولې، ژرنده، جوړه، روپۍ، کالي هر څه سل سل وو، نوروز چې خدای څه وخت په لعنت کړو نو ده به پکښې هم کله ناکله د وسه وهله خو چې یوه ورځ يې د ماشوم خوریې د غاړې اوړې کوزه کړه او په جوارې کې يې پرېښوده نو د تره ځوی ي بهر په هوجره کې راګیر کړو، حیا يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترېنه ټوله کړه، ګرېوان یې ترېنه کوز واچولو او ورته یې ووې، چي په کوڅه مي رانه شې.

وایي د جواري ډېر بد تا و وي او لا چي سړی په هوجره جماعت کي د خلقو مخکښي ملامته شي او بیا د خپل تره، تربور د لاسه نو راشه که یې ګورې. شپه له د چم ګاونډ د خلقو ډزي د غوړه شوې او چي صبا شو نو نوروز بړیره په موټو ویستله وئیلې چي ورور، خور او ماشوم خوریی مي بېګاه چا ظالمانو اوویشتل د نوروز د تره ځوی یو بې ازاره غوندي بنیادم و د چا ملاسته غوا یې پاسولې نه وه. د کلي په پروجنبو خو هډو د سره پوهېدو نا، بس د مزکي یو غویی و او لکه د جهانګیر شادولا کاکا دی یې یو خپل کور پېژندو او بل خپل پټی، نو د مرګ ورسره د چا څه و، جنازې اوچتي شوې، مړي سنبال شوو، نوروز په زړه کي پټ پټ خاندل وئیلې ماموته ! بیا دي موته څه لوی فضل درباندي خدای اوکړو ښایسته ډك په ډك کور درته سره د شپېته جریبه مزکي پاتي شو، بې د خدایه او بې د نوروز نه نور د مړو غریبانانو څوك وو؟ ته راځه څه راځه نوروز ته لاس نیوه کوه، نوروز خان د مشرۍ په ځای ناست هر چا سره به یې د خبري دنبال رانیوو، چي خدای دې اوبښي او ببنلي به یې وي په غریبانو ډېر لوی ظلم شوی دئ سخات اووته، خیرات ورکړی شو فقیر فقرا خپله برخه هم یوړه، شپې له نوروز د ماښام پولاو ورکړ غوړي یې لکه د اوبو اوبهول پر دې غوړ هسي هم لکه د ټکوري شلېږي او چي داسي بې کړاوه چا ته پاتي شي نو هغه یې په قدر څه پوهیږي، زر خو په هغو خلقو ګران وي چي ګټلي یې پخپل ځان وي او چي د ملا صاحب د څنګلونو نه غوړي اوبهېدل نو د بیلمازه غلچکي او جوارګر نوروز نه ښه سړی په کلي کي بل چرته و؟

څوکیدار لاړ تانه کي رپوټ اوشو څه د دېواله د سر څپیاکه خو نه وه د رب العلمین روغ درې تنه اشرف المخلوقات مړه شوي وو غونډ ربوبیت خدای خبر چي څومره موده لګیا وو دې خړي مزکي او دې شین اسمان نه،پوهیږم چي څومره سنبالي کړي وو، نوروز څه خبر وو چي د یو پلیت مطلب دپاره ده څومره لویه ګناه کړې وه، خو رښتیا چي پټ غل باچا وي د شپې مرګ و د موقعې ګواه شاهد هم نه و، بل نوروز له څه لږ مال خو په ګوتو نه وو ورغلی. شپه په شپه په تانه تحصیل د "سپین بږیرو" جرګې اوګرزېدلې، مقدمه خو افسرانو ډېره اوزنګوله خو اوښ چا چرته په بډه وهلی شو، نوروز جرګه شو، په دویم ګذار بیا په جرګتیانو د "سپین بږیرو" جرګې اوشوې او نوروز په دریو مړو کي ایله لس کاله قید شو، دی لا په دې هم خفه و، وئیلې خپل مړي مي وو، د بل چا راسره څه کار وو، ګوتي یې مروړلې، وئیلې که زه خبر وی چي د مسلم لیګ باچایي را روانه ده نو لږ وار به مي کړی و، د تره ځوی به مي نور حساب هم جمع کړی وو، څوک شمس الحق به مي چا قیوم له کټلي وو، نو سپین باز به ګرزېدم. د مسلم لیګ په حکومت کښي به مي په مقدمو دومره ډېر څه لګېدلي هم نه وو، تاڼو ببل سپین کړم، قچرو کي خو خلق په لږ څه نه رضا کیږي او جرګتیان خو د سړي نه سمه څرمن وباسي، اوس خو د خدای ء فضل دئ، د مسلم لیګ حکومت خو ځمونږ خپل حکومت دئ، غونډ د محمد ۲ کلیمه ګو یو، غټ افسر وي او په لږ څه رضا شي، دا یو نیم بدنیته هسي د مسلم لیګ بد غواړي.

نوروز کال نیم په جېل کي ډغري اوخوړې خو ډېر ژر پرې د جېل افسران مهربانه کړل، ټیمکی غوړي، بورۍ نیمه اوړه، شپږ اته چرګان به په بهر دنیا د چا د نظره څه راځي، ناولي په جېل دننه ډېر لوی برکت دئ. ورانه په هغه چا شي چي په جېل دننه شي او د ملاقات درك یې نه لګي د جېل په ژبه کي د قیدي لیدو ته ملاقات نه وایي، ملاقات هغه وي چي د قیدي خپلوان د جېل د چاوړوکي لوی افسر سره د هغه په کورکي درنه ځولۍ او ډکه منګل ووینې. کال چي تېرېده نو نوروز د جېل وړوکی، لوی افسر هر یوه ته ځان ښودلی وو، نوروز د اسپتال په لنګرکي د لنګریانو مشر (چارجي) لګېدلی وو، او ښه درون پړ یې هم چلېدو، په جېل دننه د اوښیار سړي خود ډېر ژر سر له راشي، او پنځه واړه بیا پخپله خوله نه ورمنډي، دی پوه شي چي د جېل دا تنګه تُرشه دنیا یواځي د ده نه ده، دې کښي ورسره د شین پوښ نه واخله تر صاحب بهادره پوري ټول شریک وي، نوروز به ټولو افسرانو ته خپله خپله نصیبه ور رسوله، په جېل دننه سړی ځان له هم ښه ګلدار شي، د جېل نه بهر چي کوم څېزونه ستا دپاره روا وي، هغه په جېل دننه ناروا شي، دلته خو هر څه بُرو خو عادت نه برو، نو که بهر چا په خطا هم غلا نه وي کړې په جېل دننه به یې بې د غلا نه ګذاره چرته کیږي ځکه چي د کلونو عادتونه خو به ارو مرو پوره کول غواړي، نو خود به یې په غلا پوره کوي، بس په لږه موده کي د سړي نه پوخ غل جوړ شي نن سبا ځیني ډېر سم خلق څه د کلي د پروجنبو او څه د حاکمانو د ښه انتظام د لاسه په ناچاري جېل ته لاړ شي ولي ځار شم په جېل دننه د افسرانو د ډېر ښکلي بندوبست نه چي د سم دم سړي نه مکمل بدمعاش جوړ کړي او چي بهر راځي نو په ځای د دې چي څه سړیتوب یې زده

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړی وي په کلي اولس کي د خدای د مخلوق دپاره یو لوی افت جوړ شوی وي او چي د نوروز غوندي حلالي جېل ته لاړ شي نو د هغه نه خو څه سم شی جوړ شي، ځکه خو د نوروز د پړ سره سره د چرسو او اپيمو ښه غرق دوکان هم چلېدو.
خبره دا ده چي دنیا کور په بهر د شته مندو ده، نوروز له خدای په بدوکي ښخ کړي وه هر ځای به ئې بې کړاوه د سوك د سره مونده خو دا وه چي هر چا ته به يې لاس سوري ساتلو، کال نیم د جېل معافي کال دوه د پاکستان معافي او ډېره د جېل د افسرانو مهرباني، نوروز چي په جېل زړه کېښوده نو قید يې خلاص و، د مړو لا د چا په شان د تختې اوبه هم نه وې اوچي شوي چي "بې ګناه" نوروز د خپل ښه ځلميتوب په برکت پوره په دريو مړيو کي ايله پنځه کاله پس کور ته راغی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کي

د سياسي شعر نمونه

دمخه مو وويل چي د لومړي جنګ په وخت کي د سراج الاخبار او د اخوان افغان د ډلي په واسطه د افغانستان د کامل استقلال تحريك په پښتو ادب کي هم ښکاره سو او له همدغه وخته څخه په پښتو شاعري کي اصلاحي او سياسي افکار داخل سوه. له هغو اشعارو څخه د مرحوم مولوي صالح محمد قندهاري يو شعر دئ، چي د بلبل ژړا نوميږي.

دا سړی چي دمخه يې د پښتو په نثر کي د خدمتونو بيان وسو د فيض محمد زوی په قوم هوتك او په (۱۳۰۷ هـ ق) د کندهار په ښار کي زيږېدلی او په (۱۳۳۹ هـ ش) کال په کابل کي وفات سوی دئ. دې سړي لکه د پښتو د نثر درسي کتابونه چي تأليف کړي وو ښه او روان شعرونه يې هم ويلي دي.

دی په (۱۲۹۹ هـ ش) کال د طلوع افغان د جريدې مؤسس او په کابل او کندهار کي د ابتدايي مکتبونو لومړنی مدير و، کله چي په کابل کي په افغاني ځوانانو کي د استقلال د ګټلو فکر خپور سو نو د هغه وخت حکومت د خپلو منافعو له پاره دا نه غوښته، چي د انګرېزانو له سياسي تسلط څخه ځان وژغوري، مګر په خلکو کي د خپلي آزادئ له پاره تاوده جذبات موجود وو، په هغه وخت کي افغانستان فقط يو اخبار درلود او هغه هم د حکومت تر سخت سانسور لاندي و، نو هيچا داسي نه سوای کولای چي په ښکاره د استقلال غوښتنه وکړي.

مولوي صالح محمد د ملت دغه د زړه خواهش او آرزو په يوه منظومه کي په سمبوليك ډول نظم کړه، چي د يو ګرفتار بلبل له خولې يې د آزادئ له پاره د ده د زړه هيلي تصوير کړلې او هم دغه موضوع په فارسي کي ښاغلي داوي هم نظم کړې او نشر کړې وه.

دغه دوې منظومې په پښتو او فارسي په سراج الاخبار کي خپرې سوې او په هغه وخت کي يې اثر دوني و، چي په کندهار کي به ښځو هم لوستلې او د انګرېزي استعمار پرکار يې هم دوني اثر کړی و، چي د هغه وخت حکومت يې له دغسي نشرياتو څخه منع کی او کله چي په سراج الاخبار کي يوه سرمقاله د حی على الفلاح تر عنوان لاندي د افغانستان د کامل استقلال په غوښتنه کي نشرېده نو امير حبيب الله خان هغه مقاله سانسور کړه او د سراج الاخبار مدير يې تهديد کی، د مولوي صالح محمد دغه تاريخي منظومه په دې ډول ده :

يو سحر زما تر غوږ سوله بلبله چي بندي سوم د صياد له سخته دله		چي قفس کي يې ژړل دا يې ويله ولي نه پوښتي څوك حال زما يو له بله

ولي نسته بې فغانه کار و بار زما
ولي حبس ابدي راغی په وار زما

نه محرم چي د زړه حال ورته بيان کم نه ملګری چي چمن ته يې روان کم		نه مي وس چي خبرداره بلبلان کم بيا بيان ورته د ګل و د ريحان کم

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل ډك زړه د ارمانو ورته خالي كم
ټول مرغان د چمنو په ځان حالي كم

چا ته وژاړم پر چا باندي فرياد كم چا ته وګورم په څه شي زړګى ښاد كم		چا ته خاوري پر خپل سر باندي باد باد كم د صياد له لاسه چا ته عرض و داد كم

څه راوسوه چي د تور فقس بندي سوم
نه خلاصيږم په دا بند كي ابدي سوم

ولي زه له خپله سيله راجلا سوم ولي زه په وير اخته په واويلا سوم		ولي زه له خپل وطنه راجدا سوم كور وكلى مي سو پاته خوار تنها سوم

كم ظالم كړمه بندي خداى دې بندي كي
خداى دې زما غوندي اخته په جدايي كي

اوس به زه لكه ها نور په هوا تلمه پر غنچو به د ګلانو مسېدمه		په هوس د آزادۍ به بالېدمه روغ په روغ به غوړېدمه لويېدمه

چا بندي كړم خدايه تې په ځان اخته كې
په قفس كي د زندان جګرسوخته كې

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس به ګرزېدم آزاد په چمنوکي ښه به ګرزېدم خوشحال په شګوفوکي		الوتم به په صحرا او په باغوکي ولي اوس يم په غمو په انديښنوکي

چي بندي دي د قفس کړمه صياده
خدای دي ما غوندي بندي کړه اې آزاده

الغرض چي ده وهلې دا نارې چي ناګه د چمن باد راغی دکښې		د قفس له لاسه و په غلبلې چي پر ونښت دا يې وواته له خولې

مګر دا باد د وطن د خوا راغلی
چي زما صبر و آرام يې راشخه وړی

يو ساعت متفکر و حيران پاته چي بيا باد د چمن راغی د ده خوا ته		نه يې شکر و شکايت کاوه و چا ته اه يې وکيښې عرض يې وکی خپل مولا ته

لکه زه هسي بندي سې اې صياده!
د وطن په جدايي سې اې صياده!

زه چي فخر د چمن زېب د بوستان وم د باغو د ښو باغچو روح روان وم		نغمه خوان د خپلي ځالي او اشيان وم د سروګلو پر ښاخو به نغمه خوان وم

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پولادو په پنجه کي دي بندي کړم
د هر کس و د ناکس دي ریشخندي کړم

زه به تل د باغ پر سر ښه په هوا وم
د ګلانو پر سرو به په خندا وم

ښاخ پر ښاخ به بیا په څه ناز و ادا وم
په ځالۍکي به وم ناست یا په صحرا وم

نه بندي وم د قفس نه مي هیڅ غم و
نه مي اوښکي بهېدې نه مي ماتم و

چي سحر به زه له ځالي په هوا سوم
چي له پورته به پر ګل باندي راتا سوم

په ګلشن کي به د عشق نغمه سرا سوم
و سمن و یاسمین ته به ګویا سوم

آیا څوک لري دا عیش و عشرت نن زما
چي ندیم مي ګل خانه ده په چمن زما

د نرګس او شګوفو ګرم بازار دئ
په چمن کي د بلبلو چورهار دئ

هغه ګل هغه پسرلی هغه بهار دئ
د طوطیانو په ګلشن کي چغهار دئ

پر ګلانو الوته کا په خندا
زه بندي یم د قفس او په ژړا

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدایه ژر مي خلاصوې له دې زندانه
زړه مي ډک دئ سره چوي له ارمانه

بیا مي ورسوې ژر تر خپل بوستانه
نور مي مه پرېږدې په دې ځای کي سبحانه

که دي زه یمه قفس ته پیدا کړی
بیا وزر دي ولي ما ته دئ راکړی

څو تر څو به یم په دې جوروستم کي
څو تر څو به یم په اه و په الم کي

څو تر څو به په ژړا یم او په غم کي
څو تر څو به یم دا رنګه په ماتم کي

چي امید مي د خلاصۍ نسته هیڅکله
نو بهتر دئ مرګ تر دې ژوند یو په سله

بیا نو چپ سو یو ساعت په تامل سو
زما خیال سو چي د غم متحمل سو

بیا یې ناري کړه همرازه د سورګل سو
ویل اه چي د صیاد لا تغافل سو

ځان که مړ چي له ذلته نجات مومې
په ګوښه کي د عدم به حیات مومې

که څه نه دئ ښه و ماته په دا شان مرګ
ولي ځوان یم او د ځوان وي د ارمان مرګ

خو د ژوند له پاره ښه دئ ناګهان مرګ
په هزار ځله بهتر دئ تر زندان مرګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي دا هر سهار خپل مرګ په قفس وينم
ولي نه مرم چي به بيا زه قفس وينم

په حسرت او په افسوس يې دا ويله — وګلشن ته يې کتل بيا يې ژړله
د قفس و دروازو ته يې ځغستله — لار يې نه وه وزرونې سرپوله

په هــــــــوا سو سر يې ونښت له قـــــــفسه
ويني توی سوې سوړ پوړ ولوېد له هوسه

سر تر پايه په سرو وينو کي غرقاب و — ځان بايللی زړه زخمي حال يې خراب و
يا بېهوښه يا پر هوښ په اضطراب و — چي پر هوښ به سوګويا په دا اسباب و

سر مي بايلو په هوا د آزادۍ
شکر شکر سوم فدا د آزادۍ

يا
په هــــــــوا د آزادۍ مي وزر پرې ســــــو
شکر شکر آزاد سوم که مي سر پرې سو
يا
ښه چي زه د آزادۍ په هوا مړ سوم
نه چي پاته په ذلت د ټولو پړ ســوم

صالح محمد، اومه د دريمي خور، سنه ۱۳۳۵
صفحه ٦، شماره ۲۰، سال ٦، سراج الاخبار افغانيه،
۲ جوزا، ۱۲۹٦ ش، ۲۳ می ۱۹۱۷ م

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخلص کندهاری

حاجي ولي محمد مخلص د (۱۲۶۰ ش) کال په حدودو کې د کندهار په ښار کې زیږېدلی او مروج علمونه یې همدلته لوستي او بیا په سیاحت د هندوستان او عربو په منطقو کې ګرزېدلی و. په (۱۳۲۰ ش) کال د (۶۰) کالو په عمر په کندهار کې وفات سوی دئ.

نوموړی علاوه پر پښتو او فارسي په عربي او اردو او انګرېزي ژبو هم پوهېدی، مخلص یو فکور او نقاد سړی و، د پښتو اشعارو دېوان یې تر (۳۰۰۰) بیتو رسېږي، غزل، رباعي، مخمس او د شعر نور اقسام لري، مخلص د پښتو په نوي ادبي حرکت کې لویه برخه لري، دی شاعر و په حقیقي ډول د زمانې ترجمان او عالم او لیکوال او نقاد و، ظریف سړی و او بالآخره مخلص و.

د مخلص نقاده او هم ظریفه طبعه مشهوره وه، په کندهار کې خپلو ښاریانو د یوه دوست او رهنما په ډول پېژانده.

د خلکو سره خواخوږی ملګری و، هر ځای او هري طبقې دی په درنه سترګه لیدی، په ادبي جرګو کې صدرنشین و، د عوامو په مېلو او دېرو کې محبوب و، خوږې خبري او د ظرافت ویناوې هر چا خوښولې.

په اجتماعي او علمي خلکو کې خپل شخصیت ښووی، د موسیقۍ سره یې مینه درلوده او کله کله به یې خپل خواږه شعرونه د موزیک په پردو کې ږغول، فصیحه او بلیغه وینا یې درلوده. د دین او اجتماع په اسرارو خبر و، د عصر او تمدن د ښېګڼو مبلغ و، د اسلافو زاړه مآریث یې د قدر په سترګه لیدل. مخلص (۳۰) کاله پخوا په پښتو ادب کې د انتقاد روح پیدا کړ، دی طبعاً د ظالم او اجتماعي ناوړو مخالف و، د خلکو خواخوږی و او پخپل ادب کې د اداري فساد او عنعنوي ناوړو پر خلاف یې تکړه جهاد شروع کړ.

د رشوت خور او ظالمانو دښمن و، د اجتماعي بې عدالتیو او پړسېدلي ثروت پرده څیرونکی و او د بدو عنعنو او رواجونو سخت مخالف و.

د مخلص شعر د دغو اجتماعي ناوړو په مخکې یو د احتجاج آواز و او د خوږمن او خواخوږي زړه د یو شریف احساس ترجماني وه. خو دغه تند احتجاج د خلوص او ورورګلوۍ او همدردۍ سره ملګری و، دی وایي :

اې زما زړه ته راتېر وروره پښتونه!
ولې پروت یې په غفلت کې سرنګونه!
په کار نه دي دا اوږده درانه خوبونه
پاڅه ویښ سه په همت وکړه کارونه!

کـــــــــړه ودانه د وطن خــــــــرابه خونه

ته پخپل وطن کې خپل یې پردی نه یې
د سر سترګي یې د پښو مو اغزی نه یې
په خدمت د قوم بادار یې مریی نه یې
او که نه موږ ږغ کوو چي سړی نه یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

راسه چـــیري ځې خالي کوټ او پتلونه

که خاین او نفس پرسته رشوت خور یې
یا آزار کوې رضا په شر و شور یې
یوه ورځ به شرمنده ولاړ مخ تور یې
یا به پاته وي دنیا ته به په ګور یې

ډېروه یې خدای دي خسف که قارونه
د مخلص شعر د عصر هنداره ده، او په هغو واقعیتونو اړه لري، چې روزمره د خلکو په ژوندانه کي لیدل کیږي، د ده له نقاد نظره جزئیات هم نه پټیږي او د پښتنو هغه لوړي خبري چې بالآخره غرور ته رسیږي په سخته ژبه انتقادوي او دوی خپل اوسني کښته والي ته ملتفت کوي :

اې پښتونه پروت یې ناخبر پر څه
هسي ګرځې بې پروا اوتر پر څه
یوه ورځ تر بله سوې بدتر پر څه
لکه وچه ونه بې ثمر پر څه

بې حاصله وایې فـــــــــــیل او غـــــــر پر څه
په دغو اصلاحي انتقادوکي حتی هغو اوضاعو ته هم ګوته نیسي، چې خلك په بازاروکي د ترافیکي قوانیو مراعات نه کوي او د خطرناکو ګاډیو په مخ کي ځغلي راځغلي :

چي لس کاله یې دروښوده عاقله
چي پر لار سم څه له دې مه سه غافله
هدایت د حکومت ولاړ بې حاصله
د پولیس نوکان دي وایسته جاهله

ته لا درومې پـــــــــر لار لـــــــر و بر پر څـــــــــــــه
مخلص په آزادو پېشو ژوند تېراوه، کله نجاري، کله سوداګري اوکله دوکاندار و، اوکله به په وړه سوداګري په کلو کي ګرزېدی هم به یې حلاله روزي ګټله او هم به یې کلیوالو ته د ژوندانه لاري چاري ښوولې او د حکومت مامورین اوکارداران به یې د خلکو خدمت ته رابلل او د بدو اعمالو نتایجو ته به یې په دې ژبه ملتفت کول :

له حسده که ولاړ سې څوك زهیر کړې
غریب سړی په خاوروکي خمیر کړې
یا نسبت چا ته په لفظ د تصغیر کړې
مور دي څه کوو لالا ځان به تحقیر کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوار بنده يې ځان دي جوړ کړ اسمان ولې؟

د بد تخم ښه حاصل نه اخيستل کېږي
مکافات د عمل هر چا ته رسېږي
نن که ظلم پر مظلوم وکړې تېرېږي
نتيجه يې آخرت ته پاته کېږي

شرموې ځان د رشـــــــتيا پر ميدان ولې؟

د عيال رازق دي خدای دئ بې همته!
راسه تېر سه د مردار منحوس رشوته!
ته بې واخلې بل يې وخوري بې محنته!
د قيامت جواب پر تا دئ بې غيرته !

خـــــرخـــــــــوې د بل دپاره ايمان ولې؟

مخلص ډېر دغسي مخمسونه او مسدسونه لري، چي ټول اصلاحي او انتقادي دي، مګر د ده په شعر کي په سوو مردف څلوريځ شعرونه ډېر درانه او خواږه دي هره څلوريځه يې يوه ښېله اجتماعي او اخلاقي موضوع ده، چي ټول په ژوندانه او اجتماعي حالاتو اړه لري، چي مثالونه يې دا دي :

د نفاق نتيجه :

هغه قـــــوم به تل اخــــــته وي په بد رنځ
چي نفاق توره بلا يې وي تر مـــــــــــنځ
سره غـــــونډ د سر وښــــــتان چي ښلوي
خدايه ! ماته لا ړومبی کړې هغه ږمونځ

د خودخواهۍ نتيجه :

ماته ســـــــوه يوه هـــــنداره په حـــسرت
ټوک ټوک پروته وه په خاورو کي لـــت پت
ځان لـــــــيدونکي تې په حـــــال سره ويل
راته وګـــــــــورئ په ســـــترګه د عـــــبرت

تيک مغزی :

ولي لږ لوړتيا د وخت کړې هسي شوخ
چي په تيک مغزي دي زړه د هر چا پوخ
ليده سوي دا رنګ ډېر چي سي ښـــکار
غـــلي غـــلي ځي په لاره باندي چــــــوخ

لږ ظلم او ډېره وراني :

چيرته خدای که دي تر نورو کړې لږ غټ

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو په ظلم قـــــــــورمې مه غــــواړه پر بټ
څو ســــــتا نس و ته درلـــــــــويږي تر هغو
زر کـــورونه به خـــپاره سي لــــــــکه مټ

د پزي پرچ :

ته چي تل کړې پر غـــــــريب د پزي پرچ
له تريخوالي ستونی سوځي لکه مرچ
يوه ورځ به په ســــــوکه د کـــــــوم مېړه
په غوړ واورې د مـــغزي د هډو خـــرچ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتونستان
مشهور شاعران او ليکوال

دمخه مو وويل چي په پښتونستان کي سياسي شعور د لومړي جنګ په زمانه کي د هندوستان د آزادۍ د تحريك سره پيدا سو او پښتنو د هندوستان د آزادۍ په تحريك کي د خلافت او کانګرس او مسلم ليك د ډلو سره همکاري درلوده.
مګر کله چي هندوستان آزاد سو او د پاکستان په نامه يو بېل مملکت هم د پښتنو په ګاونډ کي جوړ کړ سو، نو دلته د پښتنو ليکوالو او پوهانو د خپل ژوند له پاره يوه جلا نظريه پېش کړه او هغه دا وه، چي بايد پښتانه د پښتونستان په نامه يو مملکت ولري، دغه حرکت پر پښتو ادب يو نوی اثر وکړ او ليکوالو د پښتو ادب مخه و دې خوا ته وګرځوله، چي په پښتنو کي د يوه آزاد او مستقل ژوند احساس پيدا کي، نو ځکه د پښتو ادب په دغه زمانه کي له درو خواوو څخه مطالعه کولای سو :
اول - شعر : چي اکثرو شاعرانو داسي اشعار ويلي دي، چي د پښتنو مظلوميت او د دوی د استقلال د حقوالي څرګندونه وکړي او خلك و دغو حقايقو ته متوجه کړي.
دوهم : اخباري نثر هم په مجلو او اخبارو کي د دغه مقصد له پاره استعمال سو او ليکوالو سياسي او اجتماعي مضمونونه وليکل، چي له دې پلوه هم د پښتو د نثر ليکلو لمن پلنه سوه.
دريم : د پښتنو ځيني ليکوال داستان ليکلو ته هم متوجه سول، ځيني ډرامې په سياسي او ملي رنګ وليکلي سوې او ليکوالو لنډ داستانونه هم وليکل چي په دغه فن کي د انګرېزي او اردو ادبه څخه د داستان ليکلو پر فني تکنيك برابره استفاده وسوه، او د لنډو داستانو ليکنه په پښتو ادب کي ښه رواج سوه، په دغه وخت کي موږ له دغو درو ډلو څخه مشهور ليکوال دغه کسان لرو :

سيد راحت زاخيلي، شاعر او سياسي ليکوال.
دوست محمد کامل، مؤرخ او ادبي نقاد.
سيد رسول رسا، پوخ شاعر.
حمزه شينواری، د پښتو غزل نامي شاعر.
سمندرخان سمندر، اجتماعي او مسلمان شاعر.
فضل حق شيدا، دردمند او نقاد شاعر.
اجمل خټك، هغه شاعر چي په شعر کي يې حرکت او نغمه او آرزو سره يو ځای سوي دي.
حبيب الرحمن قلندر، شاعر او داستان ليکونکی.
مير مهدي، پوخ داستان ليکونکی او شاعر.
ولي محمد طوفان، شاعر.
حسين بخش کوثر غورياخېل، د پښتو ژبو پوهاند.
ميان احمدشاه، سياسي ليکوال.
ماسټر عبدالکريم، د خدايي خدمتګارانو سياسي ليکوال.
عبدالخالق خليق، سياسي ليکوال.
روغ لېونی، سياسي ليکوال.
ډاکټر نورالحق، د پښتو د لغت محقق.
امير نواز جلياه، د سياسي انګار اخبار مدير او شاعر.
غني خان غني، نقاد وطني شاعر.
علاوه پر دغو مشهورو ليکوالو او شاعرانو ځيني پښتني مېرمني هم په دغه ادبي حرکت کي برخه لري :

(c) ketabton.com: The Digital Library

زیتون بانو، مبارك سلطان شمیم، بشرابیگم، قانته بېګم او الف جانه خټکه.

اجمل خټك

په اوسنۍ زمانه کي که سړی په پښتو شاعري کي يو حقيقي شاعر او هنرمند غواړي نو به هغه اجمل خټك وي. نوموړی د حکمت خان زوی او په (۱۹۳٦ میلادي) کي د خټکو په اکوړه کي زېږېدلی دئ.
دی پس د تحصیله په سیاست کي ونښت او په وارو وارو انګرېزي او پاکستاني حکومتو ګرفتار کی. د اجمل ژوند له شور او ولولې څخه ډك دئ. د پښتونستان په ټولو سیاسي او ادبي او فکري حرکاتو کي لويه برخه لري.
دی لیکوال دئ، شاعر دئ، خطیب دئ او هم سیاسي فعال سړی او لېډر دئ. په کم مجلس کي چي اجمل خټك شامل سي خلك د میني په سترګه ورته ګوري او د پښتو د اوسني فکري هیکل شمزۍ ګڼل کیږي.
د اجمل ادبي آثار څو جلده نشر سوي دي. د ده د منثورو آثارو مجموعه دکچکول په نامه په (۱۹٦۰ م) په پېښور کي چاپ سوه او د شعر يو دېوان يې په (۱۹۵۸ میلادي) کي د پېښوره نشر سوی دئ، د اجمل د هنر د قدر ټاکلو له پاره به بهتره دا وي، چي د ده کتاب د غیرت چغه ولولو او په کومو الفاظو چي ده پخپله شعر معرفي کړی دئ، همغسې وپېژنو، دی د کتاب په مقدمه کي وايي :
"د ژوبل احساس يو څو څړیکي، د زخمي غیرت يو څو غروځنګونه، د سړې ویني يو څو ترم څاڅکي، د اولسي جونګړيو څو شنه اسویلي، د غیرت يو څو ترخې تجربې، د سرمايې يو څو ناکړدي، او ورسره د پښتنولۍ احساس چي زما شاعر زړه يې د پښتني فن په سور رباب وترنګولو.
نو زه پوه نه شوم چي خوږې سندري ترې جوړي شوې اوکه سوي ساندي، ولي دومره پوه شوم چي د زوراورو د سپينو قبرونو، څربو مجاورانو واورېدل نو تندی يې تریو کړل او چي د غريب اولس او باشعوره طبقې تر غوږ شول نو په سوي زړه يې لکه د دسمالي ولګېدل".
په دي ډول د اجمل شاعري حقیقتاً شاعري ده، ځکه چي دی تل له خپل خوږمن احساسه څخه ږغیږي، د زړه درد او زخمي جذبات پخپلو اشعارو کي نغاړي او لکه چي د ده شعر سړی واوري نو په رښتیا متأثر کیږي او په هغه ډول چي يو فارسي شاعر ويلي و :

سخن کز دل بیرون آید
نشیند لاجـــــرم بر دل

نو د اجمل شعرونه هم د زړونو سره کار لري. د غیرت چیغي لومړی شعر دا دئ :

د خوشحال د خاوري پورته يو نغمه شوم
بل مـــــــثال په اباســــــین او تاتره شوم
سرې پوه شوې د غیرت چغه سور اور وم
چي تا څومره رانغړدلم سره لـــــمبه شوم

اجمل طوفاني احساس لري او هر شعر يې د متروکې کار ورکوي، دا شعر يې هم دکتاب په سر کي لیکلی دئ :

ملـــــګرو تش په لوګـــــــېدو ونه شوه
ځئ چي لمبه شو دا خپل ځان اوسوزو
د نـــــــوي ګل د خــــــسمانې دپاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا زوړ خــــــوړلی ګلســـتان اوسوزو

د اجمل د شعر او هنر مخه تش د قوم د ښېګڼې خوا ته ده، دی داسي شعر نه وايي چي د خلکو په درد ونه خوري، د ده هنر خو دا دئ چي شعر يې د ژوند له پاره استعمال کړی دئ، مګر شاعرانه هنر او د الفاظو ښکلا هم لري. نو ځکه هنري اثرونه هم هنري ښېګڼې لري او هم اجتماعي او اولسي دي، پخپله وايي :

"د احساس د زخمونو نه مي لاويني څاځي، د غيرت پرهارونه مي لا تازه دي، اوس ژوند راته هغسي ازغی ازغی دی او د زړه د د رباب تارونه مي شکر دی لا سست شوي نه دي، اوس هم چيرته چي زه او زړه مي يوازي شو نو داسي محسوسوم لکه چي د سوي نغمو باران کي ناست يم.

نو که ژوند او حالاتو دومره مهلت راکړی و چي دغه نغمې مي د اشعارو جامه کي ايسارولای شوې نو که خير وي د پښتونخوا د غرونو او ميدانونو نه به د غيرت يوه بله چغه هم واورېدی شي، د زړه د دنيا خوږې ترخې تجربې، واردات او جذبات يا د احساس جمال رنګ چي د غزلو، نظمونو، سندرو، قطعو او رباعياتو شکل کي وخت بې وخته ظاهر شوي دي هغه زه نه د خپل ژونده نه بېلولای شم نه د شاعرۍ نه".

د اجمل د شعر يوه خاصه مميزه دا ده، چي دی د جامعې په لوړ قشر کي نه ګرځي، دی د يو همدرد انسان په ډول د محرومو طبقاتو په کوډغلو کي ورننوزي او د دوی ژوند ته ځيرکيږي. د دوی بدبختۍ ويني، د دوی بدحال او فلاکتونه شمېري او د مقتدري بډايي طبقې پر خلاف پخپلو اشعارو کي سرې لمبې ځايوي :

غــــټان غــــټان نېکان نېـــکان پيدا دي
دوی خـــو له ځايه جنـــــــتيان پيدا دي
ځئ ! هغي خـــــــوارو له جنت وګـــــتو
څوك چي له موره دوږخيان پيدا دي

په يوه منظومه کي دغه طوفاني احساس په داسي ډول څرګندوي :

چي د څربو څربو جوشو شراب شي
د داسي ويني په سرخي مي قسم
چي د غټانو د سيخو کباب شي
د داسي هډ په بې وسي مي قسم
د پخوانو څلو په شنو خزو کي
د اوسني رګونو مړوچو کي
چيرته توده وينه به نه وي چي و اوري
چرته کي سره وينه به نه وي چي و اوري
زه د وطن د شهيدانو وينه
يو ارماني غوندي فرياد کومه
دا چي زموږ د پلار نيکه په څلو
نن دنګوي د خپل هوس اسونه
دا د ذاتي اقتدار وږي سترګي
چي لګوي مو په هر هډ چکونه
بس د دوی سترګي غړول غواړي
د کبر جام نسکورول غواړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اوسني پښتو شعر کي د ژوند ځپې

شعر او شاعر د قومي ژوند هینداره ده، او ادب د ژوندانه د ځپو سره مل روان وي. کوم اجتماعي تحولات چي پر انساني ټولنو راځي دغه تحول د ادب مخه وراړوي. د کومو ژبو ادب چي د تحولاتو او اوښتنو سره ملګری سي هغه نو مترقي ادب ګڼل کېدای سي. اساساً ادب یوه اجتماعي پدیده ده، او د انساني ټولني د ژوند ډولونه او دودونه ښکاره کوي، او هر ادب چي د ژوندانه سره مل نه وي نو هغه ژوندی ادب نه سو ګڼلای. د پښتو ادب په خپلو منځنیو دوروکي د خوشحال خان له جنبش سره د پښتنو د سیاسي او اجتماعي ژوندانه سره ربط پیدا کړی و، خو دغه حرکت وروسته د نورو ادابو تر اثر لاندي ضعیف سو، او زموږ شعر د تصوف او ادبي هوسونو په کږو وږو کي هغه د ژوندانه د اصالت رنګ له لږ څه بایلود.

رحمن بابا دغه حیاتي متاع د مادې له چارچوبه یوه آسماني او روحاني فضا ته ورسوله، شیدا او حمید د لفاظۍ او نازکخیالۍ او ادبي هوسناکۍ په چاپېر کي سره رادې خوا او هغي خوا ته کړه، او حتی ځیني خلکو خوارکی ادب د مضمضې او استنشاق او استنجا په احکامو کي راونغښت.

رحمان خو په خپله اقرار کوي، چي د بېخودۍ ځپو لاهو کړی دئ او نه پوهېږي چي دغه جذبه او کشش له کومي خوا دئ، وایي :

زه دا هسي دېوانه او مجـــنون چا کـــــــــــړم؟
له رواجه له رســـومه بېرون چا کــــــــــــــــړم ؟
نه پوهـــېږم چي دا چاري په ما څـــــــــوك کا؟
لـــېونی د خپل نګاه په افسون چا کـــــــــــړم؟
رحـمان هـــېڅ له خـــپله ځانه خــــــــــــبر نه وم
چي دا هسي رنګ زبون او محزون چا کـــړم؟

د شیدا او حمید نازکخیالۍ او لفاظۍ خو د یوه صنعتکار په ډول بدي نه دي، مګر د دوی شعر د شعر له پاره و او کوم لوړ هدف او عالي موخه نه لري.

خوشحال خو هم دغسي بزمي اشعار لري، او کله د خالص فنان جوله مومي. مګر ژوند او اجتماع هم د ده په شعر کي خپله څېره ښکاره کوي، او د مقصدیت لوري ته متمایل کېږي.

رحمان بابا هم مقصد لري خو هغه به لږ څه لاهوتي او آسماني وي مګر د شیدا او حمید هنر د هنر له پاره دئ. دوی صنعتکاران دي.

دوی ښکلي او رنګین لوښي جوړوي، مګر داسي لوښي چي د ژوندانه په چارو کي نه په کارېږي او هغه چیني منقش لوښي دي، چي فقط د تزئین له پاره یې په صالون کي د هوس او آني خوند له پاره ایښولای سو، شیدا په شاعرانه تخیل کي د ځان له پاره د ماښام او هلال منظره داسي جوړوي :

تل په دا خمو ابرو په شهلا سترګـــو
د خپل یار شام و هلاله راشه کښېنه

مګر دی پخپله هم په دغه نازکخیالۍ قانع دئ او صنعت یې تش د صنعت له پاره دئ که د یار طبعی نازکي موزونه کاندي نو به ډېر خوښ وي :

نازکي د یار د طبعي کړه موزونه
اې شیدا نازکخیاله راشه کښېنه

حمید له لړمونه خپل زړه د ترکو په لاس داسي راکاږي :

دا یې ښاخ د ګل سره په تلوار پرې کړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

که له زړه سره مي ترکو لړمون وکېښ

وګورئ منظر څوني فجيع دئ اوکه د شاعر خوارکي زړه په داسي قساوت له لړمونه راوکيښ سي دا نه خوند لري او نه حسن منظر او د اجتماعي او انساني احساس له رويه به هم داکار د غندني وړ وي. مګر د شاعرانه هوسبازئ له پاره خو يوه ښکلې موضوع کېداى سي، او حميد هم فقط په دغه جذبه ځان په داسي بلا لړلى دئ.

دلته د حضرت جامي يوه مشهوره لطيفه را په يادېږي : بابر وايي چي د ده معاصر او شاعر شيخم سهيلي دا بيت ووايه او د جامي څخه يې وپوښتل چي څنګه دئ؟

شب غـــم ګرد باد آهم از جا برد ګـــــردون را
فرو برد اژدهاى سيل اشکم ربع مسکون را

جامي چي واورېد، ورته وې ويل :

"وروره ! ته شعر وايي اوکه خلك بېروې؟"

د حضرت جامي دا انتقادي لطيف نظر د حميد پر دغه بيت هم وارد کېداى سي، سړى چي دا بيت لولي نو حتماً مور مړى عاشق په وينو لژند سړي ته تصوير کيږي، چي ظالم عاشق يې په سينه په قساوت ور څيري، او د ده لړمون او زړه راکاږي، نو دا به څوني نفرت راوړنکې او مستکره منظره وي، مګر حميد پخپله شاعرانه هوسکاري کي دغه تشبيه هم رواګڼلې ده. حال دا چي دغه شاعرانه قصابي په ژوند کي زموږ هيڅ په درد نه خوري.

د پښتو شعر د منځنى دورې اکثر آثار همدغه فن تازي او نازکخيالي ده، چي له فارسي شعره سره اوږه پر اوږه ځي او دا هم د اجتماعي احوال او د سياسي جوړښت يوه ښکاره نتيجه ده، چي د فکر سير د ژوندانه له مجرا څخه منحرف کړ سي، او خلك د زور او جبر په وسيله له ژوندانه څخه بېزاره سي، نو به ضرور افکار لاهوت او آسمان ته متوجه کيږي، يا به تش هنر د هنر له پاره وي. ځکه د انسان فکري فعاليت خو هر وخت ځانله اول په ماده او ژوند کي مجرا مومي، مګرکله چي دغه لاره تړلې ويني، نو ځانته حتماً نوري مجاري پيدا کوي.

د پښتو شعر له منځنى دورې څخه په داسي اجتماعي جريان کي نوي عصر ته راووت، او په نولسم قرن کي بيرته له ژوندانه سره مخامخ سو.

پښتون قوم د ايشيا يو فعال او ښوربېدونکى او نه مړکېدونکى قوم دئ، دوى هر وخت په تاريخ کي ځانته نوى مجاري موندلي دي او د ژوندانه له پاره پوره استعداد او تکړه توب لري. په نونسم قرن کي دوى د استعمار سره سختي ډغري و وهلې، او خپل حياتي او دفاعي استعداد يې ثابت کړ، دوى خپل ژوندانه ته متوجه سول، او د خپلي آزادئ د ساتني يا بيرته ګټني په فکر کي ولوېدل.

د ژوندانه دغه جريان د دوى په ادب کي هم اثر وکړ او د پخوانو د ادبي هوسونو پر ځاى يې خپل ادب ژوندانه ته توجيه کړ، نو ځکه د پښتو نوى ادب د ژوندانه مل سو او د قديمو صنعتي فن تازيو پر ځاى د قومي ژوندون او آزادي خواهى او اجتماعي اصلاح او سمون زيات افکار د ادب په هنداره کي ښکاره سول.

په نونسم قرن کي د طباعت او صحافت فن هم په پښتونخوا کي رواج وموند. نثر او نظم دواړه خپاره سول، او پښتو د پښتنو له نهضته سره يو ځاى د نوي ادب او نوي فکر او نوي ژوند په ډګر کي په وده او پرورښت کښېوته. دلته هوس او خيالبافى خپل ځاى واقعيت او فکر ته ورکړ. ليکوال او شاعر دواړه د ژوندانه واقعي مسايلو ته متوجه سول. د لاهوت او آسماني فکر پر ځاى د اباسين او خيبر او ارغنداو مناظر ودرېدل، د بڼ او زلف وکاکل پر ځاى د قومي ژوندانه خبري د غور وړ سوې. دا تحول په پښتو ادب کي عصر او زمان او د تاريخ جبر قهراً راووست. د پيرمحمد او شمس الدين پر ځاى يې مخلص او الفت ودرول، د رحمان بابا او حميد پر غولي يې اجمل او طوفان ميشته کړل.

دا تحول فکري او عقلي تحول و او موږ ويلاى سواى، که دا اوښتنه نه واى راغلې، نو به قوم له ژونده مرګ ته تلاى، اوکوم حرکت چي اوس په پښتنو کي د ژوندانه له پاره ليدل کيږي، د مړه ادب په مردګانيو اسويليو به بدل سوى واى.

ما دمخه و ويل چي زمانې په ادبي تحول کي خپل کار پوره وکړ، او اوسنى شاعر او ليکوال يې د ژوندانه نوو زواياوو ته ملتفت کړ. د مثال په توګه وايم : د چرګ بړغ د پښتنو په کليو اوکورو کي اورېدل کيږي، او دغه موضوع له قديمه په شرقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

شعرکي داخله سوې ده.
سعدي هم ويلي دي :

ای مرغ سحر ! عشق ز پروانه بیاموز
کان سوخته را جان شـد و اواز نیامد

تر سعدي دمخه لا دا رباعي عمر خيام ته منسوبه وه :

دانی که سفیده دم خروس سـحری
هر لحظه چرا همی کند نوحه گـری؟
یعنی که نمـودند در آئینه صـبح
کز عمر شبی گذشت و تو بی خبری؟

د سهار له چرګه سره د قديمو شاعرانو مخاطبې په عشقي ماحول يا د تنبيه او وعظ په چاپېرکي محصوري وې، خو په شلم قرن کي د ژوندانه له تحوله سره دغه مضمون آفريني هم واوښته، او يوه عصري شاعر داسي و ويل :

ای مـرغ سحر ! بنـالهٔ دورا دور
بیهوده مـکن تو خویشتن رنـجور
زینسان که گرفته خواب غفلت ما را
بیدار نمی شـویم، تا نفـخهٔ صور

پښتنو شاعرانو هم پخوا پر دغه موضوع باندي مختلف تعابير پيدا کړي او هر چا د خپل تخيل په چاپېرکي د سهار چرګ ته خطاب کړی دئ .

پر يوه چا چي شپه يې په خوښي کي سبا کړې وه، د چرګ بڼغ د ماتم اواز سو، ځکه چي د وصل شپه يې لنډه کړه، نو ده په ډېره غصه داسي و ويل:

د سحر چرګه کومي دي غوڅ سه
په ما دي لنډه د وصل شـپه کړه
ښايسته ملاله، په ميو مسته وه
چي تا را بڼغ کړ، دا دي خـپه کړه

دا څلوريځه د خدايرحم اکاخېل کندهاري ده، چي اويا کاله دمخه د کلات په سيوري کي اوسېدی، خو د دغه عصر يو بل شاعر عيسی آخوندزاده د مرغ سحري له اوازه څخه داسي الهام اخيستی و، چي :

سحري مرغه په خـپل آذان کي وايي
ولاړيږه ! هـڅه کړه چي شپه سوه تېره
سپېدې وچاودې انوار يې راخپرېږي
رڼايي د ورځي سـوله را برسـېره

د شلم قرن پښتون شاعر اجمل خټك چي د خوشحال د دېرې روڼ څراغ دئ په خپل يوه شعرکي د ميرې چرګ ته خطاب کوي، مګر دا شعر د عصر هينداره ده، او شاعر د شلم قرن په ژبه چرګ ته ګډ دئ، اجمل په دې سندره کي د خپل قوم د محروميت نقشه راکاږي، او د خيال پرستۍ پر ځای واقعيت ته درومي، او خپل اولس ته د واقعبينۍ درس ورکوي. دوی خپل اصلي حال ته ملتفت کوي، او له غروره او تيرو تلو يې د ژوندانه واقعي حالت ته راکاږي. دی چرګ ته خطاب کوي، خو په دې خطاب کي د ژوندانه ډېر پټ، مګر واقعي څنګونه روښانه کېږي، او ادب له ژوند سره نښلوي، اجمل خټك د ميرې چرګ ته وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاته به سحر ښکاري خو پام ګورئ ماښام نه شي
ته به يې آغاز ګڼې خو پام ګورئ انجام نه شي
ته به څه مستۍ ګوره بې وخته را څوان کړی يې !
ته به چا په بادو پړسولی روان کړې يې !

نو اې د مـــــيرې چـــــرګه !
په ماښام بانکونه مه وايه !

دا منم چي تا سره، څانګونه ښه درانه شته دي
دا منم چي ستا دوه خاروګان پاخه زاړه شته دي
دا منم چي ستا آواز تر ليري رسيدی شي نن
دا منم چي ستا په کرکره به څوك غولېدی نه شي

يادکړه ! دا څانګونه ګوري ستا د الوتو نه دي
يادکړه ! ګوري ستا دا خاروګان د جنګېدو نه دي
ستا دا لوی اواز به ګورې تاته مصيبت وي بيا
ستا داکرکری به دي هم تاته لوی آفت وي بيان

نو اې د مـــــيرې چرګـــــــه !
په ماښام بانګونه مه وايه !

دا شعر خو لس کاله پخوا ويل سوی او د اجمل د غيرت په چيغه کي نشر سوی دئ او زموږ په پښتو اوسني ادب کي هم اکثره برخه دغسي د ژوند خبري او د عصري ژوند نقاشي او نقادي ده، او دا حرکت په ټولو پښتنو کي مشترك دئ.
په افغانستان کي هم پښتو ادب له پنځوسو کالو څخه پر دغه خوا روان سوی دئ، ملا عبدالباقي افغان کندهاری کاکړ خپل کتاب تبيين الواجبات په همدغه رنګ د امير عبدالرحمان په عصر کي شروع کی، او د سراج الملة والدين امير حبيب الله په نام يې ختم کړ، دی وايي:

د ضياء په نور روښان وم، مقتبس سوم له سراجه
را اخيستی مي قلم دئ، ببلوم دين لـــــــه رواجه

په سراجي دوره کي څلويښت کاله دمخه، دغه د فکر مکتب سراج الاخبار وروزه، د مولوی غلام محی الدين افغان او مولوی صالح محمد او مستغني او سيد محسن کندهاري او عبدالهاد پريشان، ډېر اشعار او آثار د عصر او زمان په رنګ رنګېدلي او پسوللي سوي دي، چي وروسته حاجي ولي محمد مخلص او بېنوا او خادم او الفت او رښتين او زمريالي او جلالي او سليمي او مجروح او نورو هم خپل ادب او هنر له ژونده سره ونښلاوه، او اوس موږ ډېر څه داسي پښتو اثار لرو، چي د اوسني ژوندانه تجليات په ښکاره ډول پکښې بريښي.
فضل حق شيدا د دې مکتب يو تکړه استاد دئ، ده دېرش کاله پخوا د دغه ادبي تحول او د ژوندانه د ترجمانۍ افکار داسي پېودلي او د زمانې نوي شيان يې په دې ډول ښوولي وو :

(c) ketabton.com: The Digital Library

زلمیه په وطن قربانېدل زده کړه بل شان
د مرګ چل دي خطا دئ مړه کېدل زده کړه بل شان
چي مړ شې نو ډېوې ته فایده ورسېده څه؟
پتنګه ته په شمع سوزېدل زده کړه بل شان
هر څېز چي زوړ شي خوند نه کړي، زړه خندا دي پرېږدي
بلبل له اې ګلابه ! خندېدل زده کړه بل شان
موړ نشې تښولی جوړ اثر درکي نشته دئ
اې تاره ! د رباب ته تښېدل زده کړه بل شان
که نه ویني لیلا د آزادۍ نو ستا قصور دئ
ولاړه ده هغه خو ته لیدل زده کړه بل شان
تا داغ ونه وینځلی شو، لمن نه د غوټیه
شبنمه ! په ګلونو ورېدل زده کړه بل شان
تا زخم د لاله د زړه جوړ نکړای شو تر اوسه
ملهمه د شبنم ! ته لګېدل زده کړه بـــل شان
دا ولي د ښکاري زړه په تا نه سوزي بلبلي؟
پخپله پنجره کي ژړېدل زده کــــړه بل شان
دښمن تا هغه شاني خس ګڼي ګوري ازغیه !
په سترګو د دښمن کي غړېدل زده کړه بل شان
ستا اور څوك سوزلی نه شي اې اور اورکیه !
که خس خاشاك سیزې نو ځلېدل زده کړه بل شان
جرس نه دئ شیدا، چي قافله دي نه کړي ویښه
که ځان جرس کوې، نو غړېدل زده کړه بل شان

په دې ډول په پښتو ادب کي د نوي ژوندانه څپې له پنځوسو کالو را په دې خوا په ښکاره لیدل کیږي، او پښتو ادب له حیاتي تحولاتو سره اوږه پر اوږه روان دئ.
مګر دا حرکت په نوي ډول روزنه او تودونه غواړي، او دا کار د قوم د پوهانو او ادبي ټولنو او ژبنیو مؤسسو دئ، چي څنګه نوی ادب په نوي فکر مجهز، د نوي ودي او پرورښت پر خوا روانوي.

د جرس غوندي فقط خوزول غواړي
یقین وکړه ! هره خوله کي تـرانه ده !

په اوسني پښتو شعر کي نوی څرك :

ادب د انساني ژوند یوه ښکلې پدیده ده. نو په هره اندازه چي ژوند سره اوړي، او له یوه حاله بل حال ته تحول مومي، ادب هم هغسي د اوښتلو تر قانون لاندي په هره زمانه کي نوی رنګ، نوی خوند، نوی طرز او نوې ښکلا پیدا کوي. او دا چي د هري ژبي په ادب کي خاص خاص سبکونه او دورې موجودي وي، او هره دوره ځانته ځیني خصایص او ټاکلي ټکي لري هم یوه طبیعي خبره ده.ځکه چي هره زمانه د ځانه سره نوي نوي تعابیر، او نوي فکرونه، او نوي اندېښنې راوړي او هرو مرو د ادیب او شاعر فکر پخپل چوکاټ کي اچوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هري ژبې ادب دغه مختلفي دورې لري، او هره دوره يې ځانته په ځينو خاصو خاصو ټکو له نورو دورو څخه ممتازه وي، او دا د ادب ډېر غښتلی جبر دئ، چې اديب بايد پر يوه زاړه عنعنوي ډول پاته نه سي بلکي د زمانې له سيره سره پر مخ ولاړ سي.
شعر او شاعري هم د انسان د ژوندانه له تحوله سره هرو مرو اوښتونکې اوګرزېدونکې او نوي ډول قبلوونکې ده. د مثال په توګه به د فارسي ادب تحول ته وګورو، چې لومړۍ مرحله او د سامانيانو په دوره کي څنګه و؟ او بيا د غزنويانو په دوره کي څنګه سو.
د رودکي الفاظ، اداء، دکلماتو تلقين، معاني او فکري اړخ بالکل د سنايي يا مولوي څخه بېل دئ. حال دا چې د دوی تر منځ دوه درې قرنه فاصله ده، اما هر قرن پر ژبه او ادب او فکر باندي دوني اثر کړی دئ چې فرق يې برالا ښکاري او هيڅوك له دې حقيقته سترګې نه سي پټولای. د پښتو شعر هم د اسلامي دورې له ابتداء څخه مختلفي مرحلې تيري کړې دي، خو دا څلور قرنه د (۹۰۰) هـ را په دې خوا ادبي تسلسل لري او د پير روښان تر ادبي اجتهاد وروسته د خوشحال خان او خټکو ادبي نهضت شروع سوی و، چې دا دئ لمن يې اوس موږ ته رارسيږي. د پښتو نوې دوره او د ژوندانه په حرکت شروع زه د شلمي پېړۍ له ابتداء څخه ګڼم.
تر دې دورې دمخه پښتو ادب پر هغه لاره تګ کاوه، چې قدماوو ټاکلې وه، د شعر قالب هغه ګڼل کېدی، چې په مدون ادب کي تر خوشحال خان وروسته شاعرانو جوړ کړی و. په فکري لحاظ هم شاعرانو هغه لار غوره کړې وه، او د پښتو ادب د عشقي او اخلاقي او ديني اشعارو په غولي کي محصور و.

نوی يعنی څه ؟

کله چې د نوي صفت پر شعر باندي تطبيق کېږي نو زما په خيال تر دوو مقولو لاندي راتلای سي :
اول : د شعر معنوي اړخ او د تخيل چاپېر او هغه څه چې شاعر يې د خپل چاپېر شمزۍ ګڼي او د ده د هنر اصل او موضوع وي چې په فرانسوي يې فوند (Fond) بولي.
دوهم : د شعر لفظي اړخ او ظاهري چوکاټ چې قدماوو به د بلاغت اصول ګڼل، او په بديع، عروض او قافيه کي به يې بيانول، او دغه برخه يې په نوې اصطلاح فورم (Form) بولي. د پښتو شعر د شلمي پېړۍ دوره چې شروع کېده د محتوی او موضوع له پلوه يې ډېر نوي عناصر او د عصر او زمان سره برابر معاني او مطالب په ځان کي ومنله او د پښتو شاعرانو په ډله کي موږ تر نيمي زياته برخه داسي شاعران لرو، چې د دوی د فکر مدار نوی و، دوی د کلاسيکو شاعرانو په ډول ځانونه د زلفو په کمند کي پېچلي، او دتورو څڼو په پېچ و خم کي نښتي، او د ګل او بلبل سره همنوا او د مېو او د جام په دور او تسلسل کي ګرفتار نه کړل، بلکي د دغو مکررو او ډېرو استعمال سوو او پوده سوو مضامينو پر ځای يې ملي دردونه، اجتماعي او سياسي خبري بيان کړې. خو د دوی د شعر او وينا قالب هغه و، چې قدماوو ټاکلی و. يعنی دوی د عصر او زمانې نوي ترنګونه او زمزمې په هغه قديم رباب کي وړغولې، هغه غزل، او مثنوي او رباعي او نور پخواني قالبونه يې په نوو موادو او افکارو ډك کړل. که د دوی فوند نوی و، فورم خو يې زوړ و، نو ځکه د دې ډلې په هنر کي کوم ابداعی او تخليقي رنګ نه ښکاري. دوی د تبليغ او تلقين له پاره کومه نوې لاره نه کړه جوړه خو بيا هم د زمانې جبر د دوی په فکر او د شعر په محتوی کي ضرور دخل وکړ، او دا هغه زمانه وه چې پښتنو د استعمار ناوړې او کروړې ليدلي وې او په مشرق کي د آزادۍ وړمه چلېدله. لومړی بين المللي جنګ خلاص سوی و او په ټولو شرقي ملتو کي د آزادۍ جنګونه له استعمار چيانو سره په مختلفو شکلو شروع سوي وو او په افغانستان کي د استقلال د بيا موندلو مبارزه په کاميابي سره ختمېده.
د دغو شاعرانو څخه چې زموږ په ادبي حرکت کي پيش قدمان دي د مثال په توګه : غلام محی الدين افغان، عبدالهادي پرېشان او سيد محسن کندهاری، سيد حسن او مخلص کندهاری، غلام محمد پوپلزی، سيد راحت او ميان احمدشاه، فضل محمد مخفي، او امير نواز جليا، او فضل احمد غر، او هلالي نومونه راوړلای سوای. دې ډلې خو په ادبي حرکت کي غټه برخه اخيستې ده. اما له قديمو زولنو او رواياتو څخه يې ځان نه دئ ژغورلی. ډايرکټ او نېغ خپل مقصد ته ورغلي دي او په هنر نمايي او ابداعي مرحله کې پل نه دئ ايښي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه دغه ډله نه غندم، او د دوی فکري خدمتونه پر سر او سترګو منم، مګر کله چي د تاریخ ادب په تحلیلي او انتقادي مرحلو کي هنري آثار پلټل کیږي او پر فني معایرو باندي د هر هنري اثر قیمت ټاکل کیږي نو دغسي اشعار له نوي هنري ښکلا څخه تش ګڼه سي، او د زاړه سبك په ډله کي شمېرل کیږي. د مثال په توګه زه د هلالي یو شعر وړاندي کوم، چي د مضمون له پلوه نوی او خوږ او مفید او د نوی نسل یو ښکلی ارمان دئ خو د اداء او څرګندوني قالب او طرز یې هغسي کلاسیك او زوړ او مستقیم دئ :

ارمان یو

اې پښتنو پوه شئ دئ ستاسو نوم نښان یو
ځانګي بېلي بېلي دي، دئ ستاسو د ذات شان یو
دا یوسف زیي، خټك، بارك احمدزیي ، مهمند
دا غلجي، شینواري، افریدي دئ خاندان یو
سیل نه جدا شوي مرغۍ لاړه شي د مرګ په خوله
راشئ د مقصود منزل لپاره کړئ کاروان یو
لاس یا پښې او سر بللي چا په بنیادم نه دي
بېل بېل اندامونه غونډ شي جوړ شي ترې انسان یو
اې پښتونه خدای لپاره، ولي ته یو نه شولې؟
خدای دئ یو، کعبه یوه ده، او ښکلی قرآن یو
ته که عزت غواړې په دنیا د نور اقوام په شان
ستا دي په دنیا د سیاست کي وي میدان یو
اې پښتونه ! پوهه که خپله ځان د وروړلۍ په راز
ستاګټه یوه ده په دنیا کي او تاوان یو
کاشکي چي زما په ژوند پښتون یوه منګول شولې
زه هلالي بس په زړه لرمه دا ارمان یو

وګورئ دا د نوي شعر یو اعجاز دئ، دا بیتونه دېرش کاله پخوا ویل سوي وه، مګر اوس دغه ښکلی ارمان د پښتونستان په نامه عملي مبارزې ته راوتلی دئ، نو تاسي له شاعره بله څه معجزه غواړئ؟
مګر ښاغلو لوستونکو !
دلته زما مقصد د نوي شعر اجتماعي او سیاسي موقف نه دئ، بلکي یوازي د هنر ارزښت څېړنه او پلټنه ده، چي دا مقصد به په آینده کي پسې وڅېړم.

په پښتو کي نوی هنري حرکت څنګه شروع سو؟

د افغانستان د استقلال جنګ د ایشیا په دې برخه کي یوه ویښوونکې او خوځوونکې پېښه وه، لکه په ډېرو اجتماعي او سیاسي او مدني چارو کي چي تحول راغی، دغسي هم د فکري او ادبي اړخه یوه مشمره او اغیزه ناکه حادثه وه.
د پښتونخوا په ختیزو برخو کي چیري چي د خوشحال او رحمان او شیدا غوندي بلبلانو خواږه ږغونه اروېدل سوي وو، اوس هم د پښتو شعر نشوونما بیا مونده، او د ادبي تجدد مکتب لومړی پلا هلته وپرانیست سو، او دا د پښتونخوا هغه ښکلې سیمه ده، چي شیدا په زاړه نامه "بګرام" داسي ستایله :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بګرام خـــطه دلـــکشه
د بهار د خاطـــر خـــوښه
سرترپایه رنګ امیز دئ
رنګینه خیال انګـــېز دئ
په بهارکي یې د ګــــــلو
ناري اورم د بلبــــــــلو

د دې ښکلي ادب خیزي سیمي زلمو د اروپایي مترقي ادبه سره اشنایي وموندله، او په پښتو شاعري کي یې نوي افکار، نوي الهامات، او نوي اسالیب رواج کړل، د دې ډلي پېشوایان : سید رسول رسا، فضل حق شیدا، برق کاکاخېل، سمندر، غني، بیزاري، طوفان، اجمل او سلیم غوندي شعراء دي، او دلته موږ اوس د دې ښکلي بوستان رنګین ګلونه لکه : الفت، بېنوا، لایق، شپون، رشاد، ریدی، محمود، پسرلی لرو.

نوو شاعرانو د خپل هنر فورم او فوند دواړه نوي کړل، او که یې هم کله د پخوانو قوالب او هنري اسالیب وساتل په هغوکي یې لاس وواهه، او په نوې ګېڼه او نوي پسول یې وښکلل، او په دې ډله کي د الفت ابتکار دا و، چي نثر ته یې کټ مټ د منظوم او پیودلي شعر رنګیني ورکړه، او زه چي د ده منثوري وړې ټوټې لولم ګمان کوم چي نثر نه دئ، بلکي د یوه خواړه او پیودلي کلام په څېر خوندکوي.

د (رسا) د ښېلتانه سندره دېرش کاله پخوا ویل سوې ده، خو هم یې موضوع نوې شانتي ده، او هم یې اداء نوې ده :

د اوښکو سترګي خون فوارې وې
ګرد و غبار وې، توري ایرې وې
په تندر سوي، سرې ایرې وې

رېزې رېزې وی، او تر او تر وی
یو چي په غیږ مي ښکلی دلبر وی

بیدیاوي ، تړي هولناکي غرونه
تاوده بادونه سوي رېګونه
ناست په غرموکي، سره وي ډاګونه

شونډې مي وچي، سوی ځیګر وی
یو چي په غیږ مي ښکلی دلبر وی

په پای کي دا شاعرانه آرزو د ژوندانه او د میني په خطرناکو مناظروکي داسي پای ته رسوي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مرګ سلګۍ مي ورو ورو راماتي
خولې راماتي، ساه رانه پاتي
رانه وې پاتي دنيا ميراتي
ژبه مي بنده لاړ مي نظر وی
يو چي په غېږ مي ښکلی دلبر وی

لحد کي پروت وی، زېړ مخ کفن کي
د ژوندون ساه مي، نه وی بدن کي
دردمنده زړه مي خاموشه تن کي
مرګ مي په ژوند وی، کاش چي خبر وی
سرته ولاړ مي، ښکلی دلبر وی

په دې ادبي تحول او تجدد کي د سيد رسول رسا د خيبر له خوا ماښام، د شيدا د ماښام سپوږمۍ، د برق د زړه ټوکرې، د سمندر ارمان دئ زلميتوبه، او د الم پر څوکه ناست يم، د بيزاري ستړی له دنيا نه يم، د يادولو وړ دي.
د برق کاکاخېل د زړه ټوکرې، داسي يوه ټوټه ده، د قالب او فورم له مخي آهنګي او مستي او طنان وزن هم لري او محتوی يې هم د احساساتو په تصوير کي بده نه ده او يو څو ټوکرې يې دا دي :

غر په لوري په ګلزار
بهار راغی په يو وار
ټول وطن سو لاله زار
بلبلان په چغار سر
بوراګان اوتر اوتر
نوی شان دئ په دنيا
غر په سمه په بېديا
نن چي ټول عالم مسرور
ځيني سم، ځيني مخمور
دا يو زه يمه مجبور
په زړګي مي دم په دم
غلبه ده د تورتم
آشنايان رانه ټول ځي
نوی غم راته راځي

دلته شاعر تول او وزن او آهنګ هم ساتلی، او نوی قالب يې هم اختراع کړی دئ. د سمندر ارمان دئ زلميتوبه ! هم دغسي موزونه او پېودلې ټوټه ده . دی وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

آرمان دئ زلميتوبه !
په تېرېدو وې چي راپاڅېدم له خوبه
آرمان دئ زلميتوبه!

چي را په خود سوم مازديگر و
په پرېوتو کي زېړی نمر و
دغه د توري شپې خبر و
بېغمه خوب د غم بستر و
چي مي تر غوږ شولو آواز د نی له چوبه
آرمان دئ زلميتوبه!

وروستي شي پاته چي ويده شي
په حرکت باندي کړه وړه شي
ديدن په پټو سترگو نه شي
پرونۍ ورځ به بيا رانه شي

که مي سيلاب جوړ شي د اوښکو له څڅوبه
آرمان دئ زلميتوبه!

د سمندر بله ټوټه شعر د الم په څوکه دوه دېرش کاله پخوا جوړه سوې ده، چي د شاعر د نوي قالب جوړولو او موزوني او مضمون آفرينۍ ښکاره دليل دئ، د منظر نگارۍ کمال دئ، د لوړ تخيل معراج دئ او نتيجه يې يوه محکوم قوم ته ډېره مفيده او مثبته ده او تر اوسه لا هم د محکومو او مظلومو پښتونستانيانو پر حال صدق مومي، د دې نوي شعري ټوټې آغاز داسي دئ :

لکه والوزي له شوقه		آسمانونو ته کوتره!
چورلنډې خوري په فضا کي		کوزه گوري گرزي بره
مرغ دل مي دئ خوشحاله		سيل کوي د غره له سره
د دنيا له درد و غمه		دا ساعت دئ ناخبره
د الم په څوکه ناست يم		زه له ټول جهانه پورته

په دې آسماني سير او جگوالي کي چي د شاعر تخيل ډېر لوړ الوتنگ کوي او خپل ټول مناظر په اوږده بيان او مهارت تصوير کوي او د منظر نگارۍ اوج ته رسيږي، نابېره ځانته ملتفت کيږي چي زه خو مريی يم، او پردو ته په سلام ولاړ يم، نو دا ټوله خيالي اعتلا او لوړېدنه د ځان غولونه ده، وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د الم په څوکه پورته		هوش مي راغی چي غلام یم
په تندي مي لاس تړلی		شپه او ورځي په سلام یم
دا ټوپونه په دریاب کي		که وهم ماهی د دام یم
په دنیاکي پست ترینه		لکه خس د راه عام یم
د الم په څوکه ناست یم		زه له ټول جهان نه پورته

د پښتونستان په متجددو شاعرانوکي چي د خپل زړه درد او سوځنده احساس په ډېر ادبي قدرت ښکاره کولای سي، او د خونين زړه ټوټې د شعر په پاڼکيوکي نغښتلای سي، بېزاري دئ. نه پوهېږم چي دا تکړه او خوږمن شاعر څوک و؟ دی لږ پېژندل سوی دئ، خو دېرش کاله پخوا د پېښور د خيبر په مجله کي د دې مقتدر او متجدد ويونکي ويناوي خپرېدې، چي ما يې هغه وخت د پښتو شعر په تاريخچه کي نوم او آثار ليکلي وه.

دا شاعر کاملاً پسيمستې او بدبين ښکاري خو په وينا کې قدرت او مهارت او طراوت او جدت سته او لکه د فارسي کرماني د آرمانجن زړه د اورنيو احساساتو ترجماني ښه کولای سي. (سترې له دنيا نه يم) د ده يوه ډېره د آرمانه او احساسه ډکه ټوټه داسي ده :

مه راوړه ساړه لاسونه سترې له هر چا نه يم		سترې له دنيا نه يم
اې د صبحدم نسيمه ! ما سره نخرې مه کوه		ټوکي مسخرې مه کوه!
خوبښ يوازي ځانته د سروګلو د بستانه يم		سترې له دنيا نه يم
څو به غږوې مطربه ! خوږ سرود په زير و بم		لا مي زياتوې ته غم
سترې د فراق د سرودونو نه بې شانه يم		سترې له دنيا نه يم
اې د آسمان ستورو ! ولي بد بد راله ګورئ نن		ډېر له قهره ښورئ نن
ځای په زمکه نشته ځما، ليري له آسمانه يم		سترې له دنيا نه يم
اې ښايسته سپوږمۍ ! په سر مي ولي غمازي کوې		لا مي دلسوزي کوې
زه دغم لمبو وژلی ټول ستی سوزانه يم		سترې له دنيا نه يم
اې د يار د مخ جلوې ! چي بيا جلوه نما نه شې !		بيا عکس نما نه شې
پرېږده چي جل بل ستی لمبوکي د هجرانه يم		سترې له دنيا نه يم
نور دي زه پاللی نشم، چوه زړګيه چوې که ته		مره زړګيه مرې که ته !
بس کړه ځان کړه صبر زه موړ شوی له جانانه يم		سترې له دنيا نه يم
اې د يار بې مثلو، دل آزارو، دلربا سترګو !		نورو د آشنا سترګو !
روی د رب دئ ، نور په قهر مه ګورئ پښېمانه يم!		سترې له دنيا نه يم
روی د رب دئ، اې رقيبه ! ما پوري خندا مه کوه!		لافي د آشنا مه کوه !
يار دي ستا نصيب شي زه بېل شوی له جانانه يم		سترې له دنيا نه يم

تر دې ځايه ما د لرې پښتونخوا د نورو شاعرانو د هنري تخليقاتو څو نمونې در وړاندي کړې، او تاسي ګورئ چي دا شاعران د شعر په نوو قالبونوکي خپل افکار او د زړه دردونه تويوي، د دوی د فورماليزم تخليقي احساس هغوني نوی دئ، لکه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

فکري الهام اخيستلو او محتوى مواد چي يې په نوي ډول او سينګار سره اوډلي دي. اما دا ډله په دواړو خواووکي بيا هم معتدله ښکاري، په دوی‌کي د تحول افراطي ميل نسته، د شعر د ټوټو يو له بله تناسب او توازن ساتي، او بيخي ځانونه له قالبه نه باسي او ښايي چي د نوی شعر ځيني افراطي لېوالان دغسي اشعار اصلاً نوي هم ونه‌ګڼي، مګر زه يې د نوي شعر طليعه بولم. ځکه چي نوی شاعر د فورم په ټاکلو او جوړولوکي آزادي او په ژبه‌کي نوي تعابير او تراکيب هم پيداکولای سي.

اجمل خټک :

د لري پښتونخوا په نوې ډله‌کي يو ډېر ځلاند ستوری او د لوړي قريحې خاوند اجمل خټك دئ. د ده د فکر برېښناوي د پښتنوکوډغلي روښانه‌کوي، د خټکو د عالي استعداد او راڼه محيطه او د اکوړې د تاريخي پلوشو رڼاوي او ځلاوي اوسني عصر ته رارسوي. زه چي به‌کله د لنډي سين پر غاړه دکابل د رود ځپاندو نڅاوو ته په پسرلي ناست وم او د اکوړې منظر به ښکاره‌کېدی، نو ماته به د خوشحال خان نغمې د شيدا او هجري سوځوونکي کريږي، او د اجمل د دردناکو ږغونو انګازې نسيم راوړې او ما به په اکوړه‌کي د خوشحال له څنګه سره اجمل ليدی، چي په شلم قرن‌کي په عصري رنګ او نوې ځلا د اکوړې پرکنډوالو برېښېدی.

دی خپل اشعار" د ژوبل احساس يو څو څرېکي، د زخمي غيرت يو څو غورځنګونه د سرې ويني يو څو ترم ځاځکي، د اولسي جونګړيو څو شنه اسويلي، د غاوره اقتدار يو څو ړندې لتي" بولي.

خو زه اجمل د پښتنو د زړو ارمانو ممثل، د دوی د مړو او ځپلو غورځنګونو ژوندی‌کوونکی، او د پښتني ټولني د اجتماعي روح او احساس پېژندوی‌ګڼم، دی په نوې ژبه او نوي ډول د قوم مړ احساس راخوځوي. د خوشحال خان دکهاله د ادبي رواياتو حامل دئ. د خوشحال خان جاويدانه نغمه اوس د پښتونخوا په فضاکي د اجمل په رباب انګازې اچوي، دی وايي:

د خوشحال له خاوري پورته يوه نغـــــــمه يم
بل مشال په اباســـــــين او تاتـــــــــــــــره يم
سرې ! پوه شوې د غيرت چيغه سور اور وم
چي تا څومره رانغړدلم سره لمبه ســــــــــوم

د غيرت چيغه، د اجمل د ابتکاري ادب او ابداع ډېره ښه پلوشه ده. دی ځپانده روح لري او د هر استعماري ټونګ مخالف دئ. که موږ د پښتونستان په پښتنوکي د دوی د اروا د زواياوو ترجمان وغواړو، بايد اجمل يې بهترين پوهاند و څرګندوي وبولو. اجمل وايي، او څنګه ښه وايي :

ملـــــګرو ! تش په لوګـــــيدو ونه شوه
ځئ چي لمبه شو، دا خپل ځان وسوځو
د نوي ګل د خســــــــانې له پاره
دا زوړ خوړلی ګلستان وسوځو

په سياست‌کي خو اجمل د پاکستاني استعماره سره جنګېږي، او دا وروست نظام ورانوي، مګر د هنر د نوي‌ګل د خسمانې او پرورښت له پاره هم ښايي چي زاړه او وراسته اساليب وغورځوي. د اجمل په چيغه‌کي ځيني د نوي ادب شهکارونه هم سته، چي د اوسني ادب د وياړ شمله ده. د شهيدانو د ويني فرياد، د زلمي سندره، احتجاج، چرګ ته، بين مار ته، ګوجر، جنت، زلمي شاعر ته، د زمانې باد ته، پېغله داسي هنري شهکارونه دي، چي د شاعر د غورځنده زړه څخه راوتلي اوازونه دي.

د هنر، د جمال، د وينا، د ښکلا، د احساس، د تلاطم او د يوه مواج روح مظاهر دي او هرکله چي د پښتو د اوسني شعر او هنر خبري کيږي، نو د اجمل دا آثار يې په سرکي درېږي.

په يوه مسته نغمه‌کي د خيبر د شپېلۍ ږغوونکي سره داسي خبري اتري‌کوي، د زړه اور او طوفاني احساس داسي پکښې ځايوي، چي د پښتونستان مجاهد ملت ته د ژوندانه ږغ دئ :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستا د سوز و ساز پردو کې
سرې لمبې دې را خورې کړې
ستا سورې سورې کوګل کې
څو نغمې دې راخورې کړې
دا سره سره فضا دې
په نغمو لمبه - لمبه کړه
دا اوده - اوده دنیا دې
په دې بین نغمه - نغمه کړه
په دې چپه چپایي کې
غلبلې اودې پرتې دې
د دې ترو په ځولۍ کې
زلزلې اودې پرتي دي

په دې بین دې ګوتي کېده !
دغه غرونه په ګډا کړه
د خیبر د سر دپاسه
تندرونه په ګډا کړه
راشه پورته یو ټپه کړه
له دې سوي - سوي غره
اې بین ماره د خیبره !
اې شپونکیه د تور غره
راشه پوك وهه دا بین دې !

په دې بین کې راته واړوه
یوه داسې ګرمه لوبه
چې اوده زړونه راویښ کړي
له دې ډېره غرقه خوبه
لېونی اتڼ شروع کړي
ورته کاڼي بوټي ژاړي
په ګډا شي په نڅا شي
غرونه - غرونه، غاړي - غاړي
د دې بین له سوي سازه
سره بڅري رابهر شي
د سرې ويني رګونه
دلته بیا په ګډا سر شي
د دې ترو د رغو نه
بیا مستیاني راپیدا شي
د واورینو سر درو نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا بجلیاني را پیدا شي
لړزنده شي په دې ساندو !
هر خبر او ناخبره !
اې شپونکیه د خیبره !
اې بین ماره د تور غره !

راشه پوك وهه دا بین دي

د سندري په پای کي وایي :
د دې ټولو سوو زړو نه
شین لوګی پکښې لمبه کړه
ګني اور د غیرت واخله
دا خیبر پکښې لمبه کړه
بین ته داسي پوکی ورکړه
یو کړه لوړي او ژوري

په یو تار دي زړونه ګډ کړه
که نېږدې وي اوکه لري
دغه شاړي - شاړي کندي
ټول خوره - خوره نغمه کړه
دغه جاړي - جاړي غر دي
یو پسته - پسته ورمه کړه
د آواز سره دي تاو کړه
د تنکو زلمو روحونه
د نغمو سره دي ګډ کړه
د نوخیزو قدمونه
پردې ټولي تار په تار کړه
که څو لر وي اوکه بره
اې بین ماره د خیبره !
اې شپونکیه د خیبره !

راشه پوك وهه دا بین دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو نوی شعر په افغانستان کي :

په افغانستان کي د استقلال له غورځنګه سره د ژوندانه نوی تحول په ښه توګه ليدل کيږي، د دې نوي حرکت تاداو تقريباً يو قرن پخوا د مرحوم امير شېر علي خان له زمانې څخه د ستر سياسي مفکر سيد جمال الدين افغاني په ظهور او په بالاحصار کي د نوي مکتب په تأسيس او د شمس النهار په تنکيو پلوشو په خپرېدنګ اېښود سوئ و، خو دوهم جنګ او د استعمار هولناکو څپو دا ملي حرکت د فکري خوا څخه پر ځای ودراوه او زموږ ملت له استعمار سره په خونينه مبارزه لاس پوري کړ او تقريباً نيم قرن وروسته، چي کامل سياسي استقلال بيا مونده سو، نو هغه فکري تجلاوي بيا زموږ د وطن پر کوډغلو چي له استعمار سره په اول او دوهم جنګ کي بالکل وراني سوې وې بيا وځلېدې. موږ استقلال وګاټه، خو پنځوس کاله له فکري پرورښته او له نوي پيشرفته څخه تر شا پاته سوو. په اول او دوهم جنګ کي زموږ ملت دا ثابته کړه، چي موږ دا وطن ساتلای سو، او د خپل ملي موجوديت له پاره د دنيا له قويترين او غښتلي سازمانه سره هم ډغري وهلای سو او په هر حال کي خپل مرکزيت خوندي کوو.

مګر يو قوم چي د خپلې خاوري او خپل ملي موجوديت په دفاع کي يو قرن توره په لاس پر ډګر ولاړ وي او په سرو وينو کي رغړي، هغه خو د فکر او ادب او علم او پوهني، روزني ته ابداً فرصت نه مومي.

په پښتو ادب کي د شعر په شکل، نوي افکار او نوي محتويات په زاړه فورم او ډول، موږ لومړی پلا په سراج الاخبار کي وينو، چي عبدالعلي مستغني او غلام محی الدين افغان او پرېشان او مولوي صالح محمد او ملا محمد افغاني نويس ځيني اشعار نشر کړي دي په دغو ادبي ټوټو کي د وطن خواهۍ نوی احساس، د افغانيت او مليت نوی فکر او د عصري تجدد نوی حرکت ښکاري او دغه افکار وه، چي د استقلال د نهضت له پاره يې ډېره ښه زمينه برابره کړه.

زما ښه په يا دي، چي د استقلال تر جنګ درې څلورکاله دمخه ښاغلي پرېشان (اوسني داوي) د بلبل ګرفتار مسدس په فارسي ژبه نظم کړ او د استقلال له پاره يې د خپل ملت آمال د يوه ګرفتار بلبل په ژبه تصوير کړل او عين دغه ادبي ټوټه مرحوم مولوي صالح محمد په پښتو نظم کړه. دې دواړو ادبي ټوټو پر باسواده طبقه باندي داسي اثر وکړ، چي د بلبل ګرفتار منظومه به په کندهار کي له سراج الاخباره څخه ښځو هم لوسته. هغه وخت زه کوچنی وم، خط مي نه سوای لوستای، مګر دغه ادبي سندره مي اورېدلې وه، چي ښځو به په پښتو لوستله، خو سترګي به يې له اوښکو ډکي وي، ساړه اسويلي به يې له سينو څخه راختل، اما د وطن د آزادۍ قدر په دغو مجلسو کي پېژندلی و.

په دغه وخت کي ځيني نور پښتانه شاعران هم وو، چي د دوی آثار په سراج الاخبار کي نسته، مګر نوي افکار، او د وطن مينه، او ملي درد لري، لکه د کندهار سيد محسن آغا او ملا عبدالباقي افغان، چي خپل پښتو کتاب يې په تقريباً پنځه زره بيته کي د امير حبيب الله خان په نامه اهداء کړی دئ او ډېري اصلاحي او انتقادي او ملي برخي لري.

د وزن او ظاهري فورم په لحاظ خو د دغو شاعرانو په آثارو کي کوم نوی توب نه ښکاري، مګر په فکري لحاظ يې مضامين نوي دي، له نوي ژوندانه څخه رغيږي، ملي دردونه بيانوي او غواړي چي شعر د ژوندانه سره ونښلوي، او په دې لاره کي مؤفق هم دي، ځکه چي هم د دغي ډلي مقبوله سعيه او نېکمرغه فکري حرکت و، چي د استقلال د بيا موندلو هنګامه يې توده کړه، او موږ کورټ د دوی دغه ادبي جهاد او زيار نه هېروو، او هم د دوی دغه فکري سلسله ده، چي په اوسني نسل پوري نښلي.

د استقلال تر بيا موندلو وروسته، موږ ډېر شاعران لرو، چي په فکري لحاظ نوي، او د فورم له خوا زاړه دي. مګر په دغه ډله کي مرحوم حاجي ولي محمد مخلص د خاص امتياز خاوند دئ. دې سړي په کندهار د پښتو شعر نوی مکتب پرانيست، ډېر اصلاحي او انتقادي اشعار يې و ويل. خو ده ځان د پخواني مکتب په قيد او وزن پوري پوره مقيد نه کړ. خپل افکار يې په داسي قالبونو کي واچول چي د عوامي ادب له اوزانو څخه اقتباس سوي وه.

مخلص د عصر او زمان سره ځيني تعابير او نوي استعارات هم وموندل، چي د ده شعر ته يې عوامي رنګ هم ورکړ، مثلاً په بين المللي لومړي جنګ کي چي عثماني ترکانو د اروپا حکومتونو ته د المان په طرفداري د جنګ اعلان ورکړ، مخلص له دغي واقعې څخه په عشقي دنيا کي الهام واخيست، او داسي تعبير يې ځني جوړ کړ :

(c) ketabton.com: The Digital Library

تورکان سترګو دي بیا ماته اعلان کړی د جنګ
مژګان دي زما و قــتل ته ولاړ تیار یکرنـــــــــــګ

په دغه ډله کي مرحوم سید حسین سید او رحمت الله پوپلزی، او ملا جانان کاکړ او خواجه محمد زهیر هم د یادولو وړ دي، ځکه چي د دوي اشعار هم اصلاحي او وطني رنګ لري او مسلسلاً ما څوکاله په طلوع افغان کي خپاره کړي دي.

د اعلیحضرت محمد نادرشاه غازي تر دورې وروسته، چي د پښتو ادب کوم انکشاف او پرمختګ موندلی دئ، دا تنکی نهال یې ښه روزلی دئ. پخوانی انجمن ادبي او اوسنۍ پښتو ټولنه د پښتو شعر او ادب روزنتون سو، او په هغه دوره کي موږ لکه : امین الله زمریالی، غلام جیلاني جلالي، قیام الدین خادم، صدیق الله رښتین، عبدالرؤف بېنوا، ګل پاچا الفت، عبدالشکور رشاد او محمد ارسلان سلیمي غوندي شاعران لرو، چي په فکري لحاظ خو بالکل نوي دي، اما د فورم له پلوه د دوی په ځینو آثاروکي د نوي توب څرکونه وینو.

د پښتو ادب په تاریخ کي دغه درنه ډله د پخواني کلاسیك مکتب او نوي مکتب تر منځ د منځګړو حیثیت لري. دوی د ګذشتګانو د ادبي روایاتو حامل دي او هغه زوړ ادبي میراث یې نوي نسل ته رانقل کړی دئ او د پښتو ادب تاریخ هیڅکله د دوی مشکوره سعیه نه هېروي. دوی د خپل عصر او زمان سره مطابق په پښتو شعرکي نوي افکار داخل کړل. دوی نوی نسل له وطني او ملي حقایقو سره آشنا کړ، دوی د پښتو شعر تنکی نهال وپاله. په ادبي روایاتوکي چي کومه وظیفه د دوی پر غاړه وه، هغه یې په لکه غاړه اجراء کړه او د پېشقدمۍ عالی مقام یې وګاټه. مګر د زمانې سیر خو نه درېږي او په کایناتوکي د تجدد او تحول قوي لاس خپل کار کوي او د بشر فکري کاروان هر وخت روان ښکاري، نو که اوس د نوي نسل زلمي ځانته د نوي شعر نوې دنیا جوړوي، دوی هم په هغه اندازه حق لري لکه دېرش کاله پخوا چي موږ ځانونه له پخواني فکري جریانه څخه وایستل او په پښتو شعرکي مو اصلاحي او انتقادي او عصري مواد داخل کړل.

یو مثال : پنځوس کاله پخوا زمانه در په یاد کئ ! هغه وخت چا پښتو شعر نه وایه، اوکه به څوك په دې فکرکي و، هغه به د خوشحال او رحمان پیروي کوله، د تورو زلفو په شکنجه کي به نښتی او د باڼو په غشي به ژوبل و، د شعر موضوع او محتوی یو زرکاله دغسي راغلې وه او خلک هم پر دغه لار تلل، یو وار نابېره غلام محی الدین افغان د شعر مجراء بدله کړه او په (۱۳۳۳ هـ . ق) یې په سراج الاخبارکي دکوم خیالي محبوب د اوږدو زلفو او ښکلي مخ او هلال آبرو د ستاینې پر ځای د وطن په حقیقي دلبر پوري داسي سندره وویله :

زړه زمـــا ډك دئ له مینې د وطـــــــــــــن
خپل وطن ماته عزیز دئ تر خپـــــــل تن
هر یوګل مي د وطن پر ما ډېرګران دئ
ترکشمیره، تر پاریسه، تر لـــــــــــــندن
که څه ډېر دي په جـــــهان کي عـــــزتونه
ډېر عـــــزت دئ په خـــدمت کي د وطن

دا موضوع اوس موږ ته نوې نه ښکاري او ښایي چي ډېر زلمي یې د بیان یو مبتذل او فرسوده طرز وبولي، او له فکري پلوه یې هم خوښ نه کړي، مګر په هغه وخت کي بالکل نوې وه، او ښایي چي شاعر به د پخواني خیال او د زاړه مکتب پیروانو ډېر غندلی وي، چي ولي د رحمان بابا لاهوتي فکر، په داسي زمیني موضوع تبدیلوي؟

نوکه موږ په هغه وخت کي مرحوم افغان د دغه نوي فکر په راوړلو نه پېرکوو، بلکي د نوي عصر په فکري تحول کي دی د پیش قدمانو په ډله کي دروو، ښایي چي د اوسني عصر نوي شاعر ته هم دغه حق ورکو.

تر پنځه ویشت کلن سیر وروسته :

ما دمخه وویل چي په پښتو شعرکي د فکري تحول نوي دوره له (۱۳۱۰) شمسی کال څخه شروع سوې وه، او دا د یوه قرن څلورمه برخه تر ۱۳۳۵ ش پوري زه د منځګړو دوره ګڼم ځکه چي دغه دوره د پښتو دکلاسیك شعراو نوی غورځنګ تر مینځ د یوې منځنۍ دورې حیثیت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې دوره کې د پښتو شعر فورم او قالب هغه د خوشحال او رحمان او د دوی د ملګرو په څېر و. خو فکر يې نوی و. د شعر محتوی اوښتې وه. وګورئ ! پيرمحمد کاکړ د بېلتانه سندره په داسې قالب کې اچولې وه :

هجران انبار کړه پر مـا غـــــمونه
ضعيف نحيف سوم په تن زبـــونه
اور مې بيا بل سو د زړه په خــونه
ګهې ژړا کړم، ګهې آهـــــــــــونه
اوښکې مې څاڅي له ځيګرخونه
رنځ مې زياتېږي له دې تاخـــونه

ښاغلي الفت په همدغه پخواني قالب کې نوی فکر ځای کی، او وې ويل :

ګرانه وطنه ! څومره زيبا يې!
جنت د ځمکې، زړه د دنيا يې!
ښاغلی تاج ته، د ايشيا يې!
وړ د ستايلو ته په رښتيا يې!
لعل وګوهر شته ستا بدخشان کې
تمدن خور شو، ستا په جهان کې

پنځه ويشت کاله پښتو شعر د پخواني فورماليزم په غولي کې خالپوځي وکړې او د منځګړو تر ډلې وروسته په دې وروستيو پنځو شپږو کلو کې يوه زلمۍ ډله شاعران راووتل، چې دوی په فکري خوا کې له منځګړو سره لږ و ډېر مشترك دي. خو د شعر فورم او قالب او تعابير او د اداء طرز يې نوی ښکاري. له دې ډلې څخه ښاغلی سليمان لايق د خاص استعداد او ادبي ذوق خاوند دئ او د ده نوی کلام د پښتو شعر د نوي غورځنګ شمله ده. هم فکري ښکلا لري، او هم د فورم او آهنګ په ايجاد کې ګړندی ښکاري. لايق لکه نوی زلمی چې دئ افکار يې هم زلمي دي، کوم هيجان، کوم تلاطم او غورځنګ او نڅا چې د ده په اشعارو کې د اورنيو احساساتو سره ښکاري، د ده د شعر او نوي فورم او آهنګه سره اوړه پر اوړه ځي او زه داسې ګمان کوم چې د آرامو زړو او مړاو احساساتو خاوندان به هم له خپله شعره سره خوځوي، او په خپله شعري نڅا کې يې له ځانه سره ملګري کوي.
دلته به زه د نمونې په توګه د ده يو پيغام راوړم. وګورئ څوني څپان، او څوني متلاطم او څوني تود دئ، دی وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

تېر به شي کلونه مګر نه به شي
زما دغه رنګيني ترانې هېري
محوه به شي ګور زما
کلی زما کور زما
مړ به نه شي اور زما
تل به زه ږغېږمه شعرونو کي له کامه سره

دا د بيدارۍ او ناپوهۍ څپې
زما هنر او مينه غرقوی نه شي
تل به د افغان بچي
پورته د باميان بچي
ښکته د سيستان بچي
لولي زما سندري له آغاز او له انجامه سره

زما ولس به يو شي هيوادونو ته
زما د ترانې ښکلي رنګين ګلان
تل به د پښتو ژبه
دا د لويو غرو ژبه
دغه د درنو ژبه
ساتي زما شعر له فکرونو او مرامه سره

د شعر په پای کي لايق د زلميتابه تودې هيلي د خپل هنر د ښکلا له پاره رابولي. د ده يقين دئ چي دا هنر نه مړه کېدونکې او جاويدانه او پايېدونکې پديده ده او هرو مرو به دا ږغ د فضا په تېپدونکې څپه کي آيندګانو ته رسېږي او خپل اثر به کوي، او وايي:

اې زما د ځوانۍ تودو هيلو !
ننوزئ د شعر ابدي کـــور ته !
يوسئ ولولې زما
پټې زلـــــزلې زمـــا
اوښکي قافلې زما
وروسته زمانو ته د دې عصر له پيغامه سره

بېنوا خو ما د منځګړو په ډله کي شمارکی، خو دی کله په نوي اتڼ هم کښېوزي او د فورم او فوند په لحاظ نوی شعر هم وايي. د ده يوه خوږه او د شعر ښکلې ټوټه په خپله د دغه تجدد او نوي توب حکايت کوي، او د زمانې نوی رنګ او نوی ځېر راښيي. دی وايي :

نسيم و وې د ګل غوږ کي :
بدل ســـــــو د يارانې رنګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

غـلـی شـــــانته انقلاب دئ
بدلـــــوي د زمـــانې رنګ

ورســــــــره نوي رنګـــــــونه
رنګا رنګ تحـــــولـــــــونه
کړي سمسور به راغ راغـونه
موسم بل دئ هــم بـــــل سوی
د بلبل د ترانې رنـــــــــــګ

دړي وړي زوړ ربــــــاب دئ
زړو مطرب خانه خـــــراب دئ
زوړ آهنګ د روح عذاب دئ
نوی ساز نـــــــــوی آواز دئ
هم سو نوی د نغـــــــمې رنګ

هنر تل له صفا او سپېڅلتوبه سره مل وي. د ښکلا سره تړل وي او هر څوني چي دغه سپېڅلتيا او ښکلا ولري هغومره يې فني ارزښت زياتيږي، نو هنرمن تل په ځيرو سترګو د زمانې کرغېړنو ته هم ګوري او نه غواړي چي د هنر ښکلې او ځلانده څېره په ځينو تورکنو آلوده او ککړه سي. ښېنوا د نوي نسل توجه دې نکتې ته هم راګرځوي، او وايي :

طلايي جام کي د دور
شراب زهر دي په دور
نوشېدل يې غواړي غور
ای سرمست زلميه پام کړه!
بل راز سو د ميخانې رنګ

په دې ډول په پښتو شعر کي زموږ د نوي شاعر کار ډېر نوی دئ او دا ښکاره ده چي نوی شاعر خپل پراخوالی او نضج ته نه دئ رسېدلی او دا يې د صباوت او کوچنيتوب دوره ده، مګر دکانټ په قول د هر هنر ايجاد د هنرمن په ظريف استعداد پوري اړه لري او انساني دماغ د نوي روش او نوي لاري د پيدا کولو يو خارق العاده استعداد هم لري. نو که زموږ زلمي شاعران او د نوي طرز لېوالان په آينده کي د فورم او فوند په لحاظ د نوي شعر نوزاد وړونکي په ښه ډول وروزي ګمان کيږي، چي پښتو به په ادب کي د نوي هنر له پلوه هم يوه غني ژبه سي. د اوسني پښتو نوي شعر د تنکي بڼ يو بل غوړېدلی ګل فاراني دئ. دی په فارسي کي هم د دغه مکتب له پيروانو څخه دئ په پښتو خو لږ شعر وايي، اما هغه لږ يې هم ښه ښکاري. فاراني په نوي مکتب کي د فورم په لحاظ پخواني اساليب نه هېروي، او د وزن او حتی قافيې په ساتلو کي محتاط او متوسط ښکاري. د ده يوه ټوټه شعر د غرو غروب نوميږي خو زه يې د نتيجې له پلوه عنوان د تېر يادونه بردم. په دې پارکي کي شاعر د پښتني عوامي ژوند مناظر پېش کوي او بيان يې هم خوږ دئ، د فکري جولان ساحه يې بالکل وګړنۍ ده او د فوند په لحاظ هم دا ټوټه بې ارزښته نه ده، دی وايي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سپینو دنګو غرونو شــــــاته
زیړی لمر ورو - ورو پټیږي
څما هېر او مړه یـــــــــادونه
بیا مي زړه کي ژوندي کیږي

مازیګر وړمه چلیږي
رپوي وحشي ګلونه
سردرو کي انګازه کړي
د زړو شپنو بړغونه

د کېږدۍ مېرمني پیایي
سیرلکي په شنو وښو کي
یو کمکی ماشوم ویده دئ
کیږدۍ لاندي په ځانګو کي

د ښترو ګڼ ځنګله کي
ګډونکي سندري وایي
صحرایي ښایسته پیغله
یو جونګی اوبو ته بیایي

د ښترو څانګي باندي
ځنګلي مرغان چغیږي
د تور تم راتګ ښردې دئ
ګوندي دوی ورنه ډارېږي

د شفق وروستۍ وړانګي
مچوي اوچت ښاخونه
زه لا هسي چرت کي ناست یم
زوروي مي تېر یادونه

د همدغه نوي مکتب یو بل شاګرد شپون دئ، دا زلمی هم د نوي فکر استعداد لري او د خپل فکر د ښکاره کولو له پاره د بیان نوې لاره پیدا کوي. د ده نظر د نوي شعر په شاوخوا کي د یوې نوي شعري ټوټې څخه ښکاري، چي همزولي شاعر ته خطاب کوي او داسي وایي :

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته د دنيا د کاروانو جرس
د تمدن د قافلو زنځير
ستا له تېز بينو سترګو ډېره کوي
د هندوکش د آسمانونو کجير
هو ! ته شاعر يې، قلم سم چلوه !

چي يې د چا د لاس رانجه خوړلي
د هغو ږغ ستا له ستوني راځي
چي په کړاو په بېکسۍ کي ومري
دا ستا قلم يې جنازې پسي ځي
چي يې چاړه په سينه ننوځي
ستا له قلمه ورته آخ وځي
هو ! ته شاعر يې، قلم سم چلوه !

شپون نوی شاعر، د نوي دنيا جوړونکی، او د نوي فکري تحول ښکاره کوونکی، او د سبا پر ژوندانه يو مؤثر عامل ګڼي، او د همزولي شاعر د خطاب په پای کي وايي :

د ژوند د ذوق پاکه هنداره ته يې
ته چي خندا کوې دنيا خاندي
ته نو چي خاندې رښتينی خانده!
که نه تاريخ به بيا پر تا خاندي
ستا د هري اوښکي په اثر
يو زرګلونه په سبا خاندي
هو ! ته شاعر يې، قلم سم چلوه!

د نوي شاعر د فکر يوازنۍ جولانګاه د خپل وطن ځمکه ده، دی که څه وايي، نو له خپله ژونده وايي د وطن له هري پرښي او بوټي څخه د ميني الهام اخلي. د شپون د کوکچي سيند، يوه داسي سندره ده چي د نوي شعر د دغه مزيت نمايندګي ښه کوي او دا وطن جنت ورته بريښي دی وايي :

کوکـــچه زما د آرزوګانو د اســــــــــــــــــــــرو سيند دئ
چي څاڅکي څاڅـکي د پامير له سپينو څوکو رغړي
په هر يو څـــاڅـــکي کي د دې وطـن هســـتي غوټه ده
وچه يې مه کـړې، دغه څاڅـــکي دي همېش بهـــېږي
په هر يو مـــــــوج او هر شـــکن کي يې رازونه ګــــورم
او تا ته وايم : د اســــــــــــــرو او امــــــــيندونو ربه !
زه خـــــــبر نه ومـــه، چي مـــــاته دي جنت راکـړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نوي شاعر نهايي آرزو دغه ده، چي د يو لوی افغاني مليت په تکميل کي لومړنی وي. د ده پخوانی تاريخ مخي ته پروت دئ، او زلمی نسل د دغو پاڼو لوستونکی ګڼي.دی غواړي چي تل دغه څاڅکي د يوه بهاند سيند په څېر سره راټول و ويني او هيڅ څاڅکی د لوی افغان د فياض او عظيم سيند له غېږ څخه وتلی نه وي، نو د دې سندري په پای کي دغه هيله داسي د شعر په څپو کي راوړاندي کوي:

چيرته د زړه د کوم يو ګوټ نه مي لمسون غوندي دئ
چي ، هه ! شپونکيه له دې ګاري ځان لاهو کړه سيند ته
بيا چي لاهو شې لمبو مه وهه کرار پرېوځه
يوه قطره شه غاړه ورکړه د همزولو سره!
زه وايم سينده ! صبر وکړه، زه خوبونه ګورم
او تا ته وايم : د اسرو د اميندونو ربه !
زه خبر نه ومه چي ماته دي جنت راکړی

داسي ښکاري چي د نوی شاعر متلاطم او څپان احساس د يوې ورکي آرزو په تلاښ کي دئ، او زلمی نسل د يوه زړه خوځوونکي خوب تعبير ته لالهانده دئ. دغه هيله، دغه آرزو او دغه ښکلې غايه څه ده؟ د دې نېکي آرزو تعبير د نوي مکتب د يوه بل ملګري ښاغلي شفيق له خولې واروئ، چي په څه قوت او ټينګار يې په ښکاره کولو کي بريالی سوی دئ :

پاکي جذبې د زړه انګړکي د وحدت لـــــــــــــرم
مخکي ځراغونه بل د دين او د ملت لــــــــــــــرم
زه يم چي مغزو کي رڼايي د حـــــــــــــقيقت لرم
اوس مي که لاس تش دئ نور څه نشته يو همت لرم
شته ده په تاريخ کي د مېړاني افســــــــــــانه زما
ما کي ټګي نشته هــــــــــو مي هو او نه ده نه زما
کور مي د زړه تود دئ په تودو جذبو د قام د عشق
زه د قام په مينه کي ختلی يم پر بام د عشق
ميني دي پښتونه ! نښلولی يم په دام د عشق
غواړم په قومي عروج رڼا،تياره ماښام د عشق
ګرزم سرګردانه لی په لی قومي اختر پسي
ځان سره چي راوړي سعادت هغه سحر پسي

ټينګ اميد کېدای سي چي زلمی شاعر به دغه ملي اختر ضرور ووينى، او د ده هنر به و دغه لوړي معراج ته د رسېدلو له پاره د يوه محرك په ډول رهبري وکړي. هيله ده چي نوی شاعر به تل د خپل کاروان سره د يو خوږ ږغي حادي په ډول د ملي سعادت پر لوري ملګری وي او د ده تودې نغمې به تل د تلونکو په زړو کي ګرمي پيدا کړي او دا به يې يقين وي، چي د ده هنر په ملي يون کي د لاري روښانه ځراغ، او په زړه پوري توښه ده او ښاغلي الفت ډېر ښه ويلي دي چي :

ښه آهنګ چي په هر ساز کي وي موزون وي
که رباب وي، که شپېلۍ وي، که داريا وي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ننــــــــدارو او تماشــــــو ته بــه ورځـــمه
د هـــــر چـــــا په ساز چي ښــکلي په ګډا وي

د دې څېړني په پای کي زه د یوه بل نوي معاصر شاعر ښاغلي رشاد یو بل شعر هم راوړم. دی بالکل نوی فکر لري مګر قالب یې هغه پخوانی دئ، ځکه چي د ده آثار فکري ارزښتونه لري نو د نوي شعر په صفت کي ښه ځای نیسي او د ده هنر د هنر له پاره دئ نه مجرد هنر :

پیره !

پیره ! ته شمع زموږ د تورو شپو یې
شمع څه چي زموږ کسی د لېمو یې
بویه دا چي دي د ښو خاوري رانجه کړو
وایي: ته مسیح د جهل د ړندو یې
وایي: ژوی ستا په دم د غفلت مړی
وایي: ته حکیم د زړونو د رنځو یې
وایي: ته د بغل ځای په مینه نیسې
وایي: ته خضر د دې تورو تیارو یې
وایي: ته ایسته کوې کین له کوګلو
وایي: ته پوه د ناولو زړو په ولو یې
وایي: ته ښایسته کوې صفا زړونه
ته صیقل د دې زنګنو آئینو یې
وایي : ته د بدبینۍ د لچ توتیا یې
ته اکسیر د خودخواهۍ د مرضو یې
چي جنون د مال و جاه و نسب بیایې
وایي : ته عامل د هغو اورادو یې
چي پېښېږي د حرص و سودایي ته
وایي : ته دافع د هغو اندېښنو یې
چي ترې زېږي خرخښې نفاق جنګونه
ته ماهر د هغو بدو رواجو یې
وایي : ستا په لاس بې لاري پر لار کېږي
وایي : ته مصلح د کینو او کبرو یې
وایي : ستا په خوله دښنه سره رغېږي
وایي : ته د دوستۍ تومنه د تربرو یې
وایي : ستا په تلقین زړونه سره نښلي
مکمل د عشق د ټولو طریقو یې
وایي : ستا له ساه سیځي ریښې د رخي
ته طبیب د وړو سترګو تنګو زړو یې
زړونه کاږې د دني مینو له برغومو[۱]
وایي : نوح د نفسانیو توپانو یې
وایي : ستا په تربیت بخل ورکېږي
وایي : ته مصدر د رحم او پېرزو یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي : ته ژړوې سترګي پر مظلومو
په زړه غوخ د نامېندۍ له اسوېلو يې
وايي : ستا د خولې ګوله ده په شريکه
ته خواخوږی د بېوزلو بې اسرو يې
وايي : ته د خدای پر پار د حق له پاره
تېر د ځان تر هر مطلب هري ارزو يې
نه د مال تمه لرې نه د سر بېره[۲]
وايي : ته آزاد له دې ټېټو قيدو يې
ته د هر نمرود ميرخي تمه لېځي غړې
په طلب د حق راضي په سرو لمبو يې
وايي : سر نه کېږوې طاغي طاقت ته
ته قاطع د ظلم او جبر د ريښو يې
وايي : ته د باداری له نامه بد وړې
ته له کبره تښتېدونکی په مزلو يې
وايي : ستا سره همېش دا کرامت سته
چي خارق د رياکارو د پردو يې
د رښتيني سړيتوب مزله تې بيايې
ته هادي د ژوندانه د قافلو يې
که رښتيا وي دا چي وايي ستا په باب کي
رارسيږه ! ته مهدي د دې قومو يې
په جلو کي دي اصلاح ځي د ټولنو
ته خاوند د بختورو قدمو يې
موږ به ستا تر قدم لاندي ايږدو سترګي
ته رهبر د دغو ورکو کاروانو يې
موږ به ستا مخ ته سرونه نذرانه ږدو
ته لايق پيره ! د لوړو دروږو يې
او کنه نو خوشي ټګ يې نور څه نسته
ټولوونکی د نذرو د شکرانو يې
غوړولي دي دامونه د سلوک دي
ته صياد د څو سپېدلو پښتنو يې
د عزت او د ارام بتان په زړه کي
په دې څه سي چي محراب ته پر سجدو يې
چي له ښې ارشو دي زړه بل لور ته نه ځي
د نس ميني بتر کړی تر ښاروو يې
د خداي ميني ته دي زړه په څه فارغ سي
ته چي غرق د مال په مينه تر غوږو يې
شپه و ورځ پر تسپو شمېرې غوا و غېلي
په لمانځه کي په تلاښ د ښايستو يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه د ذکر په پلمه پټوې سترګې
ډوب په فکر د پټو د پالېزو یې
په ښکاره مراقبه له خلګو ګوښې
پټ اخته د شکرانو په حسابو یې
په ښکاره وچه ګوله په اوبو نغړې
پټ سېځلی تر سرمو په نعمتو یې
په ښکاره ژغورې نظر له خپلو ښځو
پټ لګیا د نامحرمو په ورنو یې
ښکاره نورو ته غندې د دنیا مینه
پټ مخکښ د دې لیلا د لېونو یې
ته په سپینه ورځ لوټې کلي کورونه
په جامه کې د پیري مشر د غلو یې
خدای دي وساتي قومونه ستا له غدره
ته پیر نه یې مبتکر د شعبدو یې

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library